

Bezpieczeństwo w XXI wieku

Wymiar praktyczny i teoretyczny

pod redakcją
Karoliny Tybuchowskiej-Hartlińskiej
Diany Mościckiej

***Instytut Nauk Politycznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie***

Olsztyn 2016

Bezpieczeństwo w XXI wieku

– wymiar praktyczny i teoretyczny

pod redakcją

Karoliny Tybuchowskiej-Hartlińskiej

Diany Mościckiej

Instytut Nauk Politycznych
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie
Olsztyn 2016

Recenzent:
Prof. dr hab. Waldemar Żebrowski

Projekt okładki:
Wojciech Fabiszewski

Odpowiedzialność za treść artykułów ponoszą autorzy.

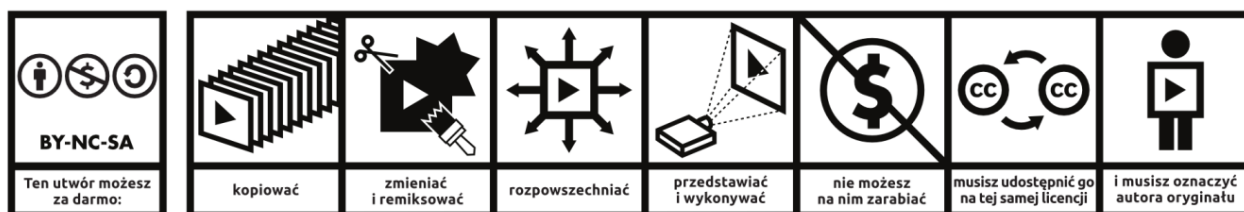
ISBN 978-83-89559-73-9

Bezpieczeństwo w XXI wieku – wymiar praktyczny i teoretyczny, red. K. Tybuchowska-Hartlińska, D. Mościcka, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2016, ss. 170.

Liczba znaków: 436 tys.

Liczba arkuszy wydawniczych: 10,9.

Licencja: Creative Commons 3.0 Polska

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Na tych samych warunkach 3.0 Polska – Licencja ta pozwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz tak długo jak utwory zależne będą również obejmowane tą samą licencją. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/pl/>

SPIS TREŚCI

	Wstęp	4
<i>Konrad Wnorowski</i>	Pojmowanie bezpieczeństwa we współczesnym świecie – uwagi z perspektywy prawa międzynarodowego publicznego	6
<i>Daniel Chmur</i>	Dostęp do broni palnej w polskim systemie prawnym – zagrożeniem bezpieczeństwa państwa?	21
<i>Andrzej Jurkun</i>	Wolność działalności gospodarczej w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego	32
<i>Natalia Chodkowska</i>	Umowa o pracę na czas określony – szanse i zagrożenia dla pracowników	46
<i>Wojciech Fabiszewski</i>	Zagadnienie pracy i bezrobocia w programach politycznych PO i PiS w wyborach parlamentarnych w 2015 roku	57
<i>Diana Mościcka</i>	Medialność współczesnego terroryzmu – wybrane zagadnienia	66
<i>Kamil Sygidus</i>	Ewolucja Strategii Bezpieczeństwa UE w latach 2003-2016 na podstawie analizy Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa (2003) oraz Globalnej Strategii dla Unii Europejskiej (2016)	77
<i>Aleksandra Wejt</i>	Migracje – wyzwanie dla bezpieczeństwa XXI wieku	89
<i>Karolina Pirianowicz, Radosław Urbański</i>	Ochrona nieruchomości dóbr kultury na przykładzie miasta Olsztyna ...	101
<i>Justyna Zaborowska</i>	Gdy bezpieczeństwo jest zagrożone – rozważania o lęku	109
<i>Magdalena Skolimowska</i>	Profilaktyka uzależnień w duszpasterstwie parafialnym w Polsce	119
<i>Marzena Araźna</i>	Ewolucja konfliktów zbrojnych w kontekście zmian środowiska międzynarodowego	130
<i>Paweł Schmidt</i>	Sily zbrojne w reżimach autorytarnych. Narzędzie kontroli czy podstawa funkcjonowania?	143
<i>Krystyna Świdzińska</i>	Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego na przykładzie wykorzystania biomasy	155
<i>Beata Łączyńska</i>	Zapewnienie bezpieczeństwa dzikich populacji ryb – na przykładzie sterleta	163

Wstęp

Zapewnienie bezpieczeństwa jest jedną z najważniejszych kategorii i zobowiązań państw oraz organizacji międzynarodowych. Jest wartością pożądaną i chronioną. Prawidłowe funkcjonowanie systemu bezpieczeństwa gwarantuje właściwą realizację potrzeb społecznych, a co z tego wynika, niezachwiane funkcjonowanie państwa. Dawniej kategorie zapewnienia bezpieczeństwa odnoszono przede wszystkim do kwestii politycznej i militarnej, współcześnie katalog ten poszerzono o aspekty społeczne, takie jak: ekonomia, prawo, ekologia czy kultura (tzw. *soft security*).

Problematyka bezpieczeństwa coraz częściej pojawia się jako temat podejmowany i dyskutowany na różnych forach naukowych. Ukazują się liczne publikacje w postaci monografii, prac zbiorowych, jak i artykułów w czasopismach naukowych.

Niniejsza monografia jest wynikiem pracy studentów i doktorantów, którzy swoje wyniki badań zaprezentowali na konferencji naukowej. Autorzy reprezentują różne dyscypliny naukowe oraz podejścia badawcze, a interdyscyplinarność przedstawionych badań pozwala spojrzeć na kwestie bezpieczeństwa z szerokiej perspektywy badawczej. Warto zaznaczyć, iż walorem tej publikacji jest wieloaspektowość podejmowanych tematów, która pozwala na zapoznanie się z tytułowym zagadnieniem uwzględniając bogactwo ukazanych nurtów.

Publikację otwiera artykuł Konrada Wnorowskiego, który zajął się kwestią problematyki pojmowania bezpieczeństwa we współczesnym świecie, z perspektywy prawa międzynarodowego publicznego. Daniel Chmur, podjął temat dostępu do broni palnej przez obywateli w świetle obowiązujących przepisów prawa polskiego. Andrzej Jurkun, ukazał funkcjonowanie zasady wolności działalności gospodarczej w praktyce ustrojowej, przedstawiając jej podstawy prawne oraz zmiany, do których doszło na przestrzeni kilkudziesięciu lat. Natalia Chodkowska, w swoim artykule, przybliżyła zmiany przepisów w Kodeksie pracy dotyczące umów o pracę na czas określony, które weszły w życie na początku 2016 roku. Wojciech Fabiszewski, zajął się zagadnieniem pracy i walki z bezrobociem, jako jednym z najważniejszych wyzwań i zadań, które wyborcy stawiają przed politykami. Diana Mościcka, podjęła się rozważań na temat medialności współczesnego terroryzmu, przez ukazanie relacji zachodzących pomiędzy terrorystami a światem mediów. Kamil Sygidus przedstawił ewolucję Strategii Bezpieczeństwa UE w latach 2003-2016 na podstawie analizy Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa oraz Globalnej Strategii dla Unii Europejskiej. Aleksandra Wejt, zajęła się istotnym i popularnym ostatnio tematem migracji,

jako wyzwaniem dla bezpieczeństwa obecnego stulecia. Karolina Pirianowicz i Radosław Urbański, podjęli tematykę bezpieczeństwa społecznego i kulturowego na przykładzie ochrony nieruchomych dóbr kultury w Olsztynie. Justyna Zaborowska w swoim artykule zajęła się rozważaniami o „lęku”, przedstawiając naukowe tezy dotyczące tego zjawiska, autorstwa badaczy różnych dziedzin nauki, m.in. Zygmunta Freuda oraz Zygmunta Baumana. Magdalena Skolimowska, opisała profilaktykę uzależnień w duszpasterstwie parafialnym w Polsce, jako jedno z zagrożeń bezpieczeństwa społecznego. Marzena Araźna, swoje rozważania poświęciła ewolucji konfliktów zbrojnych w kontekście zmian środowiska międzynarodowego. Paweł Schmidt, zajął się kwestią sił zbrojnych w reżimach autorytarnych, jako narzędziem kontroli oraz podstawą funkcjonowania. Krystyna Świdzińska, podjęła się zagadnienia zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego na przykładzie wykorzystania biomasy. Beata Łączyńska, zajęła się bezpieczeństwem ekologicznym, a dokładnie zapewnieniem bezpieczeństwa dzikich populacji ryb na przykładzie *sterleta*, jako jednym z zagrożonych wyginięciem gatunków ryb.

Monografia ta adresowana jest do szerokiego grona Czytelników interesujących się problematyką bezpieczeństwa. Zarówno studenci jak również doświadczeni badacze odnajdą w niej interesujące kwestie. Mamy nadzieję, że wysiłek podjęty przez autorów, spotka się z przychylnym odbiorem.

Olsztyn, wrzesień 2016

Redaktorki

Pojmowanie bezpieczeństwa we współczesnym świecie **– uwagi z perspektywy prawa międzynarodowego publicznego**

Streszczenie: Pojmowanie bezpieczeństwa stanowi dynamicznie rozwijającą się materię badań naukowych. Nowe wyzwania stanowią bieżące zadania w tej materii. Analiza zbiorowego zarządzania bezpieczeństwem w połączeniu z pojmowaniem prawa w tym zakresie była celem podjęcia rozważań. W pierwszej kolejności dokonany jest przegląd bezpieczeństwa na poziomie globalnym wraz z analizą podmiotów, takich jak Organizacja Narodów Zjednoczonych i Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO). W dalszej kolejności rozważania skierowane są na bezpieczeństwo regionalne (kontynentalne) na przykładzie Europy - Unii Europejskiej, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Następnie podjęta jest próba zdefiniowania kwestii rozumienia bezpieczeństwa na poziomie krajowym, jak i lokalnym (społeczności lokalne), aż do poziomu pojedynczego człowieka. W związku z tym w pracy przeważać będzie badanie podejścia ze względu na formę i treść prawa międzynarodowego oraz jego egzekwowania w tym zakresie. Warto również zauważyć fakt, że prawo międzynarodowe publiczne w kwestiach bezpieczeństwa w przeważającej części przyjmuje charakter „soft law” oczywiście z pewnymi wyjątkami. Na podstawie ww. rozważań można zauważyć, że istnieje znaczny rozdźwięk między rozumieniem bezpieczeństwa na poziomie globalnym w stosunku do społeczności lokalnych i pojedynczej jednostki ludzkiej. Prawo, instytucje i polityka w kwestii bezpieczeństwa na poziomie globalnym, w wyniku różnych czynników, nie przekładają się na zachowania i stan bezpieczeństwa osób lub społeczności, do której należy. W związku z tym sformułowano tezę, że istnieje tak wiele poziomów bezpieczeństwa, jak wiele jest perspektyw jego percepcji.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, prawo międzynarodowe, podmioty bezpieczeństwa, gwarancje bezpieczeństwa.

Understanding of security in the modern world - remarks from the perspective of a doctoral student of international law

Summary: The understanding of security in recent years recognizes the significant dynamics on both the present and selection. New challenges represent current job in this matter. Analysis of collective security management combined with reflections of law in this respect was in order to take considerations. First A review of security at the global level and describe entities such as the United Nations and the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) . The rest of the work related to security in the regional (continental) on the example of Europe - the European Union, the Organization for

Security and Cooperation in Europe. Then, the issues of understanding of security at national and local level (local communities), to come to the issue of safety of a single man. In this regard has been made due to the form and content of international law and its enforcement. Respondents also noted the fact that public international law on security issues filled becoming part of the standard of a soft law. In the conclusion, you can also see the role and powers of their actions. They have made comments about the fact that there is considerable dissonance between the understanding of security at the global level in relation to local communities and a single human individual. Very often both the right institutions and policies in security issues at the global level as a result of various factors do not translate into behavior and the human condition, which are closer to issues of personal safety or community to which it belongs. Therefore it formulated the thesis that there are so many levels of security if the prospects of its perception.

Keywords: security, international law, security entities, security guarantees.

Analiza współczesnego bezpieczeństwa może przybierać rozmaite formy. Po pierwsze można jej dokonywać w ujęciu historycznym wskazując na skorelowane ze sobą aspekty prawne i polityczne. Po wtóre można szukać wniosków w ewolucji samego pojmowania bezpieczeństwa w kontekście rozwoju identyfikacji jego pojęcia. Po trzecie nie sposób pominąć analizy podmiotowej. Celem niniejszych rozważań nie jest pełna analiza pojmowania bezpieczeństwa współcześnie, a jedynie poczynienie wybranych uwag z uwzględnieniem relacji i wzajemnych zależności pomiędzy pojmowaniem bezpieczeństwa w ujęciu globalnym, regionalnym na przykładzie Europy, krajowym na przykładzie Polski oraz samorządowym na przykładzie polskich jednostek samorządu terytorialnego, a kończąc na jednostce jako „beneficjencie” wcześniej wskazanych systemów, które w praktyce mają za zadanie zapewniać bezpieczeństwo człowiekowi. Powstaje zatem intelektualne wyzwanie, które polega na próbie określenia wpływu ww. systemów prawnych i politycznych na pojmowanie bezpieczeństwa przez jednostkę, a co za tym idzie jakie skutki to może wywoływać.

W związku z tym, punktem wyjścia rozważań będzie odpowiedź na pytanie czym jest bezpieczeństwo. W doktrynie można odnaleźć wiele definicji tego pojęcia. Źródłem pojęcia „bezpieczeństwo” doszukuje się w łacińskim słowie *securitas*, które pochodzi od *sine cura*, oznaczającego dosłownie stan „bez pieczy”¹. W *Słowniku języka polskiego* bezpieczeństwo

¹ R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D.B. Bobrov, E. Halizak, R. Zięba, Warszawa 1997, s. 3.

zostało określone jako stan niezagrożenia, spokoju, pewności². Etymologia tego słowa w wielu językach odnosi się do omawianego pojęcia jako do pewnego stanu, który wskazuje pierwotność poczucia zagrożenia w stosunku do poczucia pewności swego zabezpieczenia³. Słowo „bezpieczeństwo”, jak zauważa L.F. Korzeniowski⁴, odzwierciedla dualny stan: obiektywny rozumiany jako „stan zagrożenia”⁵; „przeciwieństwo zagrożenia”⁶; „być bezpiecznym”⁷, albo subiektywny określany jako „stan psychiczny lub prawny, w którym jednostka ma poczucie pewności, oparcie w drugiej osobie lub w sprawnie działającym systemie prawnym”⁸; „„stan (...) spokoju, pewności”⁹; „poczuć się bezpiecznym”¹⁰. W związku z tym stan bezpieczeństwa może być osiągnięty wówczas, gdy jednocześnie zmaterializują się przesłanka obiektywna (brak rzeczywistego zagrożenia) oraz subiektywna (brak poczucia zagrożenia)¹¹. W związku z wieloma definicjami proponowanymi przez przedstawicieli piśmiennictwa należy poznać rację J. Stańczykowi, który stwierdził, iż nie istnieje jedna, wspólnie uzgodniona definicja bezpieczeństwa, która zostałaby przyjęta w sposób uniwersalny¹². Może być to spowodowane czynnikami geograficznymi, temporalnymi czy też prawnymi, społecznymi, politycznymi lub ekonomicznymi¹³. Jak twierdzi J. Czaputowicz badacze są raczej zgodni w kwestii, iż bezpieczeństwo jest wartością stopniowalną, czyli dany podmiot może być mniej lub bardziej bezpieczny lub posiadać takie poczucie¹⁴.

Współcześnie bezpieczeństwo analizuje się, co podkreśla doktryna, z perspektywy trzech wymiarów:

a) podmiotowego – perspektywa jednostki, grupy ludzi o różnej skali wielkości oraz sformalizowanych i dających się zidentyfikować terytorialnie struktur działających w oparciu o przepisy prawa, tj. jednostki samorządu terytorialnego, państwa, grupy państw;

² *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1978, s. 147.

³ *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, Szczytno 2011, s. 12.

⁴ L. F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Warszawa 2012, s. 75-76.

⁵ *Słownik języka polskiego*, PWN, s. 147.

⁶ *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 2001, t. 1, s. 50.

⁷ S. Skorupska, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1987, s. 98.

⁸ *Słownik współczesnego...*, s. 50.

⁹ *Słownik języka...*, s. 147.

¹⁰ S. Skorupska, dz. cyt., s. 98.

¹¹ *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach...*, s. 14.

¹² J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 17.

¹³ Zob. P. Majer, *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7.

¹⁴ J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012, s. 23.

b) przedmiotowego – dotyczy różnych dziedzin, a zakresy takie jak katalog chronionych wartości, zakres środków i metod polityki bezpieczeństwa oraz przestrzenna wizja bezpieczeństwa państw ciągle się poszerzają

c) funkcjonalnego (procesualnego) – analiza wielowymiarowości bezpieczeństwa, tj. powiązanie ze sobą kryterium podmiotowego i przedmiotowego w celu pełnej diagnozy stanu rzeczy¹⁵, a więc chodzi o dynamikę i ewolucję subiektywnych oraz obiektywnych aspektów bezpieczeństwa uczestników¹⁶.

W związku z tym należy zauważyć, iż pojmowanie bezpieczeństwa na podstawie tylko jednego kryterium może być przyczyną formułowaniu niepełnych i nieadekwatnych wniosków. Przykładem tego może być fakt istnienia Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), czy też Paktu Północnoatlantyckiego (NATO), których jednym z zadań jest dbanie o pokój na świecie, co w ujęciu przedmiotowym chroni określona wartość (pokój), a za kontrapunkt mogą posłużyć konflikty zbrojne (Irak, Afganistan) czy też zbrodnie ludobójstwa (Rwanda). Nie oznacza to oczywiście, iż w kontekście bezpieczeństwa pojmowanego podmiotowo i przedmiotowo owe organizacje są zbędne, a ich działania nieskuteczne. Może oznaczać to tyle, że zarówno bezpieczeństwo ludności cywilnej, a także wartość jaką stanowi pokój były w bezpośredniej styczności zagrożone, co obniża poziom bezpieczeństwa, a stan zagrożenia wówczas rośnie.

W literaturze wymienia się wiele rodzajów bezpieczeństwa w oparciu o ustalone kryteria. Warto zauważyć, iż na podstawie zestawienia słowa „bezpieczeństwo” z danym jego zagrożeniem można określić konkretny jego typ (bezpieczeństwo + broń jądrowa jako zagrożenie = bezpieczeństwo atomowe).

Tabela 1. Typologia zagrożeń bezpieczeństwa narodowego zaproponowana przez R. Jakubczaka

Kryterium	Rodzaje
Przedmiotowe	Polityczne, militarne, ekonomiczne, społeczne, ekologiczne
Skutki zagrożeń	Fizyczne, psychiczne
Źródła zagrożeń	Naturalne, techniczne, ustrojowe, demograficzne, ideologiczne, gospodarcze, edukacyjne, psychologiczne, kulturowe i inne
Miejsce zagrożeń	Wewnętrzne, zewnętrzne
Środowisko	Przyrodnicze, społeczne, polityczne, gospodarcze, naukowo - techniczne
Dynamika rozwoju	Dynamiczne, pełzające
Zasięg zagrożeń	Globalne, kontynentalne, regionalne, lokalne
Skala zagrożenia	Światowe, międzynarodowe, państwa, części składowe państw, grupy społeczne, jednostki
Charakter stosunków społecznych	Konfliktowe, niekonfliktowe

Opracowanie własne na podstawie: R. Jakubczak, *Obrona narodowa w tworzeniu III RP*, Warszawa 2003¹⁷.

¹⁵ *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach...*, s. 121-22.

¹⁶ S. Sadowski, *Realne i pozorne zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Współczesne oblicza bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. Ł. Jureńczyk, K. Sieprzutowska, S. Sadowski, Bydgoszcz 2014, s. 14.

¹⁷ R. Jakubczak, *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Warszawa 2003.

W konsekwencji analizy pojęciowej oraz przedstawionej typologii rodzajów bezpieczeństwa warto przyjrzeć się bezpieczeństwu z perspektywy globalnej, regionalnej (kontynentalnej), krajowej, samorządowej oraz w ujęciu jednostki w oparciu o ustanowione prawo oraz aspekty polityczno – społeczne.

Rozpatrując bezpieczeństwo globalne w pierwszej kolejności należy zauważyć rozwój historyczny uwarunkowań stosunków międzynarodowych, który pomimo wagi i roli nie będzie omawiany, gdyż należy traktować ów aspekt jako czynnik determinujący współczesność. Na arenie międzynarodowej w wyniku procesu kształtowania się wzajemnych relacji pomiędzy państwami zauważa się brak centralnej władzy. Wszelkie relacje oparte są w dominującej części o zawierane umowy międzynarodowe, a przez co przynależność do określonych organizacji międzynarodowych, w których działanie wpisana jest m.in. dbałość o bezpieczeństwo na świecie. Zatem wszelkie działania na rzecz bezpieczeństwa oparte są na dobrowolnej umowie pomiędzy stronami. Powstaje zatem pytanie ile znaczy „słowo” - gwarancja strony, iż będzie przestrzegała danej umowy. Gwarancja nie oznacza tutaj jednak pewności, gdyż jest ona warta tyle ile słowo gwaranta. Oczywiście dostrzega się asymetrię w pozycji podmiotów na arenie międzynarodowej. Przede wszystkim mocarstwa są głównymi decydentami w sferze bezpieczeństwa globalnego na co dowodem jest pięciu członków stałych Rady Bezpieczeństwa ONZ. Z jednej strony pełnią one niezwykle istotną rolę stabilizacyjną, a z drugiej przejawiają atawistyczne skłonności do prowadzenia polityki stref wpływów, dominacji i narzucania innym podmiotom swej woli także przy użyciu środków militarnych¹⁸. Karta Narodów Zjednoczonych w artykule 4 stanowi, iż członkiem ONZ może być „każde państwo miłujące pokój, które przyjęło zobowiązania zawarte w Karcie” i - zdaniem ONZ - „jest w stanie je wypełniać”¹⁹. Analizując przepisy Karty można stwierdzić, iż są one drogowskazami mającymi na celu zapewnić ład i bezpieczeństwo globalne. Jednak w praktyce dzieje się rozmaicie. Można postrzegać jako paradoks, iż członkowie ONZ, a w szczególności mocarstwa należące do Rady Bezpieczeństwa mogą decydować o podjęciu lub niepodjęciu interwencji militarnej czy też operacji pokojowej, a co istotne nie wymaga to uzasadnienia. Oznacza to tyle, iż pomimo konstrukcji ONZ jej misji i celów mocarstwa mogą poprzez działania ONZ działać na swoją korzyść lub niekorzyść innych podmiotów. Powyższego faktu nie należy jednak traktować jako całościowej krytyki ONZ, gdyż owa koncepcja okazała się o wiele bardziej skuteczna

¹⁸ R. Kuźniar, B. Balcerowicz, A. Bieńczyk-Missala, P. Grzebyk, M. Madej, K. Pronińska, M. Sułek, M. Tabor, A. Wojciuk, *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Warszawa 2012, s. 51.

¹⁹ *Karta Narodów Zjednoczonych*, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19470230090> (dostęp 7.07.2016).

w praktyce niż Liga Narodów ze wszystkimi jej urokami. To, co łączy Ligę Narodów oraz ONZ to fakt, iż były one spadkobierczyniami dwóch koncepcji praktykowanych przed wybuchem II wojny światowej, czyli:

- koncepcji polegającej na utrzymaniu pokoju i bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych poprzez współdziałanie wielkich mocarstw ze wszystkimi przywarami owego modelu stabilności bezpieczeństwa międzynarodowego;
- koncepcji pokoju i bezpieczeństwa opierającym się o prawo i organizację międzynarodową, które umożliwiają uczestnictwo czynne, współpracę, a także prawo głosu wszystkim członkom²⁰.

Warto podkreślić, że Karta Narodów Zjednoczonych wiecie zdecydowany prym w kwestii zapewniania porządku i bezpieczeństwa globalnego pomimo wskazywanych w doktrynie wad, uchybień i niedoskonałości w sferze treści oraz jej stosowania. Należy podkreślić, iż Karta w swej treści oprócz wspomnianego art. 4, zawiera kilka bardzo istotnych elementów, tj.:

- ustanawia ona w swej treści normy zasadnicze, które rządzą stosunkami pomiędzy państwami, co istotne, nie tylko tymi, które należą do ONZ;
- na podstawie regulacji Karty powołano konkretne organy oraz upoważniono je do powoływania agend funkcjonalnych przez co ONZ stała się organizacją uniwersalną w sferze nie tylko podmiotowej, ale i przedmiotowej;
- Karta w podkreśliła wagę mocarstw i ich pozycji w ramach ONZ (prawo weta), co może być z jednej strony gwarantem zachowania bezpieczeństwa międzynarodowego, a z drugiej może prowadzić do naruszeń poprzez prowadzone przez nie modele polityki w owej sferze;
- w sposób szczególny Karta poświęca wiele miejsca zagadnieniom związanym z porządkiem i bezpieczeństwem międzynarodowym, co przed tym stanowiło centralny problem społeczności międzynarodowej²¹.

Do największych sukcesów ONZ należy zaliczyć stanowienie norm oraz stworzenie mechanizmów i zasad ich implementacji, aby były one realizowane, co odnosi się szczególnie do norm o charakterze *ius cogens*. Wszelkie działania podejmowane przez ONZ na rzecz pokoju i bezpieczeństwa można podzielić według kryteriów zaproponowanych przez sekretarza generalnego Boutrosa Boutrosa – Ghalego w jego raporcie *Agenda dla Pokoju*

²⁰ Organizacja Narodów Zjednoczonych. *Bilans i Perspektywy*, red. J. Symonides, Warszawa 2006, s. 770.

²¹ Tamże, s. 770-771.

(1992)²², gdzie zaproponował on dyplomację prewencyjną, operacje przywrócenia pokoju (*peace –making*), operacje wymuszania pokoju (*peace – enforcement*), operacje utrzymania pokoju (*peace-keeping*), a także moment budowania pokoju po konflikcie (*peace-biulding*)²³. Oprócz tego warto dostrzec rozbudowany system organizacji wyspecjalizowanych, których działania wpływają na poziom bezpieczeństwa na rozmaitych płaszczyznach, są to m.in. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), Światowa Organizacja Handlu (WTO), Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO), czy też Międzynarodowa Organizacja Lotnictwa Cywilnego (ICAO).

Na poziomie globalnym oprócz ONZ najistotniejszą organizacją wydaje się Sojusz Północnoatlantycki (NATO), który powstał w 1949 roku z inspiracji Stanów Zjednoczonych. Po zakończeniu zimnej wojny Sojusz postrzegany jest jako wylaniająca się swoista struktura bezpieczeństwa zbiorowego w powiązaniu z powstaniem organizacji współpracujących składających się z państw, które nie są jego członkami, takich jak: Partnerstwo dla pokoju, Rada Partnerstwa Euroatlantyckiego, Rada NATO – Rosja, Komisja NATO – Ukraina i wiele innych²⁴. Należy podkreślić, iż owe instytucje powinny pozostawać w korelacji z celami zawartymi w Traktacie Waszyngtońskim, czyli ochroną wolności, wspólnego dziedzictwa i cywilizacji swych narodów, co ma być oparte na zasadach demokracji, wolności jednostki i praworządności, a połączenie wysiłków ma służyć zbiorowej obronie oraz zachowaniu pokoju i bezpieczeństwa²⁵. Rdzeniem, który łączy sygnatariuszy Paktu jest zobowiązanie do zbiorowej obrony w przypadku napaści na jednego z nich z tym, że nie jest to procedura automatyczna, gdyż każdy z sojuszników może formalnie samodzielnie decydować o jej realizacji²⁶. Pomimo przedstawionego *casus foederis* powstania NATO w historii jego funkcjonowania zdarzały się już interwencje poza obszarem aktywności operacyjnej Sojuszu (misja *out of area*) czego dowód stanowi interwencja na Bałkanach w latach 90. XX wieku. Wraz z biegiem czasu i podejmowania kolejnych interwencji NATO reformowało się wewnętrznie, gdyż nowe zagrożenia bezpieczeństwa, nieskuteczność dobranych metod skutkowały niekiedy niepowodzeniami, gdzie jako przykład można podać ambitny i kosztowny plan rozwoju sił zbrojnych członków, zwłaszcza europejskich, ale w związku

²² Boutros Boutros-Ghali, *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping*, <http://www.cfr.org/peacekeeping/report-un-secretary-general-agenda-peace/p23439> (dostęp: 15.08.2016).

²³ R. Kuźniar, B. Balcerowicz, A. Bieńczyk-Missala, P. Grzebyk, M. Madej, K. Pronińska, M. Sulek, M. Tabor, A. Wojciuk, *Bezpieczeństwo...*, s. 131.

²⁴ A. Cichy, C. Szyjko, *Bezpieczeństwo międzynarodowe w teorii i praktyce*, Warszawa 2014, s. 9.

²⁵ *Traktat Północnoatlantycki sporządzony w Waszyngtonie dnia 4 kwietnia 1949 r.*, (DzU 2000, nr 87 poz. 970).

²⁶ R. Kuźniar, B. Balcerowicz, A. Bieńczyk-Missala, P. Grzebyk, M. Madej, K. Pronińska, M. Sulek, M. Tabor, A. Wojciuk, *Bezpieczeństwo...*, s. 175.

z nikłymi rezultatami po wydarzeniach z 11 września 2001 roku zastąpiono go nowymi inicjatywami. Warto podkreślić, iż pomimo niezależności ONZ i NATO w pewnych sprawach wymagana jest kooperacja obu podmiotów, np. misja Sił Wspierania Bezpieczeństwa w Afganistanie (ISAF) została podjęta na mocy mandatu ONZ²⁷. Sojusz Północnoatlantycki przez konieczność ciągłego reformowania, wewnętrzne tarcia członków w związku z ponoszeniem kosztów jego rozwoju oraz ambicji mocarstw staje pod znakiem zapytania, gdyż ta perspektywa może spowodować osłabienie jego pozycji oraz stawiać NATO jako największy sojusz świata pod znakiem zapytania w jego obecnej formie.

Ciekawym zagadnieniem wydaje się aktywność Unii Europejskiej w kwestii bezpieczeństwa jako przykład organizacji kontynentalnej. Posiada ona charakter *sui generis*, gdyż nie mieści się ona w klasycznych kategoriach sojuszu czy też systemu bezpieczeństwa zbiorowego ze względu na charakter stosunków pomiędzy jej członkami, które wykluczają konflikt zbrojny²⁸. Integracji europejskiej od lat 50. XX wieku towarzyszyła idea zbudowania wspólnoty politycznej i obronnej, czego wyrazem były inicjatywy powołania Europejskiej Wspólnoty Obronnej oraz Europejskiej Współpracy Politycznej, które ostatecznie nie zostały zrealizowane²⁹. Kwestie związane z bezpieczeństwem stanowią materię współpracy członków Unii Europejskiej w ramach wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, a od 1999 r. w gestii UE leży także element wojskowy, którego wyrazem była europejska polityka bezpieczeństwa i obrony³⁰. Pomimo wielu prób i działań zmierzających do stworzenia zasobów wojskowych UE pod różnymi nazwami (Europejski Korpus Szybkiego Reagowania, który miał być zastąpiony kilkunastoma grupami bojowymi) nigdy nie udało się utworzyć zorganizowanych sił militarnych w ramach Unii³¹. Mogłoby się wydawać, iż owa koncepcja nie posiada logicznej argumentacji uzasadniającej jej wdrożenie, gdyż z jednej strony członkostwo w UE gwarantuje pokój pomiędzy sygnatariuszami Traktatu, a z drugiej strony istnieją już ONZ i NATO, które mogą podejmować interwencje poza obszarem swojego działania, a ich stronami są wybrane państwa będące także członkami UE. Po wejściu w życie Traktatu Lizbońskiego UE uzyskała osobowość prawną, ale określono, że będzie ona miała tyle kompetencji, ile przekażą jej członkowie. W związku z tym tworzenie kolejnej struktury wojskowej obok NATO, ONZ, armii państw może wydawać się

²⁷ Tamże, s. 182.

²⁸ *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Halizak, R. Kuźniar, Warszawa 2006, s. 155.

²⁹ R. Kuźniar, B. Balcerowicz, A. Bieńczyk-Missala, P. Grzebyk, M. Madej, K. Pronińska, M. Sułek, M. Tabor, A. Wojciuk, *Bezpieczeństwo...*, s. 191.

³⁰ Tamże, s. 190.

³¹ Por. P. Wawrzyk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 14-62.

nieuzasadnione ekonomicznie z perspektywy członków, gdyż środki i zaangażowanie konieczne do tworzenia nowej formacji *de facto* pochodziły ze składek na rzecz Unii. Dodatkowo w związku z silnymi trendami narodowymi w państwach UE należy podkreślić, iż dbają one obecnie w głównej mierze o rozwój krajowych zasobów gwarantujących im bezpieczeństwo. W Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej zagadnienia związane z bezpieczeństwem zawarte są w tytule V – Przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości³². Natomiast struktura instytucjonalna składa się z dwóch elementów, czyli po pierwsze z konkretnego układu organów i po drugie ze specyficznych zasad postępowania, które wyznaczają relacje między nimi³³. Na podstawie art. 25 ust. 1 TUE³⁴ wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa jest określana i realizowana przez Radę Europejską i Radę, która mają stanowić jednomyślnie (jeśli prawo nie stanowi inaczej), z tym ograniczeniem, że nie mogą one przyjmować aktów ustawodawczych³⁵. Za wykonanie owej polityki odpowiedzialny jest Wysoki Przedstawiciel Unii Europejskiej do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa (koordynator prac UE w tym zakresie) oraz państwa członkowskie UE. Warto podkreślić, że Parlament Europejski ma wyłącznie w tej kwestii funkcję doradczą, ale co istotne należy pamiętać, że to Parlament uchwała budżet czym może wpływać na decyzje pozostałych organów Unii³⁶. Komisja Europejska posiada w tym aspekcie ograniczone kompetencje³⁷. Natomiast Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej właściwy jest w zakresie kontroli przestrzegania art. 40 TUE oraz kontroli legalności niektórych decyzji przewidzianych w art. 275 TFUE³⁸. Jak można zauważyć Unia Europejska w swych dążeniach do zbudowania własnych formacji militarnych utknęła z jednej strony w braku pełnego porozumienia na płaszczyźnie politycznej jej członków, a z drugiej strony rozbudowana administracja i skomplikowane procesy decyzyjne determinują czasochłonność wdrażania w życie tejże idei³⁹.

Przy okazji analizy europejskiego wymiaru bezpieczeństwa należy wskazać także rolę Rady Europy oraz Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), która jest

³² *Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, nr 2012/C 326/1, <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/PL/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2012%3A326%3ATOC> (dostęp: 7.07.2016).

³³ Zob. J. Barcik, A. Wntkowska, *Prawo Unii Europejskiej z uwzględnieniem traktatu z Lizbony*, Warszawa 2008, s. 65.

³⁴ *Wersja skonsolidowane Traktatu...*

³⁵ *Polityka Unii Europejskiej w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego*, red. W. Fehler, K. P. Marczyk, Warszawa 2015, s. 29.

³⁶ Tamże, s. 30.

³⁷ Zob. J. Kwiecień, *Wspólnoty Europejskie jako aktor międzynarodowy*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe: przegląd aktualnego stanu*, red. K. Żurkowska, Warszawa 2011, s. 211.

³⁸ Tamże, s. 30-31.

³⁹ Zob. szerz. J. Barcz, M. Górka, A. Wyrozumska, *Instytucje i prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2015.

organizacją regionalną w rozumieniu VIII rozdziału Karty Narodów Zjednoczonych⁴⁰, a powstała na kanwie Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie jako rozwiązanie alternatywne w stosunku do Rady Europy, która początkowo skupiała tylko państwa Europy zachodniej⁴¹. OBWE w wymiarze polityczno – wojskowym bezpieczeństwa doprowadziła m.in. do wypracowania porozumień o kontroli zbrojeń oraz o środkach budowy zaufania i bezpieczeństwa, czego efektem było m.in. przyjęcie Traktatu o ograniczeniu zbrojeń konwencjonalnych w Europie (CFE) z 1990 r. zrewidowanego w 1999 r., Traktatu o otwartych przestworzach w 1990 r., a ponad to licznych elementów budowy zaufania i bezpieczeństwa, które zostały zawarte w Akcie końcowym z 1975 r., dokumencie sztokholmskim z 1986 r. oraz dokumentach wiedeńskich z 1992, 1994 i 1999 r.⁴². Oprócz tego do najistotniejszego dorobku OBWE należy zaliczyć mechanizmy mające na celu budowę zaufania i redukcję ryzyka wybuchu konfliktów, czyli:

- mechanizm na rzecz konsultacji i współpracy w odniesieniu do nietypowej aktywności wojskowej,
- mechanizm konsultacyjny w odniesieniu do niebezpiecznych incydentów o charakterze wojskowym,
- mechanizm przyjmowania wizyt,
- mechanizm berliński,

które faktycznie nie były często wykorzystywane w związku z utworzeniem Stałej Rady reagującej doraźnie na występujące problemy⁴³. Zarówno dorobek OBWE i Rady Europy w kwestiach bezpieczeństwa w wymiarze opracowanej dokumentacji oraz ilości spotkań jest znaczny, ale warto pamiętać o specyfice owych organizacji. Warto podkreślić, iż można je postrzegać jako opiniotwórcze, doradcze i doraźnie działające w określonych sytuacjach. Akty, które są tworzone w ich obrębie bardzo często przybierają formę *soft law*, a więc egzekwowanie ich zapisów jest praktycznie niemożliwe, gdyż zależy od dobrej woli i przyjętych standardów. Po wtóre zarówno OBWE i Rada Europy nie posiadają własnych zasobów militarnych, ludzkich oraz ekonomicznych, gdyż ich działalność wynika z woli i aktywności państw członkowskich.

Jak wcześniej dostrzeżono, nawet na poziomie globalnym, znaczącą rolę odgrywa wola państw jak głównych aktorów stosunków międzynarodowych. W związku z tym wypada

⁴⁰ Karta Narodów Zjednoczonych...

⁴¹ E. Latoszek, M. Proczek, *Organizacje międzynarodowe we współczesnym świecie*, Warszawa 2006, s. 394.

⁴² R. Kuźniar, B. Balcerowicz, A. Bieńczyk-Missala, P. Grzebyk, M. Madej, K. Pronińska, M. Sułek, M. Tabor, A. Wojciuk, *Bezpieczeństwo...*, s. 203.

⁴³ Tamże, s. 204 i nast.

w syntetycznej formie przybliżyć ich wkład w dziedzinę bezpieczeństwa. Państwa niezależnie od panującego w nim ustroju politycznego posiadają dominującą rolę w kreowaniu rzeczywistości na swoich terytoriach we wszelkich aspektach funkcjonowania z uwzględnieniem postanowień umów międzynarodowych, których są stroną. Warto podkreślić, iż w pierwszej kolejności to państwa są odpowiedzialne lub przyjęły na siebie obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa swoim obywatelom m.in. na płaszczyznach: prawnej, politycznej, militarnej, społeczno – gospodarczej. W związku z powyższym z perspektywy globalnego ujęcia bezpieczeństwa to państwa są podmiotami o najważniejszym statusie, gdyż od ich woli uzależniona jest sytuacja globalna i kontynentalna. W ramach swojej suwerenności to państwa decydują o regulacji wewnętrznych kwestii bezpieczeństwa pamiętając o wyłączeniach determinowanych postanowieniami traktatów, których są stronami. W związku z tym, fakt podejmowanych działań zbrojeniowych przez państwa pomimo zawartych sojuszy i traktatów pokojowych oznacza działanie w myśl zasady: *si vis pacem, para bellum*. Polityka państw w innych aspektach także potwierdza ową regułę. Chodzi tu o próby ograniczenia uzależnienia od innych podmiotów w kwestii energetyki, zasobów żywieniowych czy też gwarancji ochrony zdrowia. Wymienione kwestie oraz wiele innych wskazują na fakt, iż polityka państw pomimo praktykowanej współpracy nastawiona jest na ograniczanie uzależnień od innych i dbanie o własny interes z poszanowaniem zasad prawa międzynarodowego⁴⁴. Warto podkreślić, iż takiej postawy nie należy oceniać negatywnie, gdyż podnoszenie poziomu potencjałów wspierających bezpieczeństwo przez członków danych sojuszy podnosi ich potencjał jako całości, z tym zastrzeżeniem, iż wewnątrz może dochodzić do tarć na płaszczyźnie politycznej.

Ujmując bezpieczeństwo z perspektywy państwa poważną rolę odgrywają jego części składowe takie jak gminy, powiaty, województwa w Polsce czy też landy w Niemczech, a w ujęciu społecznym – społeczności lokalne. Podział administracyjny determinuje zatem rozkład konkretnych obowiązków na administrację terenową. Włączenie społeczności lokalnych w krąg podmiotów bezpieczeństwa potwierdzone jest opracowaniami doktryny⁴⁵. O ile można natrafić na trudność w odnalezieniu pełnej i uniwersalnej definicji bezpieczeństwa społeczności lokalnych, to jak wskazuje W. Fehler „Intuicyjnie potrafimy odnaleźć sens znaczenia tego wymiaru bezpieczeństwa odnosząc swe wyobrażenia do pewnych wyodrębnionych części, obszarów, grup społecznych wtopionych w większą

⁴⁴ Zob. *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, red. S. Koziej, Warszawa 2013.

⁴⁵ Zob. szerz. E. Szweda, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Najbliżej człowieka*, Warszawa 2016, s. 55.

całość”⁴⁶. Przede wszystkim zauważa się, że na omawianym poziomie za bezpieczeństwo odpowiadają przede wszystkim służby mundurowe oraz aparat urzędniczy, gdyż mieści się to w funkcjach administracji publicznej. W sposób oczywisty działania w sferze lokalnej skorelowane są ściśle z kierunkami prowadzonej polityki bezpieczeństwa przez państwo.

Dotychczasowe rozważania w swej materii prowadzą czytelnika od płaszczyzny globalnej do lokalnej, wskazując rozmaite aspekty bezpieczeństwa. W związku z tym powstaje pytanie w kwestii podmiotów bezpieczeństwa, a doprecyzowując chodzi o to, czyje bezpieczeństwo ma być zagwarantowane. Odpowiedź wydaje się być banalna: człowieka. W związku z tym należy zgodzić się z poglądem L. Korzeniowskiego, iż za podstawowe podmioty bezpieczeństwa należy uznać:

- człowieka (jednostkę ludzką),
- małą grupę społeczną (społeczność lokalna),
- społeczeństwo (wielka grupa społeczna),
- ludzkość (społeczność międzynarodowa)⁴⁷.

Znając to, co daje obecny stan prawny oraz instytucjonalny w kwestii bezpieczeństwa warto dokonać refleksji, czy człowiek rzeczywiście potrzebuje troski o swoje bezpieczeństwo. Otóż według koncepcji A.H. Maslova poczucie bezpieczeństwa jest potrzebą człowieka, która w pięciostopniowej skali znajduje się na drugim poziomie biorąc po uwagę jego wagę⁴⁸. Przed poczuciem bezpieczeństwa na drodze do samorealizacji człowieka znajdują się tylko potrzeby fizjologiczne. Poczucie bezpieczeństwa człowieka może zależeć od wielu czynników takich jak: miejsce zamieszkania, pochodzenie, status społeczny, wielkość majątku, wykształcenie, i wiele innych⁴⁹. Warto podkreślić, iż poczucie bezpieczeństwa człowieka może zależeć także od aktualnych wydarzeń w regionie, kraju i na świecie, czego przykładem jest aneksja Krymu lub kryzys uchodźców w Unii Europejskiej. Nie można przy tej okazji pominąć jeszcze jednego wątku, a mianowicie kwestii praw człowieka w kontekście jego bezpieczeństwa. E Fromm twierdził, iż człowiek jest skłonny do dobrowolnego poddania się każdemu zniewoleniu, które zdoła zagwarantować mu bezpieczeństwo, co rzeczywiście podkreśla bezpieczeństwo jako potrzebę obiektywną⁵⁰. Jednocześnie bezpieczeństwo jako

⁴⁶ *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, red. W. Fehler, Biała Podlaska 2009, s. 19.

⁴⁷ L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Warszawa 2012, s. 84.

⁴⁸ A.H. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990, s. 72–92.

⁴⁹ Zob. *Polacy o bezpieczeństwie w kraju i miejscu zamieszkania*, komunikat z badań CBOS nr 65/2015, Warszawa 2015, http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_065_15.PDF (dostęp 16.07.2016).

⁵⁰ Zob. szerz. E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, tłum. O. Ziemińska, A. Ziemiński, Warszawa 2005.

takie nie jest wartością samoistną i nie jest celem samym w sobie, gdyż osiąga ono rację bytu dopiero dzięki połączeniu z innymi wartościami i dobrami, których ochronie służy⁵¹.

Resumując powyższe rozważania należy stwierdzić, iż większość aspektów funkcjonowania człowieka, a w tym i bezpieczeństwo, w wymiarach indywidualnym i społecznym ma praktyczną genezę, czyli najpierw przejawia się jako praktyczny aspekt egzystencji, a dopiero potem staje się przedmiotem namysłu – jako postulat aksjologiczny, który domaga się ochrony i realizacji⁵². Działalność państw w zakresie bezpieczeństwa stale ewoluuje by sprostać aktualnym problemom, czemu dowodzi podpisanie deklaracji współpracy w sprawie zwalczania zagrożeń hybrydowych pomiędzy NATO a Unią Europejską 8 lipca 2016 r. w Warszawie⁵³. W związku z tym warto poczynić kilka uwag odnośnie analizowanej problematyki.

Po pierwsze zauważa się olbrzymi dysonans pomiędzy postrzeganiem bezpieczeństwa na poziomie globalnym w stosunku do społeczności lokalnej czy też jednostki. Działalność w sferze stosunków międzynarodowych jest często niedostrzegana przez człowieka, a co za tym idzie jednostka nie posiada świadomości o gwarancjach swojego bezpieczeństwa.

Prawo międzynarodowe publiczne w sferze stanowienia oraz stosowania w materii bezpieczeństwa także wydaje się nieadekwatne do bieżących wyzwań. Przykładem jest brak egzekwowania tego prawa w sytuacjach, gdy to mocarstwa w imię własnych interesów interpretują je w sposób dla nich korzystny. Można zauważyć dominację *soft law* nad normami o charakterze *ius cogens*, co niekorzystnie wpływa na zachowanie międzynarodowego ładu.

Międzynarodowe lub krajowe regulacje w związku z bezpieczeństwem może postrzegać egoistycznie. Dla przykładu można podać, iż stacjonowanie jednostki wojskowej lub straży granicznej w danej społeczności lokalnej pozytywnie wpływa na rynek pracy, rozwój przedsiębiorczości, a poprawa poczucia bezpieczeństwa jest dostrzegana w dalszej kolejności. Tyle jest zatem poziomów bezpieczeństwa ile perspektyw jego postrzegania. W związku z tym potrzeba koncentracji wysiłków, aby przybliżać perspektywy: międzynarodową i krajową bezpieczeństwa na poziom lokalny i indywidualny. Można tego dokonać m.in. poprzez kształcenie ustawiczne ludności w zakresie bezpieczeństwa – nie tylko poprzez lekcje

⁵¹ J. Potrzebszcz, *Bezpieczeństwo prawne z perspektywy filozofii prawa*, Lublin 2013, s. 37.

⁵² C. Makles, *W poszukiwaniu współczesnej filozofii bezpieczeństwa* [w:] *Bezpieczeństwo – powinność czy gwarancja*, red. T. Miłkowski, t. 3, Sosnowiec 2015, s. 9.

⁵³ *Szczyt NATO rozpoczęty. Jest umowa o zagrożeniach hybrydowych*, <http://www.parlamentarny.pl/wydarzenia/szczyt-nato-rozpoczety-jest-umowa-o-zagrozeniach-hybrydowych,11549.html> (dostęp 8.07.2016).

przysposobienia obronnego w szkołach średnich, ale podczas całej ścieżki edukacji młodego człowieka.

Ponadto dostrzega się autentyczne opóźnienie w refleksjach na temat bezpieczeństwa, gdyż dopiero z perspektywy zaszłych wydarzeń czy też faktów dokonuje się oceny konkretnych zdarzeń, co odzwierciedlają słowa Georga W. F. Hegla: „... filozofia przychodzi zawsze za późno. Jako myśl o świecie pojawia się ona dopiero wtedy, kiedy rzeczywistość zakończyła już swój proces kształtowania i stała się czymś gotowym. [...] Kiedy filozofia o szarej godzinie maluje swój świt, wtedy pewne ukształtowanie życia już się zestarzało, a szarością o zmroku nie można niczego odmłodzić; można tylko coś poznać. Sowa Minerywy wylatuje dopiero z zapadającym zmierzchem”⁵⁴.

Bibliografia:

- Barcik J., Wntkowska A., *Prawo Unii Europejskiej z uwzględnieniem traktatu z Lizbony*, Warszawa 2008.
- Bezpieczeństwo międzynarodowe*, R. Kuźniar, B. Balcerowicz, A. Bieńczyk-Missala, P. Grzebyk, M. Madej, K. Pronińska, M. Sulek, M. Tabor, A. Wojciuk, Warszawa 2012.
- Bezpieczeństwo międzynarodowe: przegląd aktualnego stanu*, red. K. Żurkowska, Warszawa 2011.
- Bezpieczeństwo międzynarodowe w teorii i praktyce*, A. Cichy, C. Szyjko, Warszawa 2014.
- Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D.B. Bobrov, E. Halizak, R. Zięba, Warszawa 1997.
- Bezpieczeństwo – powinność czy gwarancja*, red. T. Miłkowski, t. 3, Sosnowiec 2015.
- Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, red. W. Fehler, Biała Podlaska 2009.
- Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, Szczepiń 2011.
- Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, red. S. Koziej, Warszawa 2013.
- Boutros Boutros-Ghali, *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping*, <http://www.cfr.org/peacekeeping/report-un-secretary-general-agenda-peace/p23439>.
- Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012.
- Fromm E., *Ucieczka od wolności*, tłum. O. Ziemilska, A. Ziemilski, Warszawa 2005.
- Hegel G.W.F., *Zasady filozofii prawa*, Warszawa 1969.
- Instytucje i prawo Unii Europejskiej*, J. Barcz, M. Górka, A. Wyrozumska, Warszawa 2015.
- Jakubczak R., *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Warszawa 2003.
- Karta Narodów Zjednoczonych*, (DzU 1947 nr 23 poz. 90).
- Korzeniowski L.F., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Warszawa 2012.
- Majer P., *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7, s. 11-18.
- Maslow A.H., *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990.
- Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i Perspektywy*, red. J. Symonides, Warszawa 2006.
- Organizacje międzynarodowe we współczesnym świecie*, E. Latoszek, M. Proczek, Warszawa 2006.
- Polacy o bezpieczeństwie w kraju i miejscu zamieszkania, komunikat z badań CBOS, nr 65/2015, http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_065_15.PDF.
- Polityka Unii Europejskiej w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego*, red. W. Fehler, K.P. Marcuk, Warszawa 2015.
- Potrzeszcz J., *Bezpieczeństwo prawne z perspektywy filozofii prawa*, Lublin 2013.
- Skorupska S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1987.
- Słownik języka polskiego*, Warszawa 1978.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 2001.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996.
- Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Halizak, R. Kuźniar, Warszawa 2006.
- Szczyt NATO rozpoczęty. Jest umowa o zagrożeniach hybrydowych*, dostęp: <http://www.parlamentarny.pl/wydarzenia/szczyt-nato-rozpoczety-jest-umowa-o-zagrozeniach-hybrydowych,11549.html>.

⁵⁴ G.W.F. Hegel, *Zasady filozofii prawa*, Warszawa 1969, s. 21.

Szweda E., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Najbliżej człowieka*, Warszawa 2016.
Traktat Północnoatlantycki sporządzony w Waszyngtonie dnia 4 kwietnia 1949 r., (DzU 2000, nr 87, poz. 970).
Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 2012/C 326/1.
Wawrzyk P., *Bezpieczeństwo wewnętrzne Unii Europejskiej*, Warszawa 2009.
Współczesne oblicza bezpieczeństwa międzynarodowego, red. Ł. Jureńczyk, K. Sieprzutowska, S. Sadowski, Bydgoszcz 2014.

Dostęp do broni palnej w polskim systemie prawnym – zagrożeniem bezpieczeństwa państwa?

Streszczenie: W niniejszym artykule zaprezentowano problematykę dostępu do broni palnej przez obywateli w świetle obowiązujących przepisów prawa polskiego. Poruszono kwestie związane z ograniczeniami dostępu do broni palnej oraz reglamentacji poprzez procedurę wydawania decyzji administracyjnych w tym zakresie. Dokonano oceny słuszności i racjonalności polityki państwa polskiego odnośnie dostępu do broni palnej. Powyższe kwestie skorelowane zostały z danymi związanymi z przestępczością i poczuciem bezpieczeństwa obywateli państw, gdzie dostęp do broni jest powszechny (m.in. Stany Zjednoczone, Szwajcaria). Powyższe opracowanie ukazuje zarówno pozytywne jak i negatywne aspekty reglamentowania dostępu do broni palnej, co pozwoliło na wysnucie wniosków odnośnie zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa, które niesie powszechny dostęp do broni palnej.

Słowa kluczowe: broń, palna, pozwolenie, decyzja administracyjna, bezpieczeństwo, zagrożenia, obywatel, prawo, reglamentacja, przestępczość.

Access to firearms in polish legal system – is a threat for national safety?

Summary: This article presents the problem of access to firearms by citizens in the light of the applicable provisions of Polish law. Issues related to restrictions of access to firearms and rationing through the procedure of issuing administrative decisions in this regard. An evaluation of the validity and rationality of the Polish policy regarding access to firearms. These issues have been correlated with the data associated with crime and personal security of citizens of countries where access to weapons is widespread (including the United States, Switzerland). This development presents both positive and negative aspects of rationing access to firearms, which allowed to draw a conclusions to the threats to state security which carries universal access to firearms.

Keywords: weapon, firearm, license, an administrative decision, safety, threat, citizen, law, regulation, crime.

Powszechny dostęp do posiadania i posługiwania się bronią palną to problematyka, której podjęcie powoduje dychotomiczny podział zarówno wśród członków społeczeństwa, jak i jego przedstawicieli we władzach państwowych i samorządowych. W podziale tym można wyróżnić zwolenników oraz przeciwników rozszerzania dostępu do broni palnej.

Nabycie owego uprawnienia wiąże się ze spełnieniem szeregu warunków oraz przyjęciem wielu nowych obowiązków. Jest to proces czasochłonny, wymagający od kandydata osobistych przymiotów oraz nakładów finansowych. Inaczej mówiąc posiadanie broni to nie tyle prawo, co obowiązek przestrzegania przepisów prawa, reguł oraz zasad ostrożności z nim związanych. Jest to przyjęcie na siebie pewnego rodzaju odpowiedzialności. Bezprzedmiotowym byłoby skupianie się na dostępie do broni funkcjonariuszy istniejących w Polsce służb, chociażby dlatego, że ich rola sprowadza się do zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Zatem niniejszej pracy poświęcone zostaną zagadnienia związane z możliwością dostępu do broni palnej zwykłych obywateli. Celem artykułu jest ukazanie czy i w jakim zakresie dostępność broni palnej dla ludności cywilnej stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa, w kontekście polskich oraz międzynarodowych regulacji prawnych. W związku z powyższym zostały postawione następujące pytania badawcze związane z dostępem do broni, mianowicie czy polskie społeczeństwo jest gotowe na sprostanie wyzwaniom, które mogłaby przynieść liberalizacja przepisów odnoszących się do dostępu do broni palnej? Czy każdy obywatel powinien mieć zagwarantowane prawo do posiadania i posługiwania się bronią? Jak wygląda procedura uzyskania pozwolenia na broń? Czy nie jest zbyt restrykcyjna? Czy posiadanie broni, jak ukazują badania statystyczne, faktycznie przyczynia się do spadku przestępczości i poprawy bezpieczeństwa państwa? Odpowiedzi na te pytania nie sposób udzielić, bez porównania systemów państw europejskich jak i pozaeuropejskich, w których obowiązuje powszechny dostęp do broni palnej. Należy jednak zawsze mieć na uwadze, że broń palna jest najniebezpieczniejszym narzędziem, które człowiek może posiadać. Władze państwowe korzystając z uprawnień dyskrejonalnych posiadają narzędzia, by w skuteczny sposób zarówno rozszerzać jak i zamykać drogę dostępu przeciętnemu obywatelowi do posiadania broni palnej. Kończąc słowo wstępne, powracając do polskich realiów, chciałbym zwrócić uwagę, że posiadaczami broni palnej w Rzeczypospolitej Polskiej są w głównej mierze członkowie określonych grup społecznych, realizujących jakieś wspólne cele, dlatego też zjawisko zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa wymaga szerszej analizy, która pozwoli na ustalenie czy i w jakim stopniu ono występuje.

Pojęcie broni palnej

Punktem wyjścia niniejszych rozważań, by lepiej zrozumieć zagrożenia jakie niesie ze sobą posiadanie i używanie broni palnej, będzie zaprezentowanie definicji funkcjonujących w doktrynie prawa. Stanisław Adamczak zdefiniował broń palną jako przyrząd, w którym

spężone gazy, powstałe podczas spalania materiału miotającego, zdolne są do wyrzucania pocisku (pocisków) z lufy lub elementu ją zastępującego¹. Najobszerniejszą, w mojej ocenie, definicję broni palnej stworzył Tadeusz Hanausek, który stwierdził, że bronią palną jest urządzenie (przrząd), które w swym zgodnym z przeznaczeniem użyciu, może być niebezpieczne dla życia lub zdrowia człowieka i jest zdadne do wielokrotnego rażenia pociskami na znaczną odległość oraz posiada zdolność do rażenia pociskami lub substancjami niestałymi, a także oddziaływaniem termicznym, względnie optycznym, dzięki wykorzystaniu fal elektromagnetycznych (broń laserowa)². Takie pojmowanie broni palnej oddaje jej istotę, w przełożeniu na element niebezpieczeństwa, które broń palna może stwarzać. Powyższe ukazuje nam, na ile sposobów może być użyta broń palna, w dążeniu osiągnięcia określonego celu. Wzmiankowania wymaga fakt, że użycie broni palnej w bardzo dużym stopniu zapewnia powstanie zamierzonych skutków, częstokroć nieodwracalnych.

Nie tylko doktryna definiuje broń palną. W polskim systemie prawnym kwestie związane z dostępem do broni palnej przez obywateli uregulowane zostały ustawą z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji³. W art. 7 ust 1 niniejszej ustawy legislator stworzył legalną definicję broni palnej, przez co rozumie każdą przenośną broń lufową, która miota, jest przeznaczona do miotania lub może być przystosowana do miotania jednego lub większej liczby pocisków lub substancji w wyniku działania materiału miotającego. Ciekawą konstrukcją, zastosowaną przez polskiego ustawodawcę, jest przypisanie przymiotu broni palnej gotowym lub obrobionym, istotnym częściom broni (art. 5 u.b.a.). Za istotne części broni uznane zostały: szkielet broni, baskila⁴, lufa z komorą nabojową, zamek, komora zamkowa oraz bęben nabojowy. Z punktu widzenia praktycznego używania broni palnej, traktowanie elementów broni jako broń palną musi spotkać się z krytyką w przypadku posiadania tylko jednego lub kilku niełączących się ze sobą elementów broni palnej. Trudno sobie wyobrazić, by takie posiadanie, mogłoby spowodować, przy jego użyciu, miotanie pocisków i rażenia celu na znaczną odległość. Z drugiej jednak strony uzasadnienia takiego rozwiązania można się dopatrywać w sytuacjach, gdy podmiot posiada istotne elementy broni i jest w stanie skompletować z nich gotowe narzędzie. Mogłoby to stanowić ryzyko wykorzystywania tejże okoliczności do nieubiegania się o pozwolenie na broń, a co za tym idzie mniejszą kontrolę państwa nad jej posiadaczami.

¹ S. Adamczak, *Retrospektywne spojrzenie na definicję broni palnej*, „Służba MO” 1974, nr 4-5, s. 708.

² T. Hanausek, *Problemy z bronią palną*, „Gazeta Policyjna” 1998, nr 47, s. 52.

³ Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji (DzU 2012, poz. 576 ze zm.).

⁴ Baskila to metalowa część łącząca kolbę z lufą broni, w której znajdują się elementy napinające, odpalające (iglica) i zabezpieczające.

Podsumowując, można stwierdzić, że zarówno doktrynalne jak i legislacyjne definiowanie pojęcia broni palnej jest bardzo zbieżne, w szczególności z punktu widzenia przypisywania jej wspólnych cech⁵. Niezależnie od ośrodka wskazuje się, że jest to narzędzie miotające, odznaczające się znaczną siłą rażenia w odniesieniu do mocy jak i odległości, a co za tym idzie stwarzające realne zagrożenie dla życia i zdrowia człowieka, w przypadku użycia jej przeciwko niemu.

Procedura dostępu do broni palnej w Rzeczypospolitej Polsce

Na wstępie należy zaznaczyć, że dostęp do broni w Rzeczypospolitej Polsce jest ściśle reglamentowany przez Państwo. Procedura dostępu do broni jest typowym postępowaniem administracyjnym, wszczynanym na wniosek uprawnionego podmiotu. Rozstrzygnięcia dotyczące udzielenia pozwolenia na broń zapadają w formie decyzji administracyjnych, wydawanych przez Komendantów Wojewódzkich Policji, właściwych dla miejsca zamieszkania wnioskodawcy. Warunki materialno prawne, których spełnienie niezbędne jest do uzyskania pozwolenia na broń określone zostały w ustawie o broni i amunicji (rozdział 2, art. 9 i nast. u.b.a.), natomiast postępowanie w tym przedmiocie toczy się według przepisów kodeksu postępowania administracyjnego⁶. Organ administracyjny posiada bardzo duże uprawnienia dyskrecyjne w przedmiocie wydawania pozwoleń na broń. Prowadzi to do arbitralności w polityce ich wydawania, przejawiającej się w szczególności, gdy kandydat spełnia wszystkie warunki materialno- i formalnoprawne, a organ władny jest podjąć decyzję odmowną w przedmiocie udzielenia omawianego uprawnienia⁷. Kandydat, żeby uzyskać pozytywne rozstrzygnięcie musi posiadać przymiot osoby nie stanowiącej zagrożenia dla samego siebie, porządku lub bezpieczeństwa publicznego. Dodatkowo musi przedstawić ważną przyczynę posiadania broni, którą to ustawodawca rozumie jako stałe, realne i ponadprzeciętne zagrożenie życia, zdrowia lub mienia, czy też posiadanie uprawnień do wykonywania polowania, ustalonych na podstawie odrębnych przepisów lub uprawianie strzelectwa sportowego. Powyższe pozwoliło na skategoryzowanie rodzajów uprawnień na broń przyjmując kryterium przeznaczenia. Odpowiednio możemy wskazać tu pozwolenie na broń do ochrony osobistej, w celu uprawiania łowiectwa, w celach kolekcjonerskich, sportowych, itp. Najmniejsza wątpliwość organu co do wyżej wymienionych przesłanek może

⁵ M. Nowożenny, *Przegląd definicji pojęcia "broń palna" z punktu widzenia prawa karnego i kryminalistyki*, [w:] *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, red. L. Bogunia, t. VII, Wrocław 2001, s. 283.

⁶ Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji (DzU 2016, poz. 23.).

⁷ M. Mróz, *Prawo do broni w Polsce i Europie: posiadanie broni strzeleckiej przez osoby fizyczne w ustawodawstwie wybranych państw Unii Europejskiej*, Warszawa 2011, s. 19.

skutkować odmową przyznania pozwolenia na broń. Decyzja właściwego Komendanta Wojewódzkiego Policji w szczegółowy sposób określa cel, w jakim zostało wydane pozwolenie oraz rodzaj i liczbę egzemplarzy broni, co pokazuje jak bardzo regulowany jest dostęp do broni palnej. Oprócz powyższych wymogów, warunkiem uzyskania przywileju posiadania broni jest uzyskanie pozytywnego wyniku badań, zarówno sprawności fizycznej jak i psychicznej. Zaznaczyć należy, że cała procedura poczynając od wszczęcia postępowania po badania, jest odpłatna⁸. W przypadku decyzji negatywnych ustawodawca przewidział tryb odwoławczy, który inicjowany jest złożeniem odwołania od decyzji KWP, za jego pośrednictwem do Komendanta Głównego Policji. W razie niesatysfakcjonującego rozstrzygnięcia organu wyższego rzędu nad KWP, kandydat może zainicjować postępowanie sądowo administracyjne zaskarżając decyzję KGP do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie. Orzeczenie Warszawskiego WSA może być również zaskarżone skargą kasacyjną do Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Uzyskanie pozwolenia na broń nie jest stanem trwałym. Z uwagi na fakt, że uprawnienie to nie jest traktowane w Rzeczypospolitej Polsce jako jedno z wolności i praw obywatelskich, nie stosuje się zasady ochrony praw słusznie nabytych. Organ wydający pozwolenie w ramach tzw. kontroli następczej może cofnąć decyzję udzielającą pozwolenia na broń, po zaistnieniu przesłanek uzasadniających takie cofnięcie. Jako przykład wskażę, chociażby karalność uprawnionego za nieumyślne przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu albo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji. Po uprawomocnieniu się wyroku skazującego organ z urzędu wszczyna postępowanie przedmiocie cofnięcia pozwolenia na broń. Może to nastroczać pewnych wątpliwości w kontekście ochrony prawa własności broni palnej, po cofnięciu pozwolenia. Faktycznie właścicielem mienia jest osoba, która nie może z niego korzystać, co więcej nie może owego mienia nawet posiadać. Praktycznie broń taka deponowana jest w depozycie policyjnym, a jedynym uprawnieniem właściciela broni jest jej darowanie bądź sprzedaż osobie posiadającej stosowne pozwolenie.

Reasumując kwestię dostępu do broni palnej w kontekście procedury uzyskania pozwolenia na broń należy stwierdzić, że Państwo Polskie ma monopol na przyznawanie tego uprawnienia. Ustawodawca udzielił organom administracji publicznej kompetencji do selekcjonowania obywateli ubiegających się o pozwolenie na broń, w ten sposób, że otrzymują je osoby dające rękojmię posługiwania się bronią i amunicją w sposób zgodny z ich przeznaczeniem, a co za tym idzie w sposób niezagrażający porządkowi

⁸ Opłata skarbową w przedmiocie udzielenia pozwolenia na broń palną osobie fizycznej wynosi 242 zł, koszt badań podstawowych i psychologicznych wynosi ok. 600 zł.

i bezpieczeństwu państwa. Dodatkowo można stwierdzić, że restrykcyjne wymogi przepisów prawa oraz duże nakłady finansowe w procesie ubiegania się o pozwolenie na broń powodują brak zainteresowania większości społeczeństwa polskiego kwestią posiadania broni palnej. Z drugiej jednak strony restrykcyjne podejście do udostępniania broni palnej obywatelom wpływa na poziom bezpieczeństwa wewnętrznego Państwa, co znajduje uzasadnienie w twierdzeniu, że nielegalnie posiadana broń palna w przeważającej mierze służy popełnianiu przestępstw, niż broń legalnie znajdująca się w rękach obywateli.

Dyskusja nad liberalizacją dostępu do broni palnej przez obywateli

Poruszając kwestię dostępu do broni palnej, spotykamy się z dwoma odmiennymi stanowiskami zajmowanymi przez członków polskiego społeczeństwa. Dla części z nich dostęp do broni powinien być powszechny, nieobwarowany żadną skomplikowaną procedurą, natomiast druga część społeczeństwa opowiada się za dalszą reglamentacją dostępu do broni palnej. Badania przeprowadzone przez ośrodek naukowy – Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu z 2012 r. ukazały jaki jest stosunek Polaków do omawianej problematyki. Tylko 20 % mężczyzn zadeklarowało, że chciałoby posiadać broń palną, natomiast odsetek kobiet wyrażających chęć posiadania broni sięgnął kilku procent.

Idealnym modelem dla zwolenników dostępu do broni, jest konstytucyjnie zagwarantowane prawo do posiadania broni w modelu amerykańskim⁹. Każdy obywatel Stanów Zjednoczonych po spełnieniu cenzusu wieku może nabyć broń palną, bez ingerencji władz federalnych. Z tego uprawnienia korzysta ok 50 % amerykańskiego społeczeństwa. Podział ten odzwierciedla się także w programach partii politycznych zasiadających w Kongresie. Demokraci są za ograniczaniem dostępu do broni, natomiast Republikanie przejawiają poglądy przemawiające za nieograniczaniem dostępu do broni palnej¹⁰. O ile prawo do posiadania broni palnej jest jednym z filarów demokracji, o tyle możemy stwierdzić, że w pewnym stopniu władze federalne ograniczyły możliwości jej używania a nawet posiadania. Po pierwsze Amerykanie nie mogą wносить broni do budynków urzędów federalnych. Po drugie nie mogą posiadać broni maszynowej oraz broni niewykrywalnej przez bramki kontrolne do wykrywania przedmiotów metalowych¹¹.

⁹ II poprawka do Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki: „nie wolno ograniczać praw ludu do posiadania i noszenia broni, gdyż bezpieczeństwo wolnego stanu wymaga dobrze wyszkolonej milicji”.

¹⁰ W. Poznaniak, *Społeczno-psychologiczne aspekty posiadania broni*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 2003, nr 2, s. 269.

¹¹ Zob. The Brady Handgun Violence Prevention Act z dnia 30 listopada 1993 r.

W Europie dostęp do broni palnej uzależniony jest od stosunku państwa do zagwarantowania obywatelom poczucia bezpieczeństwa¹². Miernik ten różnie interpretowany jest w poszczególnych krajach, co odzwierciedla poniżej przedstawiona statystyka ilości broni w segmencie prywatnym, w odniesieniu na setkę obywateli danej narodowości. Odpowiednio na 100 obywateli Polski przypada łącznie 1 egzemplarz broni palnej, gdzie na 100 obywateli Niemiec – 30,3 egzemplarzy broni, na 100 obywateli Czech – 16,3 egzemplarzy broni, na 100 obywateli Szwajcarii – 45,7 egzemplarzy broni. Powyższe prowadzi do wniosku, że w rękach polskich obywateli znajduje się bardzo mało jednostek broni palnej, co znajduje swoje uzasadnienie w ścisłej kontroli dostępu do broni, która ma wpływ na ubieganie się o stosowne pozwolenie przez obywateli.

Powszechnie uważa się, że dostęp do broni palnej zwiększa poczucie bezpieczeństwa obywateli. Związane jest to także z twierdzeniem, że posiadanie broni palnej przez jednostki wpływa na zmniejszenie liczby popełnianych przestępstw, z uwagi na groźbę jej użycia, w celu ochrony przed ich skutkami. Oprócz powyższych argumentów za powszechnym dostępem do broni palnej przemawia kwestia lepszego wyszkolenia społeczeństwa w zakresie posługiwania się bronią na wypadek konfliktów militarnych. Obycie z bronią powinno stać się jednym z filarów strategii obrony państwa. *A contrario* możemy wskazać, że powszechny dostęp do broni palnej może służyć skuteczniejszemu popełnianiu przestępstw, w szczególności zabójstw, kradzieży, rozbojów z użyciem broni palnej. Oprócz kryminalnego aspektu należy zwrócić także uwagę na aspekt społeczny, w postaci niskiego poziomu zaufania obywateli do siebie nawzajem. Dodatkowo zwiększa się ryzyko występowania nieszczęśliwych wypadków z użyciem broni palnej. Powyższe znalazło potwierdzenie w badaniach przeprowadzonych w ramach Centers of Disease Control, które pozwoliły na wyciągnięcie następujących wniosków:

1. akty agresji przy użyciu broni palnej wobec członków rodziny bądź osób bliskich 12 razy częściej powodują śmierć niż takie ataki z wykorzystaniem innych narzędzi;
2. w przypadku posłużenia się bronią palną przez kobietę, ofiarą 5 razy częściej pada mąż, kochanek albo przyjaciel niż obca osoba;
3. osoby mieszkające w domach, gdzie znajduje się broń palna, ponoszą 5 razy większe ryzyko samobójstwa niż inni¹³.

¹² Obywatele Szwajcarii, którzy odbyli służbę wojskową mogą zachować broń na której się szkolili w formie skoszarowanej.

¹³ W. Poznaniak, *Spoleczno-psychologiczne...*, s. 275.

Uzasadnienia tego stanu rzeczy należy upatrywać w psychologicznym podejściu do broni palnej i jej funkcji. Broń służy do wyrządzania destrukcji fizycznych (zabicie, ranienie, zniszczenie) oraz psychicznych (lęk, strach, panika, bezradność, poczucie krzywdy), co czyni ją narzędziem niezwykle niebezpiecznym. Stwierdzić należy, że krąg cywilizacyjny oraz rozwój danego społeczeństwa mają bardzo duży wpływ na zliberalizowane albo też nie podejście do udostępnienia broni palnej sektorowi cywilnemu.

Polski model do broni palnej w ujęciu statystycznym

Polskie regulacje dotyczące dostępu do broni palnej stanowią skuteczną jej reglamentację. W Polce na dzień 31 grudnia 2015 r. legalnie broń posiadało 192 819 osób, którzy łącznie posiadali 390 820 jednostek broni¹⁴, co prowadzi do wniosku, że średnio na każdego z posiadaczy broni przypadają dwie jednostki. W porównaniu do liczebności populacji Polaków, która wynosi 38 425 000 osób¹⁵ broń posiada jedynie 0,5 % całego społeczeństwa. Niewątpliwie ma to wpływ na zapewnienie bezpieczeństwa państwa, chociażby biorąc pod uwagę skalę przestępczości dokonywanej przy użyciu broni palnej. Osoby, które uzyskały pozwolenie na drodze administracyjnoprawnej używają jej zgodnie z przeznaczeniem, w sposób niekolidujący z obowiązującymi przepisami prawa. Najwięcej pozwoleń na broń wydawanych jest do celów łowieckich. Takie uprawnienia posiada 119 638 Polaków. W celach ochrony osobistej pozwolenie na broń posiada 51 040 osób, w celach sportowych – 16 805 osób, kolekcjonerskich – 3 139 osób, pamiątkowych – 1 736 osób, innych – 461 osób. Natomiast broń znajdująca się w rękach obywateli w sposób nielegalny, tj. gdy dany podmiot wszedł w posiadanie broni z ominięciem procedury przewidzianej przepisami ustawy o broni i amunicji oraz kodeksu postępowania administracyjnego, stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa. W latach 2010-2013¹⁶ ogółem zabezpieczono 6 635 jednostek broni nielegalnie posiadanych, co wskazuje, że średniorocznie zabezpiecza się około 1 500 sztuk broni posiadanej bez pozwolenie i nigdzie nieewidencjonowanej. Brak jest jakichkolwiek danych oraz szacunków ile jednostek broni palnej znajduje się w nielegalnym obrocie¹⁷. W dużej mierze właśnie przy użyciu takiej broni dochodzi do popełniania przestępstw na terenie Rzeczypospolitej Polski. W latach 2010 – 2014 przy użyciu broni

¹⁴ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/bron-pozwolenia/122012,Bron-Pozwolenia-2015.html> (dostęp 19.06.2016).

¹⁵ <http://stat.gov.pl/podstawowe-dane/> (dostęp 19.06.2016).

¹⁶ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/bron-odzyskana/50843,Bron-odzyskana.html> (dostęp 19.06.2016).

¹⁷ W. Sosnowski, *Broń palna a przestępczość*, [w:] *Broń. Problematyka prawna i kryminalistyczna*, red. V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, L. Stęпка, Toruń 2013, s. 468.

palnej popełniono 2 555 przestępstw¹⁸, z czego 137 stanowiło przestępstwo zabójstwa (w tym usiłowania). Najwięcej przestępstw z użyciem broni palnej, w liczbie 986 stanowiło przestępstwo rozboju. Zaprezentowana statystyka pozwala na dostrzeżenie w jakim procederze nielegalnie posiadana broń jest wykorzystywana.

Nielegalne posiadanie broni penalizowane jest regulacjami zawartymi w kodeksie karnym¹⁹. Art. 263 § 2 przewiduje za posiadanie broni palnej, bez wymaganego zezwolenia sankcję w postaci kary pozbawienia wolności w wymiarze od 6 miesięcy do lat 8. Zaprezentowaną sankcję możemy scharakteryzować jako odznaczającą się dużą surowością, która znajduje uzasadnienie w argumentacji, że przestępstwo to może zostać dokonane jedynie umyślnie²⁰. Surowość kary musi w tym przypadku sprostać wymogom prewencji indywidualnej w postaci odpowiedniej dolegliwości dla sprawcy owego przestępstwa oraz prewencji generalnej, mające na celu odstraszenie potencjalnych sprawców nielegalnego posiadania broni.

W rękach osób cywilnych znajduje się niewielka ilość broni palnej. Będąc w obrocie cywilnym jednostki broni są wykorzystywane w ściśle określonych celach. Największym spektrum aktywności użytkowników broni palnej koncentruje się w wykonywaniu łowiectwa. Statystyki pokazują, że oprócz legalnie posiadanej broni na płaszczyźnie cywilnej istnieje zjawisko nielegalnego posiadania broni. Średniorocznie zabezpiecza się około 1 500 sztuk broni. To właśnie ta broń najczęściej wykorzystywana jest do przestępczej działalności, jednakże ilość przestępstw popełnianych z użyciem broni palnej jest stosunkowo niewielka w porównaniu z państwami, gdzie dostęp do broni palnej jest powszechny.

Podsumowanie

W zależności od polityki danego państwa oraz rozwoju społeczeństwa, dostęp do broni palnej jest mniej lub bardziej ograniczany. Idealnym modelem w zakresie dostępu do broni palnej wśród zwolenników tego poglądu jest model amerykański, który charakteryzuje się dużym liberalizmem, przyznając każdemu obywatelowi swobodny dostęp do posiadania broni. Z jednej strony z aprobatą należy przyjąć pogląd, że broń palna w ręku obywatela, potencjalnej ofiary przestępstwa skutecznie może odstraszyć napastnika od dokonania czynu zabronionego. Jednak z drugiej strony powszechny dostęp do broni palnej zwiększa ryzyko jej użycia w sposób niezgodny z jej przeznaczeniem, w szczególności gdy trafi w ręce osoby

¹⁸ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/bron-przestepstwa/50844,Przestepstwa-przy-uzyciu-broni.html> (dostęp 19.06.2016).

¹⁹ Zob. DzU nr 88, poz. 553 z późn. zm.

²⁰ P. Palka, *Broń palna a poczucie bezpieczeństwa obywateli*, „Jurysta” 1998, nr 5, s. 22.

niedającej gwarancji użycia jej zgodnie z przeznaczeniem. Innymi słowy może zagrażać dobrom drugiego człowieka, w szczególności życiu i zdrowiu. Doskonale sytuację tę obrazuje wydarzenie z dnia 12 czerwca 2016 r., mające miejsce w Orlando, stanie Floryda, gdzie w jednym z klubów uzbrojony napastnik zabił 50 osób, a kolejne 53 osoby ranił.

W polskim systemie prawnym legalne posiadanie broni palnej przez osoby cywilne nie stanowi zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa, zarówno wewnętrznego jak i zewnętrznego. Obecnie obowiązująca procedura uzyskiwania pozwolenia na broń palną, pozwala na jej ściśle reglamentowanie przez państwo oraz wyklucza możliwość powszechnego dostępu do broni. Wynika to głównie z tego, iż prawo do posiadania broni palnej nie należy w Polsce, do wolności i praw obywatelskich²¹. Konsekwencją takich regulacji jest brak zainteresowania większości społeczeństwa polskiego kwestią posiadania broni palnej. Broń posiadają najczęściej osoby zrzeszające się w określonych grupach społecznych, jak np. myśliwi, strzelcy sportowi, kolekcjonerzy, którzy ubiegali się o pozwolenie na broń by realizować określone cele. W grupach tych doskonale funkcjonuje narzędzie kontroli społecznej, co gwarantuje bezpiecznie posługiwanie się bronią zarówno w ujęciu jednostkowym jak i powszechnym. Dodatkowo należy stwierdzić, że polskie ustawodawstwo w zakresie powszechnego dostępu do broni palnej ewoluuje w kierunku zaostrzenia wymogów, stawianych osobom posiadającym broń lub o to pozwolenie się ubiegającym. Jedynym zagrożeniem dla bezpieczeństwa państwa lub porządku publicznego stanowi nielegalne posiadanie broni palnej. Taki proceder ma wpływ na zwiększoną częstotliwość popełniania przestępstw.

Bibliografia:

- Adamczak S., *Retrospektywne spojrzenie na definicję broni palnej*, „Służba MO” 1974, nr 4-5, s. 708-711.
Broń palna a przestępczość, red. W. Sosnowski, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, L. Stępka, Toruń 2013.
Hanausek T., *Problemy z bronią palną*, Gazeta Policyjna 1998, nr 47, s. 48-53.
Mróz M., *Prawo do broni w Polsce i Europie: posiadanie broni strzeleckiej przez osoby fizyczne w ustawodawstwie wybranych państw Unii Europejskiej*, Warszawa 2011.
Palka P., *Broń palna a poczucie bezpieczeństwa obywateli*. „Jurysta” 1998, nr 5, s. 20-25.
Poznaniak W., *Spoleczno-psychologiczne aspekty posiadania broni*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 2003, nr 2, s. 265-277.
Przegląd definicji pojęcia "broń palna" z punktu widzenia prawa karnego i kryminalistyki, red. M. Nowożenny, L. Bogunia, Wrocław 2001.
Statystyka Komendy Głównej Policji, <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/bron-pozwolenia/122012.Bron-Pozwolenia-2015.html>
Statystyka Komendy Głównej Policji, <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/bron-odzyskana/50843.Bron-odzyskana.html>

²¹ Zob. Wyrok WSA w Warszawie z dn. 17 listopada 2015 r., II SA/WA 413/15, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych, <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/58654687F6>, (dostęp 19.06.2016); Wyrok WSA w Warszawie z dn. 18 sierpnia 2016 r., II SA/WA 992/15, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych, <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/899BD70D7C>, (dostęp 19.06.2016).

Statystyka Komendy Głównej Policji: <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/bron-przestepstwa/50844,Przestepstwa-przy-uzyciu-broni.html>.
Statystyka Głównego Urzędu Statystycznego, <http://stat.gov.pl/podstawowe-dane/>.
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, (DzU nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, (Dz. U. z 2016 r., poz. 23.).
Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji, (DzU 2012, poz. 576 z późn. zm.).
Wyrok WSA w Warszawie z dn. 17 listopada 2015 r., II SA/WA 413/15, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych, <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/58654687F6>.
Wyrok WSA w Warszawie z dn. 18 sierpnia 2016 r., II SA/WA 992/15, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych, <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/899BD70D7C>.

mgr Andrzej Jurkun

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wolność działalności gospodarczej w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego

Streszczenie: Praca ma na celu ukazanie funkcjonowania zasady wolności działalności gospodarczej w praktyce ustrojowej. W pierwszej części artykułu przedstawiono jej podstawy prawne oraz zamiany na przestrzeni lat. Następnie autor skupił się na analizie orzeczeń sądowych. Za studium przypadku wybrano wyroki Trybunału Konstytucyjnego.

Słowa kluczowe: Działalność gospodarcza, Trybunał Konstytucyjny, orzecznictwo.

Freedom of economic activity in the light of the case Constitutional Court

Summary: The work aims to show the functioning of the principle of freedom of economic activity in practice political. In the first part of the article presents the legal basis and the conversion over the years. Next, the author focused on the analysis of judicial decisions. For the case study of selected judgments of the Constitutional Court.

Keywords: Economic activity, The Constitutional Court, case law.

Analiza badań

Wolność działalności gospodarczej jest zasadą prawną, usytuowaną w zapisach ustawy zasadniczej i ustawach szczególnych. Regulacje te określają ustrój gospodarczy państwa na zasadach społecznej gospodarki rynkowej. Zasada wolności działalności gospodarczej określa prawne obowiązki organów państwowych, jak również podmiotów prywatnych działających na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Wyrazem funkcjonowania zasady wolności działalności gospodarczej w praktyce ustrojowej są m.in. orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego.

Przepisy konstytucyjne dotyczące wolności działalności gospodarczej zostały po raz pierwszy zawarte w Ustawie z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (DzU 1989, nr 75, poz. 444). Potocznie nazywana jako *nowela grudniowa*, jako pierwszy dokument po 1939 r., oficjalnie przywróciła naszemu państwu nazwę Rzeczpospolita Polska. Warto dodać, że zawarte w niej przepisy obowiązywały do czasu uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. Bardzo istotny

jest fakt, iż tzw. *nowela grudniowa* zastępuje miejsce dwóch pierwszych rozdziałów Konstytucji z 1952 r. dotyczących zasad funkcjonowania ustroju gospodarczego i politycznego kilkoma bardzo zwięźle ujętymi nowymi artykułami¹. Wśród nich bardzo istotny z punktu widzenia swobody działalności gospodarczej jest artykuł 6, który „gwarantuje swobodę działalności gospodarczej bez względu na formę własności”². Zapis ten był podyktowany zmianą modelu gospodarki z centralnie planowanej do wolnorynkowej. Celem tego systemu było pozbawienie społeczeństwa własności prywatnej na rzecz uspołecznienia środków produkcji. W konsekwencji tak prowadzona polityka w sferze gospodarki spowodowała odmienne traktowanie własności bez względu na to czy była to własność prywatna, czy społeczna. Własność społeczna była określana mianem nienaruszalnej należącej do podstaw ustroju państwa. Obowiązkiem obywateli poprzez pracę było jej umacnianie i strzeżenie. Z innej perspektywy własność indywidualna podlegała ograniczeniu, wyłączeniu i likwidowaniu. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, wzorowana na Konstytucji ZSRR autorstwa Józefa Stalina, nie przewidywała wolności gospodarczej, jak również prawa własności jako konstytucyjnego prawa człowieka³.

Wprowadzenie do Konstytucji przepisów mówiących o swobodzie działalności gospodarczej było wyrazem dążenia do zmian ustroju gospodarczego w Polsce. Należy podkreślić, że próby reformy tego systemu zostały zapoczątkowane przed 1989 rokiem. W grudniu 1988 r. uchwalono ustawę o działalności gospodarczej⁴. Była to regulacja ustawowa niemająca swojego odzwierciedlenia w zapisach konstytucyjnych, jednak stała się załącznikiem procesu demokratyzacji gospodarki w państwie. Podobnie sformułowane przepisy znalazły się w Ustawie z dnia 23 grudnia 1988 r., która była wielokrotnie nowelizowana, aż do obecnie obowiązującej Ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej⁵.

Wolność działalności gospodarczej została uregulowana w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. w dwóch przepisach – artykuł 20 i 22⁶.

¹ A. Mączyński, *Wolność działalności gospodarczej w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] *Konstytucyjne zasady wolności działalności gospodarczej oraz wynikające z niej zasady swobody umów – materiały z konferencji*, Warszawa 2006, s. 15.

² Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, art. 6 (DzU 1989, nr 75, poz. 444).

³ Z. Witkowski, *Wybrane zasady ustroju Rzeczypospolitej*, [w:] *Prawo Konstytucyjne*, red. Z. Witkowski, J. Galster, B. Gronowska, A. Bień-Kacała, M. Rączka, K. Witkowska-Chrzczonek, I. Wróblewska, Toruń 2011, s. 101.

⁴ Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej, (DzU 1988, nr 41, poz. 324).

⁵ Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, art. 6. ust.1. (DzU 2004, nr 173, poz. 1807).

⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., (DzU 1997, nr 78, poz. 483).

Obydwa przepisy zostały zawarte w Rozdziale I Konstytucji RP zatytułowanym „Rzeczpospolita”. Katalog praw podmiotowych ustawodawca zawarł w rozdziale drugim. Powszechnie uznaje się, że wolność gospodarcza jest prawem człowieka. Wynika z tego faktu pytanie: dlaczego kwestie wolności zostały zawarte poza częścią Konstytucji stanowiącej prawo podmiotowe?⁷. Zdaniem Adama Szafrńskiego wolność gospodarcza jest zarówno prawem podmiotowym, jak i zasadą prawną. Jako prawo podmiotowe wolność gospodarcza jest podstawą do tworzenia stosunku prawnego, którego uczestnikami są z jednej strony jest państwo, z drugiej zaś jednostka. W związku z zawarciem stosunku prawnego państwo zobowiązuje się nie ingerować w sferę prawnie zabezpieczonej wolności, a zatem w procesie tworzenia prawa nie formułować przepisów, które by dopuszczały do takiej ingerencji. Jednostka w tym przypadku jest podmiotem uprawnionym. W sytuacji bezprawnej ingerencji państwa jednostka ma możliwość dochodzenia swoich roszczeń przed Trybunałem Konstytucyjnym domagając się uznania niekonstytucyjności przepisów prawnych⁸.

Wolność gospodarcza określa pozytywne obowiązki państwa. Zgodnie z tą zasadą, państwo w procesie tworzenia prawa jest zobowiązane uwzględnić wolność gospodarczą. Odbywa się to poprzez tworzenie odpowiedniej infrastruktury zabezpieczającej wolność gospodarczą np. przez budowę sprawnego aparatu administracji gospodarczej czy sprawnego sądownictwa gospodarczego. W ten sposób zasada wykracza poza opisany wcześniej stosunek prawny, ponieważ jednostka nie ma roszczenia, które mogłaby urzeczywistnić przed jakimkolwiek organem państwa, co w praktyce powoduje poprawę warunków prowadzenia działalności gospodarczej przez pozytywne działanie⁹.

W art. 20. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. zawarte są współczesne filary gospodarki. Należą do nich: własność prywatna, solidarność oraz dialog i współpraca partnerów społecznych. Przepis ten odnosi się bezpośrednio do własności prywatnej¹⁰. Z kolei art. 22. Konstytucji z 1997 r., w myśl którego ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny¹¹.

Zgodnie z treścią powyższych przepisów prawa nie wskazano wprost jakim podmiotom przysługuje wolność prowadzenia działalności gospodarczej, tym samym nie sprecyzowano

⁷ M. Wyrzykowski, *Konstytucyjne podstawy systemu prawa*, Warszawa 2001, s. 44.

⁸ Z. Szafrzyk, A. Szafrński, *Publiczne prawo gospodarcze*, Warszawa 2009, s. 21.

⁹ Tamże, s. 22.

¹⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 20.

¹¹ N. Szczęch, *Zasada wolności działalności gospodarczej w praktyce konstytucyjnej. Wybrane zagadnienia problemowe*, [w:] M. Karpiuk, *Wolność działalności gospodarczej i jej ograniczenia: problematyka prawna i aksjologiczna*, Warszawa 2011, s. 83.

co należy do wolności powszechnych, a co do wolności obywatelskich. Wspomniane już wcześniej umiejscowienie przepisu przez ustawodawcę w rozdziale I Konstytucji ma swoje znaczenie. Można zaobserwować, że wiele przepisów, które są formułowane jako zasady konstytucyjne w rozdziale I, znajduje swoje dopełnienie i rozwinięcie w rozdziale II lub w dalszych aktach Konstytucji. Takie zasady jak: wolność zrzeszania się zawarta w artykułach od 11 do 13 ustawy zasadniczej czy ochrona rodziny umiejscowiona w artykule 18 zostały rozwinięte, a przede wszystkim nastąpiła konkretyzacja wymienionych wyżej zasad w przepisach rozdziału II¹². Z tej analizy wynika, iż całokształt regulacji zawartych w przepisach rozdziału II Konstytucji jest rozszerzeniem artykułu 5 Konstytucji. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i bezpieczeństwo obywateli oraz prawa człowieka, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”¹³. Wymieniono w nim podstawowe zadania Rzeczypospolitej Polskiej.

Podobna sytuacja zaistnieje podczas analizy własności na podstawie przepisów Konstytucji. Dopełnieniem artykułu 20 określającego własność prywatną jako jedną z podstaw ustroju gospodarczego w Polsce jest artykuł 64 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „Każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia”¹⁴. Umiejscowienie tego przepisu w rozdziale II Konstytucji jest interpretowane jako odniesienie do praw przysługujących osobom fizycznym oraz jednostkom organizacyjnym o charakterze niepublicznym. Kwestie dotyczące własności publicznej np. własność przysługująca jednostkom samorządu terytorialnego oraz przysługująca Skarbowi Państwa i państwowym osobom prawnym została uregulowana w odrębnych przepisach Konstytucji w artykule 165 ust. 1 i artykule 216 ust. 2¹⁵.

Na mocy polskiego prawa zapewnia się obywatelom wolność wyboru i wykonywania zawodu. Wolności te nie są bezwzględne i podlegają ograniczeniu z zachowaniem przesłanek określonych w artykule 31 ust. 3 Konstytucji RP, który brzmi następująco: „Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą

¹² L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2012, s. 78.

¹³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 5.

¹⁴ Tamże, art. 64.

¹⁵ B. Banaszek, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 155.

naruszać istoty wolności i praw”¹⁶. W sytuacji bezprawnej ingerencji państwa rozstrzyga Trybunał Konstytucyjny.

W dalszej części pracy zostanie omówione orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego w sprawie Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o warunkach wykonywania krajowego drogowego przewozu osób, które wprowadza nadmierne ograniczenia w zakresie korzystania z wolności działalności gospodarczej oraz z wolności wyboru i wykonywania zawodu¹⁷.

Złożenie wniosku: Dnia 24 września 1998 r. Rzecznik Praw Obywatelskich (dalej: RPO) złożył wniosek do Trybunału Konstytucyjnego. Trybunał Konstytucyjny miał stwierdzić naruszenie art. 11 ust. 1 pkt 3 oraz ust. 2, a także art. 15 pkt. 2 lit. a) i lit. b) ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o warunkach wykonywania krajowego drogowego przewozu osób (DzU nr 141, poz. 942 ze zm.; nr 158, poz. 1054; z 1998, nr 106, poz. 668) zasad wyrażonych w art. 22 i art. 65 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 konstytucji¹⁸. Wnioskodawca motywował swoje działanie zasadą wolności gospodarczej, która to została pogwałcona.

Wyrok: TK po rozpoznaniu sprawy na rozprawie wniosku RPO (26 kwietnia 1998 r.) stwierdził, że art. 11 ust. 1 pkt. 3 oraz ust. 2, a także art. 15 pkt. 2 lit. a) i lit. b) ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o warunkach wykonywania krajowego drogowego przewozu osób (DzU nr 141, poz. 942; zm.: nr 158, poz. 1045 oraz 1998, nr 106, poz. 668), naruszają zasady wyrażone w art. 22 i art. 65 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (DzU nr 78, poz. 483).

Stan faktyczny: Wniosek złożony przez RPO dotyczył warunków wykonywania krajowego drogowego przewozu osób. Warunki te są niezgodne z Konstytucją. Sprawa porusza przede wszystkim kwestię nadmiernego ograniczenia w zakresie korzystania z wolności gospodarczej i wolności w kwestii wyboru oraz wykonywania zawodu. Takie ograniczenia mogą być stosowane tylko w drodze ustawy i w drodze interesu społecznego.

Przepisy, które są kwestionowane uzależniają nadanie pozwolenia na prowadzenie zarobkowego krajowego transportu osób samochodami nie będącymi taksówkami od niekaralności przedsiębiorcy – właściciela.

W swoim uzasadnieniu wniosku RPO powołuje się na zasadę proporcjonalności, która jest ustalona w orzecznictwie TK. Głosi ona, że wartość interesu publicznego, któremu ma

¹⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., art. 31 ust. 3.

¹⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 kwietnia 1999 r. w sprawie zasady udzielania zezwoleń na prowadzenie w cechach Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 kwietnia 1999 r. w sprawie zasady udzielania zezwoleń na prowadzenie w celach zarobkowych przewozu osób w Polsce, (DzU 1999, nr 086, poz. 963), <http://prawo.money.pl/orzecznictwo/trybunal-konstytucyjny/wyrok;z;dnia;1999-0426,k,33,98,618,orzeczenie.html>, (dostęp 1.08.2016).

¹⁸ Tamże.

służyć różnorodność sytuacji adresatów normy, ma pozostać w prawidłowej proporcji do wagi naruszonych interesów przez sprawiedliwe i równe traktowanie podobnych podmiotów. Mówi też o ograniczeniach obejmujących zakres korzystania z konstytucyjnych praw i wolności. Mogą być one ustanawiane tylko w ustawie oraz tylko wtedy, gdy są konieczne dla zapewnienia porządku publicznego i bezpieczeństwa w demokratycznym państwie, bądź ochrony zdrowia, moralności publicznej oraz wolności oraz praw innych osób¹⁹.

W dalszej części uzasadniania Rzecznik Praw Obywatelskich odwołuje się do zawartej w prawie karnym regulacji. Przewiduje ona zakaz prowadzenia działalności gospodarczej jaka została określona. Zakazuje się także wykonywania określonej profesji i zajmowania określonego stanowiska jako środek karny wymierzony za działanie popełnione w sytuacji świadczącej, że dalsze wykonywanie działalności albo zajmowanie stanowiska mogłoby zagrażać dobrom chronionym prawem. Przepisy, które są kwestionowane wprowadzają ograniczenia dawania zezwoleń o niekaralności za przestępstwa pozostające nie zawsze w związku z wykonywanym zawodem, często popełniane nieumyślnie, bądź w stanach nazywanych wyjątkowymi (np. obrona konieczna). Regulacja ta połączona z faktem, że kwestionowane ograniczenia mają miejsce, kiedy sąd nie skazał sprawcy na środek karny narusza, według Rzecznika Praw Obywatelskich, zasadę wolności gospodarczej²⁰. Zasada ta obejmuje wolność wykonywania zawodu, a ograniczenia jej nie dają się uzasadnić względami ważnego interesu publicznego. Narusza ona także prawo do pracy sformułowane w artykule 65 ust. 1 Konstytucji z 1997 r. Zdaniem wnioskodawcy doszło tu do naruszenia samej istoty wolności konstytucyjnej, więc zasady wyrażonej w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zawartej w artykule 31 ust. 3.

Ostatni kwestionowany artykuł 15, pkt. 3, uzależnia udzielenie pozwolenia na wykonywanie działalności gospodarczej przewozu osób taksówkami w celach zarobkowych od niepozostawiania motorniczego oraz przedsiębiorcy osobiście wykonującego transport w innym stosunku pracy na pełnym etacie. To prowadzi do pozbawienia prawa wykonywania swoich profesji taksówkarzy, dla których działalność gospodarcza w postaci przewozu osób taryfami jest pracą dodatkową. W swoich skargach kierowanych do Rzecznika Praw Obywatelskich wskazują oni m.in., że wykonywanie tej działalności jest bezwzględnym warunkiem utrzymania ich wraz z rodzinami. Podnoszą też fakt zaciągnięcia kredytów bankowych na podjęcie wymienionej działalności, która do niedawna jeszcze była im

¹⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., art. 31 ust. 3.

²⁰ Tamże, art. 22.

dozwolona. Osoby²¹, dla których ta prowadzona działalność to jedyne źródło utrzymania, wskazują natomiast na zabranie przez innych taryfiarzy, którzy posiadają jednocześnie inną pracę, części klientów w godzinach szczytu, kiedy są największe zyski.

W zakończeniu uzasadnienia Rzecznik Praw Obywatelskich powołuje się na treści aktów prawa międzynarodowego. Owe akty odnoszą się do szeroko pojętego prawa do pracy. Stwierdza, że prawo do pracy zawarte w Konstytucji to prawo do swobodnego zatrudnienia oraz zarobkowania według kwalifikacji, możliwości i sił. Nie ma tu podstaw do przyjęcia, że w publicznym interesie leży wprowadzanie kwestionowanego ograniczania w stosunku do pracowników pozostających już w zatrudnieniu pełnowymiarowym, ponieważ wykonywana przez nich praca może zezwalać na dodatkową działalność, a brakuje podstaw do przyjęcia, iż stwarzają oni zagrożenie bardziej bezpieczeństwu na drodze, niż zatrudnieniu bądź niezatrudnieniu kierowcy na pełnym etacie.

Podsumowując orzeczenie należy zaznaczyć, że: Trybunał Konstytucyjny zgadza się z opinią Rzecznika Praw Obywatelskich. Popiera też argumentację Prokuratora Generalnego, który podnosi, iż „żadna z osób do której odnoszą się kwestionowane ograniczenia nie pełni funkcji, ani nie wykonuje zawodu związanego ze sprawowaniem władzy publicznej, a także nie pełni zawodu zaufania publicznego, a więc wprowadzone rygory są nieproporcjonalnym ograniczeniem wolności”²². Trybunał Konstytucyjny podziela argumenty tych dwóch organów, opierając się na regulacji, która zawarta jest w prawie karnym. Kodeks karny z 1997 r. zakazuje wykonywania określonej profesji albo prowadzenia określonej działalności gospodarczej, zawiera także zakaz prowadzenia pojazdów przez objętego zakazem kierowcę (art. 39 pkt. 2 i 3 kodeksu karnego z 1997 r.). Zadaniem sądu jest ustalenie czy wymierzenie środków, które zostały wymienione w konkretnej sytuacji w odniesieniu do konkretnego, danego podmiotu jest konieczne. Warty podkreślenia jest fakt, iż środki mają charakter prewencyjny, chroniący społeczeństwo przed osobami nadużywającym zaufania. Zachodzi tutaj obawa, że mogłyby w dalszym ciągu zagrażać prawnemu porządkowi. Główną przesłanką orzeczenia zakazywania prowadzenia pojazdów jest zagrożenie, jakie dla bezpieczeństwa w ruchu drogowym może stworzyć dany kierowca. Jeśli więc sąd uzna, iż wymierzenie wymienionych środków konieczne nie jest, bardzo trudno znaleźć racjonalne uzasadnienie dla faktycznego wykonania omawianego prawa przez ustawodawcę.

W obecnych systemach prawnych, w których nie obowiązują odrębne regulacje dotyczące wolności działalności gospodarczej, podstawy konstytucyjne dla tej wolności

²¹ Tzw. „taryfiarze”,

²² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 kwietnia 1999 r. w sprawie zasady udzielania zezwoleń, dz. cyt.

upatruje się w przepisach odnoszących się do własności oraz pracy. Ma to miejsce np. w niemieckim prawie konstytucyjnym. Trybunał Konstytucyjny uwzględnił w swym orzecznictwie, że wolność działalności gospodarczej odnosi się nie tylko do podejmowania, ale i prowadzenia takiej działalności. Nie ma ona charakteru absolutnego, to znaczy nie można z niej korzystać bez jakichkolwiek ograniczeń. Jednak stanowisko Konstytucji w tej kwestii nie jest jednoznaczne z powodu różnorodności przepisów, które w bezpośredni lub pośredni sposób odnoszą się do problematyki ograniczenia konstytucyjnych wolności i praw. W wymienionym wcześniej artykule 31 ust. 3 ustawodawca podaje katalog wartości zgodnie, z którymi ograniczony jest zakres praw i wolności konstytucyjnych. Wymieniono tutaj: bezpieczeństwo państwa, porządek publiczny, ochronę zdrowia i moralności publicznej, wolność i prawa innych osób. Ograniczenia te mogą zostać wprowadzone jedynie w drodze ustawy i nie mają prawa w jakikolwiek sposób naruszać istoty danej wolności lub prawa²³. Ustawodawca użył sformułowania: ważny interes publiczny. Aby w pełni zrozumieć jego znaczenie należy je odpowiednio przełożyć na praktykę orzecniczą. Podmioty różnego rodzaju postępowań sądowych i administracyjnych niejednokrotnie powoływały się na omawiane artykuły konstytucyjne w celu ochrony własnych interesów prawnych²⁴.

Zgodnie z orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego, każdy przypadek konieczności ochrony powyższych dóbr mieści się w klauzuli „ważny interes publiczny” odnoszącej się do 22 artykułu Konstytucji z 1997 r. Jednak klauzula ta zawiera w sobie katalog innych wartości. Zakres dopuszczalnych ograniczeń wolności gospodarczej jest zatem szerszy od zakresu, do którego odnosi się artykuł 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Wyłącza bowiem jego zastosowanie jako adekwatnego wzorca kontroli ustawowych ograniczeń wolności działalności gospodarczej²⁵.

Trybunał Konstytucyjny jako wykładnia prawa stwierdził, iż istnieje legitymowany interes państwa w stworzeniu takich ram prawnych obrotu gospodarczego, dzięki którym istnieją możliwości minimalizacji niekorzystnych skutków mechanizmów wolnorynkowych. W przypadku gdy skutki te zdradzają się w obszarze, który nie może zostać objęty przez państwo na skutek ochrony powszechnie uznawanych wartości²⁶.

Ograniczenia wolności działalności gospodarczej muszą odzwierciedlać zasadę proporcjonalności. W praktyce oznacza to konieczność posługiwania się przez ustawodawcę środkami służącymi do realizacji zamierzonego celu niedających się osiągnąć za pomocą

²³ M. Szydło, *Wolność działalności gospodarczej jako prawo podstawowe*, Bydgoszcz 2011, s. 60.

²⁴ A. Mączyński, dz. cyt., s. 60.

²⁵ N. Szczęch, dz. cyt., s. 84.

²⁶ Tamże, s. 85.

innych środków. Odwołanie się do pojęcia interesu publicznego nie oznacza pozostawienia ustawodawcy swobody określenia chronionego interesu. W trakcie ustalenia jego zawartości muszą być brane pod uwagę inne regulacje konstytucyjne, a także hierarchia wartości wynikająca z koncepcji demokratycznego państwa prawa²⁷.

Wraz z przystąpieniem Polski do struktur Unii Europejskiej, a nawet jeszcze w czasie przygotowań do członkostwa pojawił się problem interpretacji prawa polskiego w stosunku do standardów europejskich²⁸. Szczególną uwagę zasługuje wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie tzw. biopaliwa. Wyrok z 21 kwietnia 2004 r. dotyczący biokomponentów w paliwach.

Oskarżenie: Z inicjatywy Rzecznika Praw Obywatelskich zaskarżono obowiązek producentów paliw do stosowania biokomponentów w ilościach określonych w rozporządzeniu Rady Ministrów²⁹. Wyłączenie dystrybutorów paliw ciekłych spod obowiązku specjalnego oznakowania określającego procentową zawartość biokomponentów oraz karę pieniężną dla przedsiębiorców³⁰, ponieważ nie wprowadzili biokomponentów do obrotu albo wprowadzili je w mniejszej ilości niż została przewidziana w rozporządzeniu³¹. Jako podstawę prawną dla poszczególnych wniosków podano kolejne artykuły Konstytucji: art. 20, art. 22, art. 31; art. 31 ust. 3, art. 54 ust. 1, art. 76; art. 20, art. 22, art. 31 ust. 3.

Podjęta przez Trybunał Konstytucyjny decyzja stanowiła, że Trybunał Konstytucyjny uznał przedłożony pod obrady artykuł 12 pkt. 1 ustawy za niezgodne z Konstytucją. Wszystkie zakwestionowane przepisy utraciły moc obowiązującą z dniem ogłoszenia wyroku³².

Stan faktyczny: Rynek paliw płynnych przeznaczonych do pojazdów silnikowych zawierających składniki pochodzenia biologicznego był przez długi czas nieuregulowany prawnie. Ustawa z 2 października 2003 r. miała za zadanie uporządkować system oraz zachęcić producentów i dystrybutorów do oferowania konsumentom benzyn oraz olejów napędowych zawierających składniki uzyskiwane z przetworzonych nasion rzepaku, ziaren

²⁷ H. Gronkiewicz-Waltz, M. Wierzbowski, *Prawo gospodarcze. Zagadnienia administracyjnoprawne*, Warszawa 2011, s. 68.

²⁸ Z. Witkowski, *Wybrane zasady ustroju Rzeczypospolitej*, [w:] Z. Witkowski, J. Galster, B. Gronowska, A. Bień-Kacała, M. Rączka, K. Witkowska-Chrzczonek, I. Wróblewska, *Prawo Konstytucyjne*, Toruń 2011, s. 154.

²⁹ Ustawa z 2 października 2003 r. o biokomponentach stosowanych w paliwach ciekłych i biopaliwach ciekłych, art. 12 ust. 1-6, (DzU 2003, nr 199, poz. 1934; z 2004, nr 34, poz. 293; nr 109, poz. 1160; nr 173, poz. 1808; z 2005, nr 78, poz. 683; z 2006, nr 220, poz. 1600).

³⁰ Tamże, art. 14 ust. 1.

³¹ Tamże, art. 17, ust. 1, pkt. 3.

³² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 kwietnia 2004 r. dotyczący biokomponentów w paliwach (Sygn. akt K33/03), <http://www.informacjaprawnicza.pl/Dokument/DocIdByCms,361415,0,0,null,False,False/ht,1033482/> (dostęp 20.07.2016).

zbóż lub innych surowców rolniczych. Istotnym celem przytoczonej ustawy była ponadto transpozycja dyrektyw Wspólnoty Europejskiej do polskiego prawa, a przyjęte rozwiązania uzasadniano dążeniem do tworzenia nowych miejsc pracy w rolnictwie, poprawą dochodów rolników, zwiększeniem popytu na produkty nieżywnościowe oraz poprawą stanu środowiska naturalnego³³.

Dla poprawnej analizy poruszanej sprawy należy zaznaczyć, iż omawiana ustawa nazwą „biopaliwa płynne” określa jedynie paliwa o wyższym udziale biokomponentów jednocześnie nie określając – przeciwnie niż w przypadku „zwykłych” paliw – ich górnej procentowej granicy.

Art. 12 ust. 1 ustawy z 2 października 2003 r. o biokomponentach stosowanych w paliwach ciekłych i biopaliwach ciekłych, nakładał na producentów obowiązek wprowadzania, w każdym roku kalendarzowym bioskładników w następujących postaciach: jako komponent „zwykłych” paliw płynnych, w formie biopaliw płynnych oraz samoistne paliwa silnikowe (czysty bioetanol, czysty ester). Ilość biokomponentów w każdej postaci miała być regulowana i co roku nowelizowana przez rozporządzenie Rady Ministrów na podstawie ust. 6 tego samego artykułu³⁴.

W zakwestionowanym art. 14 ust. 1 ustawy z 2 października 2003 r. o biokomponentach stosowanych w paliwach ciekłych i biopaliwach ciekłych, istniało prawo do sprzedawania „zwykłych” paliw ciekłych z bioskładnikami z nieoznakowanych dystrybutorów. Jedynie biopaliwa *sensu stricte* podlegają obowiązkowi sprzedaży z odrębnych dystrybutorów. Ponadto kupujący musi mieć możliwość identyfikacji procentowej zawartości biokomponentu (art. 14 ust. 2 Ustawy, niezaskarżony przez Rzecznika Praw Obywatelskich).

Według art. 17 ust. 1 pkt. 3 Ustawa z 2 października 2003 r. o biokomponentach stosowanych w paliwach ciekłych i biopaliwach ciekłych, przedsiębiorca, który nie wprowadziłby do obrotu biokomponentów lub wprowadziłby je w ilości mniejszej niż przewidziana w rozporządzeniu, podlegałby karze pieniężnej w wysokości 50% wartości wprowadzonych do obrotu paliw ciekłych, biopaliw ciekłych i biokomponentów³⁵.

Rzecznik Praw Obywatelskich zakwestionował zasadność narzucenia na producentów obowiązku wprowadzenia do obrotu biokomponentów. Swoją decyzję motywuje ograniczeniem wolności prowadzenia działalności gospodarczej w sposób niezgodny

³³ Tamże.

³⁴ Ustawa z 2 października 2003 r..., art. 12 ust. 1-6.

³⁵ Tamże, art. 17 ust. 1, pkt. 1.

z art. 22 Konstytucji, a także brakiem realizacji przesłanek zasady proporcjonalności zawartych w art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej³⁶.

Wnioskodawca wskazał jako niezgodne z prawem ochrony konsumentów, wpływającym z art. 76 Konstytucji, wymuszanie nabywania paliw z bioskładnikami. Szczególna uwaga została zwrócona na fakt, iż konsument kupujący „zwykłe” paliwa ciekłe nie ma możliwości zapoznania się z procentowym składem produktu, zatem nie dysponuje informacją o zawartości składników biologicznych w paliwie. Rzecznik zauważył w tym naruszenie prawa konsumenta do informacji o przedmiocie transakcji określonych w art. 54 ust. 1 Konstytucji³⁷.

Uzasadnienie: Szczególna uwaga została zwrócona na sposób rozumienia pojęcia „ważnego interesu publicznego”, o którym mowa w art. 22 Konstytucji. Definicja swobody gospodarczej wymaga uwzględnienia faktu uczestnictwa Polski w zintegrowanym, wspólnym rynku europejskim. Ocena zjawiska dyskryminacji w ujęciu konstytucyjnym może mieć konsekwencje *à rebours* – obowiązywanie dla podmiotów krajowych ograniczeń wolności gospodarczej z wyłączeniem podmiotów zagranicznych z obszaru Unii Europejskiej ze względu na prawo wspólnotowe. Ochrona przed taką dyskryminacją jest konstytucyjnym zadaniem władz krajowych, chociaż nie ma ona znaczenia z punktu widzenia prawa wspólnotowego³⁸.

Ustawowe zobowiązanie producentów do produkcji biopaliw płynnych lub wzbogacania paliw „zwykłych” w bioskładniki jest niejasne. Według jednej interpretacji każdy litr paliwa na stacji benzynowej musi zawierać określoną zawartość biokomponentów. Według innej jedynie roczna suma biododatków musi być właściwa, co mogłoby oznaczać, że nie każde paliwo w równym stopniu będzie zawierać bioskładniki. Tym samym konsument byłby pozbawiony rzetelnej informacji o produkcie.

Trybunał Konstytucyjny wskazał także na wątpliwości i zastrzeżenia co do walorów paliw z biokomponentami oraz wynikający z Ustawy przymus nabycia tego towaru, nawet wbrew ich woli. Z dyrektyw 2003/30/WE Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z dnia 8 maja 2003 r. wynika, iż celem ustawodawcy powinno być wspieranie i promowanie użycia w transporcie biopaliw lub innych paliw odnawialnych, a nie wymuszanie

³⁶ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 kwietnia 2004 r. dotyczący biokomponentów w paliwach...

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

ich stosowania jako to stało się w polskiej Ustawie³⁹. Toteż nie można, jak zaznacza Trybunał Konstytucyjny, tłumaczyć zastosowanych sformułować jako „doprecyzowanie” dyrektyw europejskich. Dodatkowo stwierdzono, iż środki zastosowane do osiągnięcia założonych celów powinny być mniej uciążliwe. Stosowanie zakwestionowanej regulacji stało w sprzeczności z samą dyrektywą oraz z art. 28 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską, ponieważ ograniczałoby swobodny przepływ paliw zagwarantowany przez powyższe akty⁴⁰.

Polityka tworzenia miejsc pracy nie może uzasadniać ograniczania praw producentów i konsumentów, a państwo nie ma konstytucyjnego obowiązku zapewnienia rolnikom odpowiednio wysokich, satysfakcjonujących zarobków. Trybunał Konstytucyjny nie jest powołany do wydawania werdyktu w sporze o to, jaki wpływ będzie mieć biokomponent na środowisko naturalne⁴¹.

Ostatnią ważną kwestią poruszaną przez Trybunał Konstytucyjny jest prawo konsumenta do przejrzystej, jawnej, rzeczywistej, pełnej i zrozumiałej informacji handlowej. Wskazuje, że nietrafne było redukowanie dostępu kupującego do „pozyskiwania informacji”, a nawet niewłaściwym byłoby dopuszczenie do sytuacji, w której konsument musiałby się o nią ubiegać. Dopuszczenie do obrotu paliw ciekłych bez oznaczeń opisujących ich procentowy skład oznaczałoby, iż kupujący nie mieliby świadomości jaki jest udział biokomponentów w ich składzie, w odróżnieniu od konsumentów nabywających biopaliwa, których wiedza na temat kupowanych produktów byłaby pełna⁴².

W tym wyroku Trybunał Konstytucyjny odniósł się do konstytucyjności ograniczenia wolności gospodarczej. Zgodnie z omawianym orzeczeniem oba zagadnienia działalności gospodarczej i ważnego interesu publicznego wymagają interpretacji przepisów krajowych zgodnie ze standardami europejskimi. Wymaga to oceny uczestnictwa Polski w zintegrowanym rynku europejskim, wyklucza to możliwość sprzeciwienia się przepisom wynikających z zobowiązań międzynarodowych. Z drugiej jednak strony Trybunał Konstytucyjny odrzucił traktowanie wolności gospodarczej w sposób dyskryminacyjny, godzący w polskie podmioty gospodarcze.

³⁹ Dyrektywa 2003/30/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 8 maja 2003 roku w sprawie wspierania użycia w transporcie biopaliw lub innych paliw odnawialnych, [http://www.kape.gov.pl/PL/Programy_Unii Europejskiej/IE/2003_30_WE_pol.pdf](http://www.kape.gov.pl/PL/Programy_Unii_Europejskiej/IE/2003_30_WE_pol.pdf), (dostęp 12.07.2016).

⁴⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 kwietnia 2004r. dotyczący biokomponentów w paliwach...

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonej analizy należałoby stwierdzić, iż przepisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej dają możliwość traktowania wolności działalności gospodarczej jako określonej, złożonej sytuacji prawnej, w jakiej poszczególne podmioty znajdują się względem państwa. Na mocy przepisów ustawy zasadniczej omawiana sytuacja prawna przybiera postać wolności prawnie chronionej. Zasada wolności działalności gospodarczej zawiera w ramach swojej prawnej struktury wszystkie te elementy, które są charakterystyczne dla ogółu wolności prawnie chronionej. Wyrazem tego w praktyce ustrojowej są orzeczenia m.in. Trybunału Konstytucyjnego. Dlatego też konstytucyjna zasada wolności działalności gospodarczej należy bez wątpienia do najbardziej żywych i dynamicznych obszarów rozwoju analizy ustawy zasadniczej. Ma to swoje odzwierciedlenie w praktyce prawnej, powodując liczne zagadnienia problemowe i spory doktrynalne⁴³.

Bibliografia:

- Banaszek B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskie. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Dyrektywa 2003/30/WE Parlamentu Europejskiego I Rady z dnia 8 maja 2003 roku w sprawie wspierania użycia w transporcie biopaliw lub innych paliw odnawialnych, http://www.kape.gov.pl/PL/Programy/Programy_Unii_Europejskiej/IE/2003_30_WE_pol.pdf.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2012.
- Gronkiewicz-Waltz, H., Wierzbowski, M., *Prawo gospodarcze. Zagadnienia administracyjnoprawne*, Warszawa 2011.
- Prawo Konstytucyjne*, red. Gronowska A. Bień-Kacała, Rączka, M., Witkowska-Chrzczonek, K., Wróblewska, I., Toruń 2011.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (DzU 1997, nr 78, poz. 483).
- Mączyński A., *Wolność działalności gospodarczej w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] *Konstytucyjne zasady wolności działalności gospodarczej oraz wynikające z niej zasady swobody umów – materiały z konferencji*, Warszawa 2006.
- Snażyk Z., Szafrński, A., *Publiczne prawo gospodarcze*, Warszawa 2009.
- Szczęch, N., *Zasada wolności działalności gospodarczej w praktyce konstytucyjnej. Wybrane zagadnienia problemowe*, [w:] M. Karpiuk, *Wolność działalności gospodarczej i jej ograniczenia: problematyka prawna i aksjologiczna*, Warszawa 2011.
- Szydło M., *Wolność działalności gospodarczej jako prawo podstawowe*, Bydgoszcz 2011.
- Ustawa z 2 października 2003 r. o biokomponentach stosowanych w paliwach ciekłych i biopaliwach ciekłych, (DzU 2003, nr 199, poz. 1934; z 2004, nr 34, poz. 293; nr 109, poz. 1160; nr 173, poz. 1808; z 2005, nr 78, poz. 683; z 2006, nr 220, poz. 1600).
- Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej, (DzU 1988, nr 41, poz. 324).
- Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, (DzU 2004, nr 173, poz. 1807).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o warunkach wykonywania krajowego drogowego przewozu osób, (DzU nr 141, poz. 942; nr 158, poz. 1045 oraz z 1998, nr 106, poz. 668).
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, (DzU 1989, nr 75, poz. 444).
- Witkowski Z., *Wybrane zasady ustroju Rzeczypospolitej*, Toruń 2011.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 kwietnia 2004 r. dotyczący biokomponentów w paliwach (Sygn. akt K33/03), <http://www.informacjaprawnicza.pl/Dokument/DocIdByCms,361415,0,0,null,False,False/ht,1033482/>

⁴³ M. Szydło, *Wolność...*, s. 76.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 kwietnia 1999 r. w sprawie zasady udzielania zezwoleń na prowadzenie w celach zarobkowych przewozu osób w Polsce, <http://prawo.money.pl/orzecznictwo/trybunal-konstytucyjny/wyrok;zdnia;1999-0426,k,33,98,618,orzeczenie.html>.
Wyrzykowski M., *Konstytucyjne podstawy systemu prawa*, Warszawa 2011.

Umowa o pracę na czas określony – szanse i zagrożenia dla pracowników

Streszczenie: Przedstawione opracowanie ma na celu przybliżenie zmian przepisów w Kodeksie pracy dotyczących umów o pracę na czas określony, które weszły w życie 22 lutego 2016 r. W opracowaniu zawarte zostały również korzyści i wady dla pracowników jakie zdaniem autora rodzą nowe przepisy.

Umowa o pracę na czas określony jest umową terminową, do tej pory często nadużywaną przez pracodawców. Wprowadzone 22 lutego 2016 r. zmiany przepisów wydają się rewolucyjne. Wprowadzają limity: czasowe (33 miesiące) i liczbowe (trzy umowy) zatrudniania na podstawie takich umów, po przekroczeniu których pracownika traktuje się jak zatrudnionego na umowie o pracę na czas nieokreślony.

Wprowadzone zmiany będą rodziły określone konsekwencje zarówno dla pracowników jak i pracodawców, nie zawsze korzystne dla obu stron.

Słowa kluczowe: umowa o pracę, umowa o pracę na czas określony, zmiany, korzyści i wady dla pracowników.

Fixed term contract – last changes, advantages, disadvantages and risk

Summary: Presented work aims to bring changes in regulations of Labour Code. The changes concern fixed term contract, which entered into force on 22nd February 2016 year. The study were also included advantages and disadvantages for employees, which according to author were generated with new rules.

Fixed term contract is term contract which so far has overused. Rules changes introduced 22nd February 2016 y. seem revolutionary. Changes brings time limits (33 months) and quantitative (three contract) for employment under this contract, after which employee is treated as employed on a open-ended contract.

Changes will be give specific consequences for both employees and employers – not always beneficial for both parties..

Keywords: contract, open-ended contract, changes, advantages and disadvantages for employees.

W państwach prawa standardem zatrudnienia powinna być umowa o pracę na czas nieokreślony, która daje szeroką ochronę przed wypowiedzeniem takiej umowy, a co za tym

idzie większą stabilizację zatrudnienia. Pracodawcy nie powinni nadużywać umów terminowych.

Z dniem 22 lutego 2016 r. weszły w życie przepisy wprowadzone Ustawą z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy - Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw. Wiele z wprowadzonych zmian dotyczy umów terminowych, zwłaszcza umów o pracę na czas określony. Zmiany podyktowane były głównie faktem niedostosowania polskich przepisów do przepisów Unii Europejskiej oraz orzecznictwem Sądu Najwyższego.

Ograniczono zatrudnienie na podstawie umów terminowych, dookreślono cel zatrudnienia umów na okres próbny, wyszczególniono przypadki kiedy można ponownie zatrudnić pracownika przez tego samego pracodawcę na podstawie takiej umowy. Największe zmiany jednak wprowadzono w przypadku umów o pracę na czas określony. Wprowadzono limity czasowe i ilościowe zatrudniania na podstawie tego rodzaju umów, czego konsekwencją będzie ograniczenie nadużyć z ich wykorzystaniem.

Wiele problemów powodują przepisy przejściowe i dostosowanie obecnie istniejących umów do nowych przepisów. Wydaje się jednak, że patrząc na prognozę długoterminową, zmiany te były konieczne i przyniosą oczekiwane pozytywne efekty.

Celem artykułu jest przybliżenie ostatnich zmian w Kodeksie pracy dotyczących terminowych umów o pracę, w szczególności znacznie zmienionych przepisów umów o pracę na czas określony. Autorka spróbuje przybliżyć wpływ zmian na pozycję pracownika oraz przedstawi korzyści i zagrożenia, które z nich wynikają.

Powody wprowadzenia zmian w Kodeksie pracy

Umowy o pracę, w tym umowy terminowe, w polskim prawodawstwie reguluje Kodeks pracy. Od dawna dyskutowano o konieczności wprowadzenia zmian w przepisach dotyczących umów terminowych, ale dopiero wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 13 marca 2014 r. w sprawie Małgorzaty Nierodzik przeciwko Samodzielnemu Publicznemu Psychiatrycznemu Zakładowi Opieki Zdrowotnej im. dr Stanisława Deresza w Choroszczy, przesądził o ich wprowadzeniu. Trybunał orzekł, że polskie przepisy różnicujące długość okresu wypowiedzenia w zależności od rodzaju zawartej umowy o pracę są dyskryminujące. Osoby wykonujące pracę na podstawie umowy zawartej na czas określony, mają krótszy okres wypowiedzenia, pomimo podobnej sytuacji i wykonywanych obowiązków, co pracownicy zatrudnieni na podstawie umów o pracę na czas nieokreślony. Jest to niezgodne z wspólnotową zasadą równego traktowania bez względu

na rodzaj umowy. TSUE¹ orzekł niezgodność dyrektywy 99/70.WE oraz zasad ogólnych UE z prawem krajowym².

Należy zaznaczyć, że za wprowadzeniem zmian przemawiało orzecznictwo Sądu Najwyższego, w którym wielokrotnie podkreślano, że celem umowy o pracę na czas określony, nie jest zatrudnianie pracowników na długotrwałe okresy. Co również porusza prawodawca w uzasadnieniu projektu ustawy, wskazując na zawieranie umów na czas określony na długie okresy bez obiektywnego uzasadnienia, podkreślając typowość, standard wyraźnie preferowany dyrektywami UE, prawa pracy umowy na czas nieokreślony. Umowa terminowa powinna zatem być usprawiedliwionym wyjątkiem, który nie może być przez pracodawców nadużywany³.

Rada UE wydała Polsce zalecenie na lata 2014-2015, utrzymujące działanie wymienione w Zaleceniu Rady UE na lata 2013-2014, polegające na zwalczaniu segmentacji rynku pracy m.in. poprzez lepsze przechodzenie z zatrudnienia na czas określony do stałego zatrudnienia. Wymagało to zmian w polskim systemie prawa pracy, które weszły w życie od 22 lutego 2016 r. dotyczące zatrudnienia pracowników na podstawie terminowych umów o pracę.

Wprowadzone zmiany dotyczące innych umów o pracę

W poprzednim stanie prawnym z art. 25 Kodeksu pracy wynika, że umowę o pracę zawiera się na czas nieokreślony, na czas określony lub na czas wykonania określonej pracy. Jeżeli zachodziła konieczność zastępstwa pracownika w czasie jego usprawiedliwionej nieobecności w pracy, pracodawca mógł w tym celu zatrudnić innego pracownika na podstawie umowy o pracę na czas określony, obejmujący czas tej nieobecności. Każda z tych umów mogła i może być poprzedzona umową o pracę na okres próbny, nie przekraczający 3 miesięcy. Funkcjonowały zatem 4 rodzaje umów o pracę, przy czym wskazuje się, że umowa o pracę na czas określony mogła być zawarta także w celu zastępstwa nieobecnego pracownika⁴.

Od 22 lutego 2016 r. zniknęły regulacje umożliwiające zatrudnianie pracownika na czas wykonywania określonej pracy. W obecnym stanie prawnym możliwe jest zatrudnienie pracownika, jeśli nie jest możliwe doprecyzowanie czasu na jaki ma być zawarta umowa.

¹ Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

² <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=149140&doclang=PL>, (dostęp 19.07.2016).

³ Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 20.10.2014 r. <http://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/250400/250403/250404/dokument131964.pdf> (dostęp 19.07.2016).

⁴ *Kodeks pracy. Komentarz*, red. K.W. Baran, Warszawa 2016, s. 129-139.

Pracownik zobowiązuje się do wykonania określonego zadania, konkretnej pracy, nie jest ważny natomiast czynnik czasu w jakim ma być ona wykonana. Taka umowa kończy się z chwilą wykonania umówionego zadania. Ten rodzaj umowy stosunkowo rzadko pojawia się w praktyce, zatem nie ma potrzeby jej szczegółowej regulacji, poza tym praca w tym systemie jest możliwa do wykonania na podstawie pozostałych rodzajów umów o pracę. Jednakże osoby pracujące przed terminem 22 lutego br. na podstawie takich umów mają możliwość dokończenia jej w tym trybie.

W przypadku umów o pracę na okres próbny nie ulega zmianie maksymalny czas jej trwania, tj. trzy miesiące. Wprowadzono natomiast do Kodeksu pracy wyraźny przepis, regulujący powody jej zawarcia, i tak w art. 25 § 2 możemy przeczytać, że umowę taką zawiera się w celu sprawdzenia kwalifikacji pracownika i możliwości wykonywania określonego rodzaju pracy. Umowa o pracę na okres próbny może być zawarta przed każdą pozostałą umową, celem sprawdzenia pracownika czy posiada odpowiednie kwalifikacje do wykonywania określonej pracy. Taką umowę między tymi samymi podmiotami można zawrzeć tylko raz, ale Kodeks pracy wprowadza w art. 25 § 3 pewne wyjątki: jeśli zatrudnienie pracownika ma dotyczyć innego rodzaju pracy lub jeśli upłynie co najmniej 3 lata od rozwiązania czy wygaśnięcia poprzedniej umowy o pracę dotyczącą tego samego rodzaju pracę, w tym przypadku dopuszczalne jest jednokrotne ponowne zawarcie takiej umowy⁵.

Zmiany w umowach o pracę na czas określony

Umowa na czas określony jest umową terminową, trwająca do końca okresu wskazanego w umowie datą kalendarzową lub poprzez wskazanie pewnego zdarzenia, pewnego faktu, który ma nastąpić w przyszłości.

Głównymi zmianami w umowach o pracę na czas określony jest wprowadzenie limitów czasowych i liczbowych. Łączny okres zatrudnienia na podstawie umów o pracę na czas określony zawieranych między tymi samymi stronami – nie może przekraczać 33 miesięcy a łączna liczba umów nie będzie mogła być większa niż trzy. Przy czym umowy na okres próbny nie będą wchodziły do limitów umów na czas określony⁶.

W poprzednim stanie prawnym: zawarcie kolejnej umowy na czas określony, jeżeli strony dwukrotnie zawarły taką umowę na następujące po sobie okresy, było równoznaczne

⁵ M. Culepa, M. Rotkiewicz, *Umowy o pracę. Umowy na czas określony i nieokreślony*, Warszawa 2016, s. 18-23.

⁶ M. Stojek-Siwińska, *Obecnie obowiązujące ograniczenia w zawieraniu umów o pracę na czas określony*, [w:] *Terminowe umowy o pracę po zmianach*, red. I. Baranowska, J. Cybulska, Warszawa 2015, s. 13-15.

w skutkach prawnych z zawarciem umowy o pracę na czas nieokreślony, ale tylko wówczas jeśli przerwa pomiędzy rozwiązaniem poprzedniej a nawiązaniem kolejnej umowy o pracę nie przekroczyła miesiąca, można było zawrzeć dwie umowy na czas określony. Przepis limitujący liczbę kolejnych umów o pracę na czas określony nie dotyczył umów o pracę na czas określony zawartych w celu zastępstwa pracownika w czasie jego usprawiedliwionej nieobecności w pracy oraz w celu wykonywania pracy o charakterze dorywczym lub sezonowym albo zadań realizowanych cyklicznie. Co było mało skuteczne w ograniczaniu zatrudnienia pracowników na podstawie umów o pracę na czas określony. Często zawierano bardzo długie umowy na czas określony, ponieważ nie funkcjonował limit czasowy, ponadto okres miesiąca pomiędzy kolejnymi umowami często był wypełniany np. umowami cywilnoprawnymi na wykonywanie podobnej pracy.

Obecnie ważne jest, iż jeżeli w trakcie danej umowy na czas określony strony (na mocy porozumienia) przedłużą czas trwania tej umowy, to takie działanie będzie i tak uważane za zawarcie nowej umowy na czas określony. Jeżeli okaże się, że strony przekroczą któryś z ustalonych przepisami limitów, Kodeks przewiduje że od dnia przekroczenia, pracownik zatrudniony jest na podstawie umowy na czas nieokreślony⁷.

Kodeks pracy przewiduje wyjątki od limitowania umów na czas określony. Umowami na czas określony wyłączonym spod obowiązków limitowania są umowy zawarte na czas określony w celu:

- „zastępstwa pracownika, w czasie jego usprawiedliwionej nieobecności w pracy;
- wykonywania pracy o charakterze dorywczym lub sezonowym;
- wykonywania pracy przez okres kadencji”, oraz
- umowy na czas określony, gdy pracodawca wskaże obiektywne przyczyny leżące po jego stronie.

Jednakże warunkiem zawarcia w danym przypadku tych umów jest zaspokojenie rzeczywistego okresowego zapotrzebowania i jest ono niezbędne w tym zakresie w świetle wszystkich okoliczności zawarcia umowy⁸. Ponadto pracodawca ma obowiązek określenia celu takiej umowy oraz wskazania okoliczności będących powodem ich zawarcia. Pracodawca musi również powiadomić o zawieranej nielimitowanej umowie oraz przyczynach jej zawarcia inspektora Państwowej Inspekcji Pracy (w terminie pięciu dni roboczych od dnia zawarcia umowy). Niezawiadomienie inspektora Państwowej Inspekcji

⁷ M. Frączek, A. Konarska, *Terminowe umowy o pracę – po nowelizacji Kodeksu pracy*, Warszawa 2015, s. 9-28.

⁸ Ustawa Kodeks pracy z dnia 26 czerwca 1974 r. (DzU 2014.1502 z późn. zm.).

Pracy (PIP) we właściwej formie (pisemnej lub elektronicznej) lub terminie będzie stanowiło wykroczenie przeciwko prawom pracownika, zagrożone karą grzywny.

Umowa o pracę na czas określony podobnie, jak w przypadku innych umów o pracę rozwiązuje się: na mocy porozumienia stron umowy, przez złożenie oświadczenia jednej ze stron umowy z zachowaniem wymaganych przez prawo okresów wypowiedzenia (rozwiązanie umowy za wypowiedzeniem), przez złożenie oświadczenia jednej ze stron umowy bez zachowania okresu wypowiedzenia (rozwiązanie umowy bez wypowiedzenia) lub z upływem dnia ukończenia pracy do którego umowa była zawarta⁹.

Inaczej niż w przypadku umów o pracę na czas nieokreślony, pracodawca nie ma i nie będzie miał obowiązku uzasadniania przyczyn wypowiedzenia umów o pracę zawartych na czas określony, ani też nie ma i nie będzie miał obowiązku przeprowadzenia konsultacji z działającymi u niego zakładowymi organizacjami związkowymi¹⁰. Zmianie uległy natomiast okresy wypowiedzenia umowy o pracę zawartej na czas określony i zależą teraz od okresu zatrudnienia u danego pracodawcy. Nowe okresy wypowiedzenia umów o pracę na czas określony wynoszą:

- dwa tygodnie, jeżeli pracownik był zatrudniony u danego pracodawcy krócej niż sześć miesięcy u danego pracodawcy,
- miesiąc, jeżeli pracownik był zatrudniony co najmniej sześć miesięcy u danego pracodawcy,
- trzy miesiące, jeżeli pracownik był zatrudniony co najmniej trzy lata u danego pracodawcy.

Przy ustalaniu okresu wypowiedzenia umów o pracę na czas określony uwzględnia się wszystkie okresy zatrudnienia u danego pracodawcy. Dotyczy to wszystkich rodzajów umów o pracę zawieranych na czas określony, także w przypadku umowy zawartej na zastępstwo¹¹.

Dotychczasowy stan prawny przewidywał dla umów na czas określony, okres wypowiedzenia wynoszący dwa tygodnie, o ile umowa została zawarta na dłużej niż sześć miesięcy i wprowadzono do niej klauzulę dopuszczającą wypowiedzenie¹².

Możliwe jest oczywiście wprowadzenie w umowie o pracę, na podstawie porozumienia stron, korzystniejszych rozwiązań prawnych aniżeli te które przewiduje Kodeks pracy. Natomiast skrócenie okresu wypowiedzenia decyzją pracodawcy będzie możliwe tylko w przypadku ogłoszenia przez pracodawcę upadłości czy też likwidacji, albo z innych

⁹ B. Tomaszewska, *Nowe zasady zawierania umów na czas określony*, [w:] *Terminowe umowy o pracę po zmianach*, dz. cyt., s. 16-25.

¹⁰ M.T. Romer, *Prawo pracy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 287-308.

¹¹ M. Frączek, A. Konarska, dz. cyt., s. 29-36.

¹² *Kodeks pracy 2015. Komentarz dla praktyków*, red. A. Patulski, G. Orłowski, Gdańsk 2015, s. 257-286.

przyczyn nie dotyczących pracowników, a okres wypowiedzenia umowy jest trzymiesięczny (art. 36¹ § 1).

Przewiduje się przyznanie pracodawcy możliwości jednostronnego zwolnienia pracownika z obowiązku świadczenia pracy w okresie wypowiedzenia umowy o pracę, niezależnie od jej rodzaju, czyli dotyczy także umów na czas określony. Jeżeli pracodawca zwolni pracownika z obowiązku świadczenia pracy w okresie wypowiedzenia, to z mocy przepisów Kodeksu pracy będzie obowiązany wypłacić pracownikowi wynagrodzenie jakie by otrzymał, gdyby pracował. Stan z przed nowelizacji Kodeksu pracy z 25 czerwca 2015 r. nie regulował tej kwestii. Jeśli pracodawca zwalniał pracownika z obowiązku wykonywania pracy, robił to bez wyraźnej podstawy prawnej w przepisach kodeksu. Potwierdzeniem konieczności wprowadzenia przepisu regulującego tą sytuację jest orzecznictwo sądu Najwyższego, który wypowiadał się w tych sprawach, w orzeczeniach wskazywał, że pracodawca nie może jednostronnie, według swojego uznania zwalniać pracownika ze świadczenia pracy, ponieważ w przepisach nie ma ku temu żadnej podstawy prawnej.

Zmienione okresy wypowiedzenia w przypadku umów o pracę na czas określony, powodują że do takich osób będzie miał zastosowanie art. 37 Kodeksu pracy. Mianowicie w przypadku co najmniej dwutygodniowego okresu wypowiedzenia dokonanego przez pracodawcę pracownikowi będzie przysługiwało zwolnienie na poszukiwanie nowej pracy, zachowując przy tym prawo do wynagrodzenia¹³.

Przepisy przejściowe dotyczące umowy o pracę na czas określony

Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw¹⁴ zawiera szczegółowe przepisy przejściowe dotyczące zmian w umowach terminowych. Umowy trwające w dniu wejścia nowych przepisów tj. 22 lutego 2016 r. ale wypowiedziane przed tym dniem, będą regulowane przez poprzednie przepisy („stare”). Do umów o pracę na czas określony, które trwały w dniu wejścia nowych przepisów, zawarte na okres do sześciu miesięcy i dłużej, zawarte bez klauzuli dopuszczającej ich wypowiedzenie, w zakresie ich wypowiedzenia należy stosować poprzednie przepisy. Umowy zawarte na czas dłuższy niż sześć miesięcy trwające w chwili wejścia nowych przepisów, które zawierają klauzulę ich wypowiedzenia ale nie wypowiedziane przed 22 lutego 2016 r., będą regulowane przez nowe przepisy. Z zastrzeżeniem, że do ustalania długości okresu wypowiedzenia należy brać pod

¹³ M. Frączek, A. Konarska, *Terminowe...*, s. 29-36.

¹⁴ Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw (DzU 2015, poz. 1220).

uwagę tylko czas zatrudnienia u danego pracodawcy po dniu 22 lutego br. Dodatkowo na pracodawcę został nałożony obowiązek poinformowania na piśmie pracownika o zmianach warunków zatrudnienia w ciągu miesiąca od wejścia w życie tych zmian.

Wprowadzony nowymi przepisami limit 33 miesięcy do umów o pracę na czas określony trwających w dniu 22 lutego 2016 r. będzie wliczany okres zatrudnienia począwszy od dnia wejścia w życie zmian tj. od 22 lutego, zatem koniec limitu nastąpi 21 listopada 2018 r. Przepisy przejściowe regulują również limit liczbowy umów, tj. jeśli w dniu wejścia zmian trwa pierwsza z umów o pracę na czas określony to będzie ona traktowana jako pierwsza z umów do nowo ustalonego przez ustawodawcę limitu (jedna z trzech dopuszczonych). Jeśli 22 lutego 2016 r. trwa już druga umowa, to również ona jest poczytywana jako druga z umów według nowego limitu. Natomiast, jeśli umowa została zawarta przed dniem wejścia nowych przepisów a kończy się po okresie 33 miesięcy, pracownik podlega wówczas szczególnej ochronie, tzn. pracodawca nie może wypowiedzieć takiej umowy w omawianym okresie. Zostanie ona rozwiązana z upływem terminu na jaki została zawarta. Jednak kolejne zatrudnienie pracownika po takiej umowie przez tego samego pracodawcę, z uwzględnieniem już nowego stanu prawnego może budzić wątpliwości, ponieważ łączny okres zatrudnienia takiej osoby będzie znacznie dłuższy aniżeli 33 miesiące, co może zostać zakwestionowane przez sąd pracy czy PIP.

Natomiast jeśli zostanie zawarta nowa umowa od dnia wejścia zmian, a okres jaki upłynął od poprzedniej, drugiej umowy na czas określony nie jest dłuższy niż jeden miesiąc (okres rozpoczyna się przed albo w dniu 22 lutego 2016 r.), to zgodnie ze „starymi” przepisami nowa umowa będzie zwarta na czas nieokreślony.

Przepisy przejściowe regulują umowy zawarte np. w celu wykonywania pracy sezonowej czy na okres kadencji trwające w dniu 22 lutego br. w taki sposób że na pracodawcę nakładają obowiązek w terminie trzech miesięcy od dnia wejścia nowych przepisów zamieszczenia w umowie celu dla których została ona zawarta¹⁵.

Zalety i wady wprowadzonych zmian dla pracowników

Celem ustawodawcy w nowelizacji Kodeksu pracy było ograniczenie możliwości zawierania przez pracodawców z pracownikami umów o pracę na czas określony oraz zrównanie pozycji pracowników zatrudnionych na podstawie umów o pracę na czas określony, z pracownikami zatrudnionymi na podstawie umów o pracę na czas nieokreślony.

¹⁵ M. Frączek, A. Konarska, *Terminowe...*, s. 69-82.

Dookreślenie celu zawarcia umowy na okres próbny należy rozpatrywać pozytywnie, do wejścia omawianych zmian można było tylko wnioskować z nazwy umowy w jakim celu może zostać zawarta. Często pracodawcy mogli wykorzystywać tę opcję i zatrudniać pracowników „uznaniowo” na podstawie takiej umowy. Również ograniczenie możliwości ponownego zatrudnienia z tym samym pracodawcą na umowę na okres próbny, jest zmianą idącą w dobrym kierunku. W ciągu trzech miesięcy okresu próbnego pracodawca powinien zapoznać się z możliwościami, zweryfikować kwalifikację pracownika i jest to okres wystarczający do spełnienia tego celu.

Również wprowadzone limity czasowe i ilościowe umów o pracę na czas określony przyniosą pozytywny skutek dla pracowników. Mają one na celu przeciwdziałanie nadużyciom ze strony pracodawców, zatrudniających pracowników na podstawie tych umów przez długie okresy, oraz omijanie umowami cywilnoprawnymi okresu miesiąca pomiędzy limitem ilościowym. Wprowadzony limit czasowy 33 miesięcy jest, jak czytamy w uzasadnieniu projektu Ustawy wprowadzającej zmiany, kompromisem pomiędzy związkami zawodowymi (które sugerowały okres 18 miesięcy) a organizacjami pracodawców (które postulowały za okresem 48 miesięcy)¹⁶.

W przepisach sprzed nowelizacji można było zawrzeć dwie umowy o pracę na czas określony, konsekwencją zawarcia trzeciej tego rodzaju umowy pomiędzy tymi samymi stronami było zatrudnienie pracownika na czas nieokreślony. Z zastrzeżeniem jednak, że okres pomiędzy kolejnymi umowami nie przekroczył jednego miesiąca, w znowelizowanych przepisach zrezygnowano z takiego rozwiązania. Rozszerzono w ten sposób ochronę pracownika, ponieważ często pracodawcy obchodzili ten przepis stosując dłuższe niż miesiąc okresy przerwy pomiędzy umowami lub stosując w tym czasie umowy cywilnoprawne. Rodziło to niebezpieczeństwo dla pracowników, ich wykorzystywania przez pracodawców.

W obecnym stanie prawnym dopiero czwarta umowa może zostać „przekształcona” na umowę o pracę na czas nieokreślony. Można uznać to jako zagrożenie dla pracowników, spowodowane zwiększeniem liczby umów na czas określony zawieranych przez te same strony. Jednakże należy zauważyć, że wprowadzono drugi czasowy limit, który ma owo zagrożenie zneutralizować i pracownicy nie będą mogli pracować dłużej niż 33 miesiące na tego rodzaju umowie u jednego pracodawcy.

Wprowadzono przepisami konsekwencję przekroczenia limitów, mianowicie po przekroczeniu 33 miesięcy zatrudnienia lub trzeciej umowy zawartej na czas określony

¹⁶ Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 20.10.2014 r. dostęp: <http://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/250400/250403/250404/dokument131964.pdf> (dostęp 19.07.2016).

poczytuje się że pracownik jest zatrudniony na czas nieokreślony. Co również należy uważać za pozytywną zmianę dla pracowników. Standardem zatrudnienia powinno być zatrudnienie na podstawie umowy na czas nieokreślony, co daje pracownikowi poczucie większej stabilizacji, gwarantuje szerszy zakres ochrony przed rozwiązaniem umowy. Wprowadzone zmiany idą w słusznym kierunku, teraz pracownicy będą mieli jasną sytuację, a wprowadzone ograniczenia położą kres nadużyć umów terminowych. Poza tym wydłużono okresy wypowiedzenia umów o pracę na czas określony i uzależniono je od okresu pracy u danego pracodawcy, jak to było w przypadku umów na czas nieokreślony. Co daje pracownikom poczucie stabilności zatrudnienia.

Nowelizacja wprowadziła zmiany w długości okresów wypowiedzenia, w obecnym stanie prawnym zrównano okresy wypowiedzenia umów o pracę na czas określony z okresami wypowiedzenia umów na czas nieokreślony. Pracodawca nie będzie jednak miał obowiązku uzasadnienia wypowiedzenia w przypadku umowy terminowej, inaczej niż w przypadku umów na czas nieokreślony. Wydłużenie okresów wypowiedzenia można rozpatrywać dwojako, z jednej strony pracownik ma dłuższy okres na poszukiwanie nowej pracy, świadcząc dotychczasową pracę. Z drugiej jednak strony również pracownik ma obowiązek przestrzegania okresów wypowiedzenia, nie będzie mógł więc tak szybko zrezygnować i zaprzestać wykonywania dotychczasowej pracy.

Wprowadzone zmiany ograniczają pozycję pracodawców, zmniejszają ich prawa do wykorzystania umów terminowych. Problemem mogą być sytuacje, gdzie zarówno pracodawcy, jak i pracownicy preferowali zawieranie umów terminowych. Zagrożeniem w tym stanie prawnym może być zwiększenie zatrudnienia na umowach cywilnoprawnych, które są znacznie korzystniejsze dla pracodawców.

Pewne problemy mogą rodzić przepisy przejściowe, w wielu przypadkach, szczególnie w dużych przedsiębiorstwach, niewątpliwie pojawią się liczne problemy z dostosowaniem starych umów do nowych przepisów. Patrząc jednak na zmiany w aspekcie długoterminowym, mogą przynieść dla pracowników więcej korzyści aniżeli wad.

Podsumowanie

Umowy o pracę na czas określony stanowią w obecnym systemie prawa pracy jedną z podstawowych rodzajów umów, bardzo często wykorzystywaną przez pracodawcę. Jednakże ten rodzaj umowy nie daje pełnej ochrony pracownika, jak to ma miejsce w przypadku umowy o pracę na czas nieokreślony. Idąc tą drogą, ustawodawca wprowadzając zmiany 22 lutego 2016 r. miał na celu ograniczenie umów terminowych (i tym

samym nieuczciwych praktyk pracodawców), na korzyść umów na czas nieokreślony. Wprowadzone zmiany zmierzają do zwiększenia ochrony praw pracownika i umacniają jego pozycję.

Wprowadzanie zmian nastręczało będzie, jeszcze przez długi okres, problemy z przeformułowaniem „starych”, obowiązujących oraz zawieraniem nowych umów. Jednakże zdaniem autora opracowania należy się odnieść do nich z entuzjazmem. Zmiany bowiem idą w dobrym kierunku, w kierunku ograniczenia ilości umów terminowych a zatrudniania pracownika na podstawie umowy na czas nieokreślony.

Bibliografia:

- Kodeks pracy. Komentarz*, red. K.W. Baran, Warszawa 2016.
- Culepa M., Rotkiewicz M., *Umowy o pracę. Umowy na czas określony i nieokreślony*, Warszawa 2016.
- Frączek M., Konarska A., *Terminowe umowy o pracę – po nowelizacji Kodeksu pracy*, Warszawa 2015.
- <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=149140&doclang=PL>.
- Kodeks pracy 2015. Komentarz dla praktyków*, red. A. Patulski, G. Orłowski, Gdańsk 2015.
- Romer M. T., *Prawo pracy. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Stojek-Siwińska M., *Obecnie obowiązujące ograniczenia w zawieraniu umów o pracę na czas określony*, [w:] *Terminowe umowy o pracę po zmianach*, red. I. Baranowska, J. Cybulska, Warszawa 2015.
- Tomaszewska B., *Nowe zasady zawierania umów na czas określony*, [w:] *Terminowe umowy o pracę po zmianach*, red. I. Baranowska, J. Cybulska, Warszawa 2015.
- Ustawa Kodeks pracy z dnia 26 czerwca 1974 r. (DzU 2014.1502 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw (DzU 2015.1220).
- Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 20.10.2014 r. <http://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/250400/250403/250404/dokument131964.pdf>.

mgr Wojciech Fabiszewski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Zagadnienie pracy i bezrobocia w programach politycznych PO i PiS w wyborach parlamentarnych w 2015 roku

Streszczenie: Praca to jedno z najważniejszych zagadnień związanych z ludzkim życiem. Zapewnienie odpowiedniego poziomu egzystencji i miejsc pracy jest jednym z zadań jakie wyborcy stawiają przed politykami. W programach wyborczych partii zawarte są rozwiązania sprzyjające spadkowi bezrobocia, które jest jednym z największych problemów społecznych współczesnego świata. Autor w artykule opisał w jaki sposób dwie największe polskie partie polityczne PiS i PO – startujące w wyborach w 2015 roku zamierzają zwalczać bezrobocie.

Słowa kluczowe: praca, bezrobocie, Platforma Obywatelska, Prawo i Sprawiedliwość, programy wyborcze.

Issues of work and unemployment in programmes and assumptions program of some committees election in parliamentary election in 2015

Summary: Work is one of the most important issues pertaining to human life. Ensure an adequate level of existence and jobs is one of the tasks that voters put in front of politicians. In the election programs of the parties are contained solutions that are conducive to a decrease in unemployment, which is one of the biggest social problems of the modern world. The author of the article described how the two major Polish political parties competing in the elections in 2015 plan to combat unemployment.

Keywords: jobs, unemployment, Civic Platform, Law and Justice, manifestos.

Praca ludzka i zagadnienia z nią związane jawią się jako podstawowe problemy ekonomii, socjologii, etyki, polityki czy pedagogiki. Dla współczesnych ekonomistów, polityków i pedagogów najważniejszą kwestią, która nie ulega wątpliwości jest fakt, że rozstrzygającym czynnikiem rozwoju gospodarczego jest produktywność pracy a nie kapitału. Większość zgodnie uważa, że najważniejszą inwestycją jest inwestycja w człowieka. Im bardziej dane zjawisko życia jest powszechne i im bardziej sięga w naszą naturę w istotę życia, będąc większą jego częścią, tym trudniej znaleźć jego właściwą definicję.

Jak więc możemy zdefiniować pojęcie pracy? Według Stanisława Sobczaka jest to świadome działanie człowieka płynące z poczucia obowiązku i połączone z ciągłym

wysiłkiem, którego celem jest tworzenie wartości materialnych lub duchowych¹. Bardziej rozległe prace definiuje natomiast Czesław Strzeszewski w swojej książce *Praca Ludzka. Zagadnienia społeczno-moralne*². Według tez tam zawartych praca jest to: wolna, choć naturalnie konieczna działalność człowieka, wypływająca z poczucia obowiązku, połączona z trudem i radością, mająca na celu tworzenie użytecznych społecznie wartości duchowych i materialnych³. Słownik języka polskiego PWN definiuje pracę następująco⁴:

1. celowa działalność człowieka zmierzająca do wytworzenia określonych dóbr materialnych lub kulturalnych;
2. wytwór takiej działalności, zwłaszcza w dziedzinie nauki lub kultury;
3. zajęcie, zatrudnienie jako źródło zarobku; też: instytucja, w której się pracuje zarobkowo.

Problem bezrobocia w Polsce

Jak ważną częścią życia społecznego jest praca może świadczyć fakt, że znajduje się ona pod ochroną Rzeczypospolitej Polskiej i państwo sprawuje nadzór nad warunkami wykonywania pracy (wspomina o tym m.in. artykuł 24 Konstytucji RP). W ustawie zasadniczej uchwalonej 2 kwietnia 1997 roku zawarte są również inne artykuły dotyczące pracy, co podkreśla jej status. Prawa te zapewniają każdemu wolność wyboru i wykonywania zawodu, a także wyboru miejsca pracy. Ponadto jej obowiązek może być nałożony jedynie przez ustawę. Mowa też o minimalnym wynagrodzeniu za pracę, a także o tym, że władze publiczne prowadzą politykę zmierzającą do pełnego, produktywnego zatrudnienia poprzez realizowanie programów zwalczania bezrobocia, w tym organizowanie i wspieranie poradnictwa i szkolenia zawodowego oraz robót publicznych i prac interwencyjnych⁵.

Niestety nieodłącznym elementem życia społeczno-gospodarczego, związanym z pracą jest bezrobocie, czyli zjawisko braku pracy. Reformy ustrojowo-gospodarcze w krajach Europy Środkowej i Wschodniej ujawniły wiele nieznanych w nich dotąd zjawisk społeczno-ekonomicznych. Miały one wyraźnie zróżnicowany charakter, jednakże na ogół prowadziły do gruntownych zmian w dotychczasowych zachowaniach społeczeństw tego regionu. Jedną z najistotniejszych przemian w nowym otoczeniu gospodarczym było pojawienie się zjawiska bezrobocia, które wywołało wśród obywateli tych krajów silny opór społeczny oraz obawy o dalsze losy egzystencji. Źródłem tego rodzaju zachowań było

¹ S. Sobczak, *Moralne wartości pracy ludzkiej*, Lublin 1952, s. 35.

² C. Strzeszewski, *Praca ludzka. Zagadnienia społeczno-moralne*, Wrocław 2004, s. 11.

³ Tamże.

⁴ *Słownik Języka Polskiego PWN*, dostęp: <http://sjp.pwn.pl/sjp/praca;2507726.html>, (dostęp 5.01.2016).

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (DzU 1997, nr 78, poz. 483), art. 24, 65-67.

głównie destrukcyjne oddziaływanie bezrobocia na wiele dziedzin i relacji społeczno-gospodarczych, mimo że w teorii ekonomii jest ono traktowane jako kategoria, która ma dwojakie konsekwencje zarówno pozytywne, jak i negatywne⁶. Szczególnie niebezpieczny był strukturalny charakter bezrobocia oraz jego powszechność, co z pewnością prowadziło do umocnienia „szarej strefy”, marnotrawienia istniejących zasobów w gospodarce oraz wytworzenia wieloaspektowych nierówności. Z uwagi na zagrożenia, jakie rodzi bezrobocie dla gospodarki i społeczeństwa, ograniczenie tego zjawiska stało się priorytetowym wyzwaniem dla polityki gospodarczej i społecznej ostatnich lat. Według Jerzego Hausnera skala i charakterystyka bezrobocia w Polsce jest społeczną klęską, a jego przezwyciężenie będzie niesłychanie trudnym wyzwaniem. Proces ten nie będzie ani szybki, ani łatwy, a dodatkowo będzie wymagał dużego zaangażowania wszystkich zainteresowanych stron w celu podjęcia spójnych działań⁷. Stopa bezrobocia w Polsce według Głównego Urzędu Statystycznego w listopadzie 2015 roku wynosiła 9,6%⁸.

Ważność pracy i jej naturalność wynikająca z istoty naszego życia sprawia, że problem bezrobocia i zapewnienia pracy jest bardzo ważną częścią debaty publicznej w naszym kraju. Partie polityczne i ruchy społeczne działające w polskim systemie politycznym nie mogą ignorować tak kluczowych spraw dlatego w swoich założeniach programowych przedstawiają pomysły na rozwój gospodarki, który wiąże się ze wzrostem miejsc pracy i zmniejszeniem bezrobocia.

W niniejszej pracy autor przedstawi rozwiązania dotyczące bezrobocia zaproponowane przez wybrane polskie partie polityczne i ruchy społeczne biorące udział w wyborach parlamentarnych w 2015 roku.

Prawo i Sprawiedliwość

Swoje założenia zwycięska partia zawarła w *Programie Prawa i Sprawiedliwości 2014*, którego okładka opatrzona została hasłami „zdrowie-praca-rodzina” co świadczy o dużym priorytecie zagadnień związanych z zatrudnieniem w planowanych działaniach. W pierwszej części programu przedstawiono punkt wyjścia, czyli wartości reprezentowane przez członków

⁶ A. Adamczyk, T. Tokarski, K. Włodarczyk, *Bezrobocie transformacyjne w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Gospodarka Narodowa” 2006, nr 9, s. 2-4.

⁷ J. Hausner, A. Sokołowski, *Czynniki generujące polskie bezrobocie*, „Rynek Pracy” 2001, nr 7-8, s. 28.

⁸ Główny Urząd Statystyczny, *Stopa bezrobocia w latach 1990-2015*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-w-latach-1990-2015,4,1.html>, (dostęp 6.01.2016).

partii oraz opisano stan państwa, w którym „moherowe berety” muszą walczyć z tzw. „systemem Tuska”⁹.

Według Prawa i Sprawiedliwości (PiS) praca zapewniająca godne i dostatnie życie musi być dobrem powszechnie dostępnym. Bez dobrze wykształconych, zatrudnionych na stabilnych, zapewniających bezpieczeństwo, zasadach i godziwie wynagradzanych pracowników trwały rozwój gospodarczy, który uczyni z Polski prawdziwie kraj nowoczesny, nie jest możliwy. Niskie wynagrodzenia za pracę często nie pozwalają rodzinie na w pełni normalne wychowanie potomstwa. Jest nie tylko wysoce nieracjonalnym, ale także niemoralnym, zabieranie rodzicom dochodu z pracy na cele publiczne wówczas, gdy rodzina nie jest w stanie wypełnić obowiązków wobec niezdolnych do pracy członków rodziny. Odebrany przez podatki dochód z pracy uzupełnia się później przez różnego rodzaju zasiłki i zapomogi (jedna grupa urzędników zabiera rodzinie dochód, a druga rozdaje zasiłki i zapomogi). Niszczy się w ten sposób podmiotowość, odbiera samodzielność ekonomiczną i ingeruje w autonomię rodziny. Sposobem na rozwiązanie złej sytuacji na rynku pracy przedstawionym przez partię rządzącą jest przede wszystkim wzrost wynagrodzeń. Według PiS potrzebne są systemowe rozwiązania zmieniające myślenie o poziomie płac. Propozycją jest utworzenie „paktu dla wzrostu wynagrodzeń”. Stronami owego paktu będą: strona społeczna, pracodawcy oraz rząd. Pracodawcy, przyjmujący zasady paktu będą korzystać z premii inwestycyjnych, których strona rządowa będzie gwarantem. Pracodawcy przystępujący do „paktu” będą korzystali z rządowych programów wsparcia. Zwiększenie wewnętrznego popytu poprzez wzrost pensji, a także przebudowę systemu podatkowego, ma korzystnie wpływać na wzrost zatrudnienia. Dla młodych ludzi ma zostać utworzone 1 milion 200 tysięcy nowych miejsc pracy. W planach jest utworzenie *Narodowego Programu Zatrudnienia*, który będzie promował zatrudnienie ludzi młodych, zwłaszcza na terenach wiejskich oraz w małych ośrodkach miejskich, ale także w sytuacji zatrudniania ich w małych i średnich przedsiębiorstwach czy tworzeniu z ich udziałem nowych przedsiębiorstw. Ponadto bezpośrednie wsparcie ekonomiczne otrzymają absolwenci zatrudniani w gminach i miastach zdegradowanych ekonomicznie, zwłaszcza we „wsiach popegeerowskich”, miastach o zniszczonym przemyśle oraz regionach zagrożonych wyludnieniem. Zaplanowane zostały również nowe mechanizmy finansowe takie jak np. obniżenie wysokości składki na ubezpieczenia społeczne na obszarze gmin zdegradowanych ekonomicznie. Zmniejszona zostanie o 50% wysokość składki na ubezpieczenia emerytalne i rentowe w części

⁹ *Program Prawa i Sprawiedliwości 2014*, s. 15-25.

finansowanej przez pracodawcę, będącego płatnikiem w przypadku zatrudnienia młodych pracowników w pełnym wymiarze czasu pracy przez okres pierwszych dwunastu miesięcy ich zatrudnienia. Przedsiębiorcy z terenu gmin zdegradowanych ekonomicznie będą otrzymywać z budżetu państwa, za pośrednictwem organu gminy, pomoc finansową na pokrycie kosztów praktyki szkoleniowej absolwentów. W przypadku, kiedy praktyka będzie nieodpłatna, miesięczna kwota pomocy wyniesie do 50% minimalnego wynagrodzenia za pracę, w przypadku praktyki odpłatnej do 25%. Maksymalny czas trwania umowy o praktykę szkoleniową będzie wynosił 3 miesiące¹⁰.

Prawo i Sprawiedliwość w swoim programie proponuje również stworzenie Funduszu Wspomagania Zatrudnienia i Funduszu Wspierania Przedsiębiorczości, który ludziom młodym udzielać będzie pożyczek i kredytów na dogodnych warunkach. Pierwszeństwo w otrzymaniu pożyczki bądź kredytu będą mieli bezrobotni absolwenci, którzy chcą podjąć działalność gospodarczą. Warunkiem będzie zobowiązanie wnioskodawcy do utworzenia najmniej dwóch miejsc pracy dla ludzi młodych, zatrudnionych na pełnym etacie, na okres co najmniej 1 roku. Pożyczki i kredyty będą mogły być umarzane, w przypadku stworzenia stabilnych miejsc pracy a spłata kredytu wraz z odsetkami zawieszana, jeżeli sytuacja ekonomiczna przedsiębiorcy ulegnie pogorszeniu. Postulowane jest również zmniejszenie do 50% stawki maksymalnej podatku od nieruchomości związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej dla przedsiębiorców zatrudniających określoną liczbę osób do 35 roku życia oraz zmniejszenie do 50% stawki maksymalnej w podatku od środków transportu, a przede wszystkim wprowadzenie nowej kategorii podatnika – „młody przedsiębiorca”, który miałby zmniejszoną wysokość płaconych zaliczek w podatku dochodowym do 50%. Osoby prowadzące pierwszą w życiu działalność gospodarczą korzystające obecnie przez pierwsze dwa lata z preferencyjnych stawek ZUS na poziomie 30% minimalnego wynagrodzenia po tym terminie muszą płacić już w następnym roku pełną 100% stawkę, dlatego jednym z postulatów jest wprowadzenie tzw. łagodnego przechodzenia z „małego ZUS” na zwykły stosując przez kolejne lata preferencyjną stawkę, podwyższając ją każdego roku o 25%¹¹.

Oprócz walki z bezrobociem i dążeniem do zwiększenia realnego wynagrodzenia rodzin (co jest jednym z priorytetów partii obecnie rządzącej), ważne będzie również zabieganie o godne warunki pracy dla wszystkich pracowników, niezależnie od sposobu ich zatrudnienia. W programie PiS zobowiązuje się do podjęcia działań w celu ograniczenia stosowania umów

¹⁰ Tamże, s. 112-113.

¹¹ Tamże, s. 113-115.

na czas określony i umów cywilno-prawnych. Zmiany przepisów Kodeksu Pracy, mają ograniczyć patologię w zatrudnianiu. W tym celu wprowadzone mają zostać jednolite zasady opłacania składek na ubezpieczenie społeczne bez względu na rodzaj umowy, a także ograniczenia ilości i czasu trwania takich umów. Jednym z zadań będzie dążenie do wprowadzenia zasady, że płaca minimalna nie może być mniejsza niż 50% średniej płacy w gospodarce narodowej, a zniesione ma zostać ograniczenie wysokości płacy młodych pracowników do 80% minimalnego wynagrodzenia. Utrzymane mają także zostać ochronne mechanizmy osób przed emeryturą.

Rynek pracy cechują duże przepływy osób między bezrobociem, zatrudnieniem i biernością zawodową. Wiele rozwiązań, które stosuje się w Polsce to w rozwiniętym świecie zamierzchła przeszłość. Państwo powinno mieć wpływ na politykę finansowania rynku pracy, szczególnie, uwzględniając zróżnicowaną stopę bezrobocia w kraju. Walka z bezrobociem wymaga racjonalizowania i zlikwidowania pozornych działań w tej dziedzinie, nie przynoszących istotnych efektów. Pomimo sporych wydatków publicznych na wsparcie kształcenia ustawicznego (3-4 mld złotych rocznie, czyli 4-5 razy więcej niż przed akcesją do UE), wciąż zaledwie 5-6 proc. dorosłych Polaków podejmuje naukę po ukończeniu kształcenia (w UE ok. 10-13 proc.). Przy czym szkolenia te często są mało przydatne z punktu widzenia rozwoju zawodowego. Kształcenie ustawiczne wg PiS powinno być bardziej upowszechnione i powiązane z potrzebami rynku pracy. Konieczne są zmiany w funkcjonowaniu publicznych służb zatrudnienia, aby poprawić ich skuteczność działań¹².

Jak widać zmiany proponowane przez Prawo i Sprawiedliwość są szerokie i obejmują bardzo duży zakres prawa związanego z kwestiami zatrudnienia. Być może część zmian wprowadzona zostanie do naszego prawodawstwa jednak czy okażą się one skuteczne będzie wiadomo po jakimś czasie ich funkcjonowania.

Platforma Obywatelska RP

Platforma Obywatelska (PO) zawarła swoje propozycje w programie nazwanym *Polska Przyszłości*, w którym bardzo poważnie traktuje tematy związane z gospodarką oraz pracą o czym świadczy fakt, że jest to pierwszy merytoryczny rozdział. Na początku wymienione są najważniejsze postulaty: ukróćmy nadużywanie umów cywilnoprawnych i zwiększymy atrakcyjność umów o pracę; osoby rozpoczynające pracę otrzymają wsparcie od państwa w wysokości do 4 tys. złotych rocznie; wprowadzimy minimalną stawkę godzinową

¹² Tamże, s. 115.

w wysokości co najmniej 12 złotych; docelowo wyprzemy z rynku „umowy śmieciowe”, wprowadzając jednolity kontrakt jako formę świadczenia pracy; dla osób zatrudnionych na jednolitym kontrakcie docelowo zniesiemy składki na ZUS i NFZ, PIT będzie dla nich jedyną daniną, którą zapłacą z tytułu dochodów z pracy, odpisy na ich ubezpieczenia społeczne i zdrowotne sfinansujemy bezpośrednio z budżetu państwa¹³. W dalszej części rozdziału przedstawione zostały sposoby realizacji tych postulatów i założonych celów, poprzedzone krótkim opisem ówczesnej sytuacji.

Według danych przedstawionych w programie czasy wysokiego bezrobocia są już niemiłym wspomnieniem, ponieważ mimo światowego kryzysu od 2007 do 2014 roku przybyło w Polsce ponad 1,8 mln miejsc pracy. Nasze bezrobocie jest niższe niż średnia dla Unii Europejskiej i nadal maleje, a w całym ostatnim ćwierćwieczu liczba pracujących w naszym kraju nigdy nie była tak wysoka. Swoje postulaty i proponowane zmiany Platforma Obywatelska podzieliła na dwa etapy. Proponuje ona zmiany, które ukróć nadużywanie umów cywilnoprawnych (tzw. umów śmieciowych), zachęcając pracodawców do zatrudniania na etacie i zwiększając dochody, zwłaszcza osób najmniej zarabiających. W pierwszym etapie będzie między innymi likwidacja pozapłacowych uprzywilejowań umów-zleceń, skłaniających przedsiębiorców do ich nadużywania. Według planów PO zostaną objęte obowiązkiem odprowadzania składek na ubezpieczenia społeczne od całości wynagrodzenia z tego tytułu (jako uzupełnienie obowiązku odprowadzania składek od umów-zleceń co najmniej od wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę od 1 stycznia 2016 roku). W ten sposób zagwarantowane mają być w przyszłości wyższe świadczenia, np. emerytury i zasiłki chorobowe.

Pomysłem wspierającym i mającym uatrakcyjnić zatrudnianie osób młodych, które wchodzi na rynek pracy mają być „granty na start”. Wsparcie będzie przysługiwać osobom zatrudnionym na etacie lub na podstawie umowy cywilnoprawnej, o ile ich staż pracy nie jest dłuższy niż 2 lata, do wysokości 4 tys. złotych rocznie. Zwrot z tego tytułu nie będzie mógł być wyższy niż wysokość opłaconej składki emerytalnej i rentowej. Zakłada się, że wsparcie „Grant na start” będzie udzielane przez 24 miesiące, a koszt budżetowy netto obu zaproponowanych zmian (oskładkowania umów-zleceń i „Grant na start”) wyniesie ponad 1 mld złotych w pierwszym roku i ponad 2,2 mld zł. w drugim roku¹⁴. Podobnie jak PiS również PO proponuje wprowadzenie minimalnej stawki godzinowej płacy w umowach cywilnoprawnych wynoszącej 12 zł. za godzinę. Docelowym narzędziem, za pomocą którego

¹³ *Polska Przyszłości – Program Platformy Obywatelskiej 2015*, s. 9.

¹⁴ Tamże, s. 10.

ostatecznie Platforma Obywatelska planuje zlikwidować dualizm polskiego rynku pracy, będzie jednolity kontrakt. Zastąpi on dotychczasowe formy zatrudnienia – zarówno umowy cywilnoprawne trwające ponad miesiąc, jak i umowy o pracę uregulowane w Kodeksie pracy. Ma być on stosowany w każdym przypadku, w którym umowa między pracodawcą, a pracownikiem a charakter trwały. Jednolity kontrakt będzie dawał takie uprawnienia ubezpieczeniowe jak praca na etacie (np. prawo do zwolnienia lekarskiego). W pierwszym roku pracy pracownikowi przysługiwałby 2-tygodniowy okres wypowiedzenia, zaś prawo do urlopu proporcjonalnie do przepracowanego okresu, tj. 1,5 dnia w miesiącu. W tym czasie umowę może rozwiązać każda ze stron z zachowaniem okresu wypowiedzenia. Zatrudnionym przez okres od roku do 3 lat przysługiwałby miesięczny okres wypowiedzenia, a w przypadku rozwiązania umowy z przyczyn leżących po stronie pracodawcy okres wypowiedzenia wydłużałby się do 3 miesięcy. Wymiar urlopu wynosiłby minimum 20 dni. Osobom zatrudnionym przez okres powyżej 3 lat przysługiwałby 3-miesięczny okres wypowiedzenia oraz urlop w pełnym, 26-dniowym wymiarze¹⁵. Dla pracowników stosowane byłyby dotychczasowe zasady: konieczność uzasadnienia wypowiedzenia oraz zwolnień z przyczyn dotyczących zakładu pracy, z prawem do 1-, 2- lub 3-miesięcznej odprawy.

Jednymi z bodźców zwiększających rynek pracy mają być zmiany w strefie podatkowej. Docelowo każdy obywatel, zatrudniony na jednolitym kontrakcie, będzie płacił tylko jeden podatek dochodowy. W jego przypadku zlikwidujemy składki ZUS i NFZ. Wszystkie obowiązki związane z zasilaniem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, Narodowego Funduszu Zdrowia itp. przejmie Ministerstwo Finansów. W przypadku osób o niskich dochodach stawka podatku będzie kształtowała się na bardzo niskim poziomie – nawet 10 proc. Pozwoli to wielu Polakom wrócić na legalny rynek pracy i tym samym uzyskać ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Radykalny spadek obciążeń pracy powinien zmniejszyć „szarą strefę” i skłonność przedsiębiorców do konkurowania w sposób nazywany dumpingiem socjalnym. Wzrosną dochody netto Polaków, zwłaszcza tych mniej zarabiających. Równocześnie prawdziwy sukces ma się bardziej opłacać, bo maksymalna suma podatków i składek ulegnie obniżeniu z obecnych 43,5% do 39,5%, a dochód do opodatkowania będzie wyliczany na osobę w gospodarstwie domowym – co oznacza, że rodziny z dziećmi będą płacić dużo mniej. Na przykład roczne obciążenie składkowo-podatkowe ojca, który utrzymuje rodzinę z dwójką dzieci z minimalnego wynagrodzenia, spadnie z niemal 30 proc. obecnie do 10 proc., czyli o około 5 tys. złotych. Poziom życia polskich rodzin wzrośnie, a zachęty

¹⁵ Tamże, s. 11.

finansowe do posiadania dzieci zostaną silnie wzmocnione. Powinno to zachęcać do rozszerzania działalności i tworzenia nowych miejsc pracy w już istniejących firmach¹⁶.

Podsumowanie

Jak możemy zaobserwować zmiany proponowane przez Platformę Obywatelską nie mają tak rozbudowanej struktury jak zmiany zaproponowane przez Prawo i Sprawiedliwość jednak dążą do uproszczenia przepisów dotyczących zatrudnienia między innymi poprzez ujednolicenie sposobów zawierania umów czy konsolidacji podatków.

Przedstawione powyżej postulaty wybranych komitetów wyborczych startujących w wyborach parlamentarnych w 2015 roku pokazują jak ważny jest w Polsce problem zatrudnienia i jego braku. Każda z grup startujących w wyborach określiła swoje sposoby na walkę z problemem bezrobocia jednak nie jesteśmy w stanie odpowiedzieć, które są najskuteczniejsze. Większość wspólnych postulatów dotyczy obniżenia i uproszczenia podatków i danin publicznych, płaconych przez pracodawców i pracowników co powinno stać się impulsem do wzrostu płac oraz rozwoju przedsiębiorczości. Wyniki wyborów pokazały, że Polacy najbardziej zaufali programowi prezentowanemu przez Prawo i Sprawiedliwość i prawdopodobnie to on będzie wdrażany w życie jednak jego efekty będziemy mogli ocenić dopiero z perspektywy czasu.

Bibliografia:

- Adamczyk A., Tokarski T., Włodarczyk K., *Bezrobocie transformacyjne w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Gospodarka Narodowa” 2006, nr 9, s. 1-33.
- Główny Urząd Statystyczny, *Stopa bezrobocia w latach 1990-2015*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-w-latach-1990-2015,4,1.html>.
- Hausner J., Sokołowski A., *Czynniki generujące polskie bezrobocie*, „Rynek Pracy” 2001, nr 7-8, s. 29-38.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (DzU 1997, nr 78, poz. 483).
- Polska Przyszłości – Program Platformy Obywatelskiej 2015.*
- Program Prawa i Sprawiedliwości 2014.*
- Słownik Języka Polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/sjp/praca;2507726.html>.
- Sobczak S., *Moralne wartości pracy ludzkiej*, Lublin 1952.
- Strzeszewski C., *Praca ludzka. Zagadnienia społeczno-moralne*, Wrocław 2004.

¹⁶ Tamże, s. 12.

Medialność współczesnego terroryzmu – wybrane zagadnienia

Streszczenie: Współcześnie akt terrorystyczny stał się również aktem medialnym, a jednym z najważniejszych jego elementów jest opinia publiczna. Terrorysty potrzebują mediów do rozgłosu i potęgowania strachu, natomiast media dzięki informowaniu o poczynaniach terrorystów zyskują zainteresowanie widzów, czytelników i słuchaczy. Celem artykułu jest ukazanie relacji pomiędzy terrorystami a światem mediów, autorka wskazuje przykłady ataków terrorystycznych ostatnich lat, wzbudzających największe zainteresowanie mediów. Ponadto analizie poddane zostały: dynamiczne zmiany zachodzące we wzajemnych stosunkach terrorystów ze współczesnymi organizacjami medialnymi, korzyści dla mediów z informowania o atakach terrorystycznych oraz zdefiniowanie i określenie medialności takich wydarzeń.

Słowa kluczowe: atak terrorystyczny, media, medialność, terroryzm, zagrożenia.

Mediality of modern terrorism – selected issues

Summary: Today, a terrorist act has also become medial, and one of its most important elements became public opinion. Terrorists need media for publicity and the squaring of fear, but media – thanks to reporting on the doings of terrorists – gain viewers, readers and listeners. The aim of the article is to show the relationship between the terrorists and the world of media. The analysis includes: the dynamic changes taking place in the mutual relations between terrorists and the contemporary media organizations, benefits for the media from informing about terrorist attacks and defining and establishing media attention of such events. The author shows examples of terrorist attacks in recent years, of the highest interest of the media.

Keywords: terrorist attack, media, mediality, terrorism, threat.

Media są dziś nieodłącznym towarzyszem życia każdego człowieka. Codziennie serwują nam swoją wizję świata, docierając z tysiącami różnych informacji, przekazywanych za pośrednictwem prasy, telewizji, radia oraz Internetu. Komunikatory te nazywane są środkami masowego przekazu, ponieważ ich przekaz jest skierowany do masowej grupy odbiorców. Specyfikę dzisiejszych mediów po części oddają słowa Paula Virilio: „jesteśmy świadkami początku końca przestrzeni naszej małej planety unoszącej się w elektronicznym

eterze współczesnych środków komunikacji”¹. Tzw. „era spektakularności” wydaje się dziś odgrywać pierwszoplanową rolę w kulturze masowej XXI wieku². Nie dziwi więc fakt, że do klasycznego, monteskiuszowskiego trójpodziału władzy, doszła czwarta, czyli media, które prócz swojej podstawowej roli – informowania, doradzają, kształtują poglądy i gusta, uczą jak i co myśleć, kreują nowych idoli oraz znacząco wpływają na władzę i społeczeństwo. I właśnie ze względu na siłę oddziaływania bardzo często wykorzystywane są przez osoby i podmioty powodujące zagrożenie dla narodowego i międzynarodowego pokoju oraz bezpieczeństwa. A jednym z największych zagrożeń dla tego typu bezpieczeństwa w XXI wieku jest terroryzm.

Celem artykułu jest ukazanie relacji pomiędzy terrorystami a światem mediów oraz wskazanie konkretnych przykładów ataków terrorystycznych ostatnich lat, wzbudzających największe zainteresowanie mediów. Analizie poddane zostały m.in.: dynamiczne zmiany zachodzące we wzajemnych stosunkach terrorystów ze współczesnymi organizacjami medialnymi oraz korzyści, jakie czerpią media z informowania o atakach terrorystycznych.

Współczesny terroryzm

Słowo terroryzm pochodzi od greckiego słowa *treo*, oznaczającego „bać się” oraz łacińskiego *terror*, tłumaczonego jako strach oraz wywoływanie grozy³. Termin ten spopularyzowano po raz pierwszy w okresie rewolucji francuskiej⁴. Jednakże, w odróżnieniu od dzisiejszego pejoratywnego znaczenia, terroryzm miał pozytywne konotacje. Mianem tym określano sposób zaprowadzenia porządku w przejściowym, chaotycznym okresie niepokojów, jakie nastąpiły właśnie podczas wspomnianej rewolucji⁵. Wówczas termin ten wiązał się ściśle z ideami cnoty i demokracji, co jest przeciwieństwem współczesnego rozumienia terroryzmu, jako rewolucyjnej lub antyrządowej działalności, podejmowanej przez twory niepaństwowe lub subnacionalne⁶.

Terroryzm stał się zjawiskiem mającym ogromny wpływ na społeczeństwo, ponieważ dotyka on jednocześnie wielu sfer i obszarów ludzkiego życia oraz przybiera zbiorowy charakter. Terroryści odciskają piętno nie tylko na rządach państw, w których dochodzi do

¹ P. Virilio, *Bomba informacyjna*, Warszawa 2006, s. 13.

² C. Redzik, *Wojna ze światowym terroryzmem jako produkt medialno-marketingowy*, Gdynia 2013, s. 77.

³ J. Zawisza, *Terroryzm i jego oblicza we współczesnym świecie*, [w:] *Terroryzm a bezpieczeństwo państwa w erze globalizmu*, red. R. Jakubczak, R. Radziejewski, Warszawa 2001, s. 139.

⁴ B. Hoffman, *Oblicza terroryzmu*, przeł. H. Pawlikowska-Gannon, Warszawa 2001, s. 13.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

ataku, ale i zwykłych obywatelach⁷ (w myśl starego chińskiego przysłowia „zabij jednego a przeraż sto tysięcy”). Zabijanie zwykłych ludzi uczyniło z zamachów terrorystycznych realne akty zapadające głęboko w świadomości społecznej⁸. I mimo, że liczba ofiar zamachów jest zdecydowanie mniejsza od ilości ofiar wypadków samochodowych, to jak pokazują badania, ludzie bardziej obawiają się terrorystów niż pozostałych zagrożeń⁹. Zdecydowanie do powszechności zagrożenia terrorystycznego przyczyniły się media, nagłaśniające najbardziej spektakularne akty terroru.

Czyny terrorystyczne są: „aktami przestępczymi, skierowanymi przeciwko innemu państwu lub ludności oraz te, które obliczone są na wywołanie stanu terroru w umysłach oficjalnych osobistości lub grup osób albo całego społeczeństwa”¹⁰. Mają one budzić strach i szokować. Stąd terroryzm bywa ujmowany jako metoda działania, której psychologicznym efektem jest właśnie wywoływanie terroru i oburzenia.

Tomasz Aleksandrowicz twierdzi, że „akt terrorystyczny jest aktem medialnym, a immanentną jego cechą jest opinia publiczna. Aby spełnił on swoją rolę, musi być szokujący, ponieważ tylko w ten sposób można przyciągnąć uwagę opinii publicznej i wywołać zakładany efekt zastraszenia”¹¹. Wynika to z faktu, że zamachowcom nie wystarcza już samo podkładanie i detonowanie bomb, uprowadzenia, branie zakładników oraz zabijanie, gdyż każde kolejne takie zdarzenie powszedniejsze, a opinia społeczna szybko traci zainteresowanie. Do zapewnienia odpowiedniej medialności aktu terrorystycznego sama eskalacja techniki czy taktyki zabijania nie wystarczy, a niezbędne jest do tego odpowiednie miejsce, czas, dobór osób i powiadomienie o tym zdarzeniu mass mediów¹². Jako odpowiedź na spektakularne i coraz częstsze ataki terrorystów, współcześnie priorytetem stała się „walka z organizacjami terrorystycznymi, toczona na różnych poziomach (regionalnym, państwowym i międzynarodowym), skoncentrowana na penalizacji i kryminalizacji aktów terroru, instytucjonalizacji wyspecjalizowanych organów oraz umacnianiu współpracy

⁷ R. Cegiełka, *Poczucie bezpieczeństwa na oczątku XXI wieku oraz wpływ terroryzmu na procesy gospodarcze w wymiarach mikro i makro*, Warszawa 2015, s. 173.

⁸ Terroryzm to okrutna forma buntu i próba zastraszenia silniejszych przez słabszych. To strategia, w której używa się przemocy, by inscenizować i wizualizować spektakularne wydarzenia, które (w teorii) mają światową widownię uwarunkować na dany problem i wyrzucić presję na rządzących, aby podjęły określone przedsięwzięcia; zob. P. Wojtunik, J. Barłoszka, G. Biskupska, *Strategie i cele wykorzystywania mediów przez organizacje terrorystyczne*, [w:] *Polityka medialna instytucji państwowych w obszarze zagrożeń terrorystycznych*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Centrum Badań nad Terroryzmem Collegium Civitas, t. 9, Warszawa 2008, s. 17.

⁹ Tamże.

¹⁰ Zobacz: S. Pawlak, *Terroryzm międzynarodowy – aspekty polityczne i prawne*, „Sprawy Międzynarodowe” 1988, nr 9, s. 21-32.

¹¹ T. Aleksandrowicz, *Terroryzm międzynarodowy*, Warszawa 2008, s. 30.

¹² P. Wojtunik, J. Barłoszka, G. Biskupska, dz. cyt., s. 16.

międzynarodowej”¹³. Natomiast terroryzm jako zjawisko, wiązany jest przede wszystkim z celami politycznymi oraz gwałtowną taktyką działania opartą na stosowaniu przemocy i dominującą aktywnością podmiotów niepaństwowych (zwłaszcza grup terrorystycznych).

Bruce Hoffman terroryzm postrzega jako akt przemocy zaplanowany w taki sposób, aby zwrócić uwagę i dzięki zdobytemu rozgłosowi przekazać odpowiednie przesłanie¹⁴. Dlatego terroryści muszą „korzystać” z mediów, immamentnie starając się wywierać bezpośredni nacisk na opinię publiczną oraz na jej politycznych przedstawicieli. Ugrupowania terrorystyczne nie prowadzą akcji przypadkowych i pozbawionych sensu, ponieważ każdy w mniejszym lub większym stopniu dąży do zdobycia rozgłosu oraz realizacji swoich celów. Z kolei wpływowi mediów podlegają nie tylko konkretne grupy społeczne, do których skierowany jest przekaz masowy, ale też zwykli obywatele, politycy, ofiary terrorystów, pozostałe media oraz sami terroryści¹⁵. Z tego względu media odgrywają ważną rolę w systemie przeciwdziałania terroryzmowi¹⁶, oczywiście tylko wówczas, gdy umiejętnie wykorzysta się ich potencjał i mądrze pokieruje nimi.

Obecnie terroryzm skutecznie zastępuje fanatyczną rządzę niszczenia, stając się strategią racjonalnego wyboru¹⁷, choć działając niekonwencjonalnymi środkami. Mierząc się z tak ważnym i nacechowanym emocjonalnie problemem trzeba zdawać sobie sprawę, iż zwalczanie terroryzmu to nie tylko walka przeciw komuś i czemuś, ale przede wszystkim walka o wartości i zasady, na gruncie których zbudowane jest państwo i funkcjonują jego obywatele¹⁸. Walka ta toczy się też w mediach.

Media a terroryzm

Społeczeństwo zorganizowane jest wokół masowych mediów¹⁹, które w ostatnich dwóch stuleciach przeszły niebywałą ewolucję w zakresie tempa wymiany informacji. Eksperci wyróżniają kilka wydarzeń stanowiących punkty zwrotne w komunikacji masowej. Pierwszy to wynalezienie parowej, a potem rotacyjnej maszyny drukarskiej (powodującej popularyzację i łatwiejszy dostęp do prasy); następny wystrzelenie przez Stany Zjednoczone pierwszego satelity telewizyjnego (początki wieloletniej hegemonii telewizji); trzeci

¹³ A. Zięba, M. Brzeziński, *Wprowadzenie*, „Studia Politologiczne” 2015, vol. 38, s. 9.

¹⁴ B. Hoffman, dz. cyt., s. 125.

¹⁵ K. Liedel, *Zarządzanie informacją w walce z terroryzmem*, Warszawa 2010, s. 77.

¹⁶ Przeciwdziałanie terroryzmowi obejmuje kilka faz i etapów: rozpoznanie (przy jednoczesnym monitorowaniu i prognozowaniu), zapobieganie, zwalczanie, ochronę, reagowanie i przeciwdziałanie, źródło: A. Zięba, M. Brzeziński, *Wprowadzenie...*, s. 9.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ T. Aleksandrowicz, *Terroryzm międzynarodowy*, Warszawa 2008, s. 28.

to rewolucja w przekazywaniu informacji, która nie była już tylko związana z nowymi technologiami a zrodziło ją powiązanie technologicznych udogodnień, które nakładając się, zmieniły mechanikę prezentacji wiadomości i jej styl oraz upowszechnienie internetu²⁰. Bezspornie każdy z tych procesów przyczynił się do całkowicie nowej jakości i ilości informacji, które docierają do coraz większego grona odbiorców, w coraz szybszym tempie.

Media odgrywają również kluczową rolę, jako narzędzie wykorzystywane w konfliktach współczesnego świata, czego przykładem mogą być wydarzenia z 11 września 2001 roku podczas ataku terrorystycznego na World Trade Center (WTC) w Nowym Jorku²¹. Niektórzy badacze terroryzmu uważają, że od ponad dekady media stały się poligonem doświadczalnym terrorystów a nawet głównym elementem prowadzenia ich wojny. Wynika to z faktu, że ten, kto nie jest w stanie zaatakować przeciwnika konwencjonalnymi środkami, ten stara się o przekazywanie obrazów i dźwięków, które umożliwią bezpośrednio zmysłowe doświadczenie konsekwencji użycia przemocy²². Wystarczy przypomnieć sobie zamieszczane w internecie filmy ze szkoleń członków tzw. „Państwa Islamskiego” czy egzekucji, co wskazuje na to, że najnowsze przejawy terroryzmu charakteryzują się połączeniem przemocy i okrucieństwa z prezentacją medialną...²³.

Wojciech Jabłoński przypomina, że media występują w życiu społecznym w czterech podstawowych rolach²⁴. Są: „tłumaczem rzeczywistości”, nadającym sens wydarzeniom oraz przedstawiają i tłumaczą fakty, często odwołując się do historii; płaszczyzną prezentacji informacji, opinii i poglądów; „drogowskazem” mówiącym, w którym kierunku iść i jak się zachować oraz są „filtrem rzeczywistości”, prezentującym wybrane wydarzenia i interpretując je. Wszystkie wyżej wymienione role to jednocześnie funkcje, które pełnią środki masowego przekazu szczególnie w sytuacji kryzysu, zagrożenia - ataku terrorystycznego, podczas których niewłaściwe zorganizowanie komunikacji społecznej może spowodować jeszcze większe szkody i chaos²⁵.

Paweł Wojtunik zaznacza, że dla zamachowców media są przede wszystkim środkiem rozpowszechniania propagandy, którą można podzielić na kilka elementów pozostających we

²⁰ Za: B. Węgliński, *Media i terroryzm – wybrane aspekty związku. Czy Al-Jazeera English jest jedynie tubą propagandową Al-Kaidy?*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2013, nr 7, s. 264.

²¹ Zamach ten może być postrzegany dotychczas jako najbardziej spektakularne medialnie zjawisko, jednakże powiązania i wzajemne relacje terroryzmu z mediami zaczęły się dużo wcześniej.

²² J. Piątek, *Terroryzm jako metoda globalnej komunikacji*, [w:] *Terroryzm. Globalne wyzwanie*, red. K. Kowalczyk, W. Wróblewski, Toruń 2012, s. 63.

²³ Tamże.

²⁴ W. Jabłoński, *Kreowanie informacji. Media relations*, Warszawa 2006, s. 56.

²⁵ K. Liedel, A. Kańczyk, D. Szlachter, *Kryzys terrorystyczny: zarządzanie przez media*, [w:] *Współczesne zagrożenie terroryzmem*, red. K. Jałoszyński, Szcztyno 2013, s. 316.

wzajemnej zależności: „oddziaływanie na międzynarodową opinię publiczną, rozszerzanie wpływów, rekrutację członków i sympatyków; inspirowanie działań członków i sympatyków; przyciąganie uwagi władz; deprecjonowanie przeciwnika; budowanie własnego, pozytywnego wizerunku; wywoływanie poczucia permanentnego zagrożenia; osłabianie morale społecznych; indoktrynacja światopoglądowo-religijna oraz legitymizacja istnienia i działania”²⁶.

Terroryści wykorzystują media jako kanał propagandy i informacji oraz wewnętrzny system komunikacji ruchu społecznego (który reprezentują) i komercyjne środki masowego przekazu, które chętnie nagłaśniają ataki terrorystyczne²⁷. Ugrupowania terrorystyczne nauczyły się wykorzystywać całe spectrum możliwości mediów XXI wieku, a zwłaszcza internetu, który najtrudniej kontrolować²⁸. Jednakże podejmowane są działania, których celem jest wykorzystanie mediów w sposób pożądaný przez państwa, poprzez podwyższenie poziomu bezpieczeństwa i ochrony obywateli²⁹. W związku z tym potrzebna jest strategia, która w chwili ataku terrorystycznego, powinna obejmować takie działania, jak: „wzmacnianie woli przeciwdziałania terroryzmowi i zagrożeniom w społeczeństwie (w tym m.in. radykalizacji i rekrutacji do ugrupowań terrorystycznych), edukowanie społeczeństwa w tym zakresie, rozpowszechnianie rzetelnych informacji oraz ułatwianie rozbijania grup przestępczych i identyfikacji ich członków”³⁰.

Medialność ataków terrorystycznych XXI wieku

„Medialność” oznacza zestaw cech, które decydują o popularności danego produktu w środkach masowego przekazu³¹. Termin terroryzm jest bardzo popularny³² i wpisuje się w ten nurt, ciesząc się ogromnym zainteresowaniem wśród środowiska dziennikarskiego, ugrupowań terrorystycznych oraz konsumentów mediów. Analiza kilkunastu definicji terroryzmu pozwala zauważyć, że w przeważającej większości z nich pojawia się element rozgłosu, demonstracji siły, wpływowości, pierwszeństwa, zastraszania poprzez przemoc

²⁶ P. Wojtunik, J. Barłowska, G. Biskupska, *Strategie i cele...*, s. 23.

²⁷ Za: M. Kwiecińska, *Wykorzystywanie mediów dla podniesienia bezpieczeństwa, potrzeby i sposoby realizacji*, „OBRONNOŚĆ. Zeszyty Naukowe” 2014, nr 3(11), s. 77.

²⁸ K. Maniszewska, *Media – najlepsi przyjaciele terrorystów*, [w:] *Rola mediów w przeciwdziałaniu terroryzmowi*, red. K. Liedel, P. Piasecka, Warszawa 2009, s. 9-21.

²⁹ M. Kwiecińska, *Wykorzystywanie mediów dla podniesienia bezpieczeństwa...*, s. 79.

³⁰ Tamże, s. 81.

³¹ T.R. Aleksandrowicz, *Medialność jako konstytutywne znamię aktu terrorystycznego*, [w:] *Terroryzm w medialnym obrazie świata*, red. K. Liedel, S. Mocek, Warszawa 2010, s. 13.

³² Świadczyć o tym może fakt, że po wpisaniu do wyszukiwarki Google hasła „terroryzm” pojawia się oszalała liczba 1 440 000 wyników wyszukiwania.

oraz wywołania skrajnych reakcji opinii publicznej³³, a to wszystko działa na środki masowego przekazu.

Terrorysty już wiele lat temu dostrzegli potęgę telewizji, np. gdy w 1972 roku podczas olimpiady sportowej w Monachium, dokonali zamachu na izraelskich sportowców. W przeciągu kilku minut miliony widzów zamiast podziwiać zmagania sportowe dowiadywało się o tragedii kilkunastu osób³⁴. Należy zwrócić uwagę, że choć zamach zakończył się absolutną porażką terrorystów (nie spełniono żadnych z ich żądań i wszyscy zginęli w trakcie akcji policyjnych), to miliony ludzi oglądających przekaz telewizyjny nie tylko widziało skutki tej tragedii, ale także po raz pierwszy usłyszało nazwę *Palestyna*³⁵. Dzięki tej tragedii świat dobitnie usłyszał o konflikcie Palestyńczyków i Izraelitów. To właśnie wtedy po raz pierwszy na tak dużą skalę zamach i działanie terrorystów, stało się całkowicie nowym elementem taktyki działań, obliczonym na uzyskanie jak największego efektu medialnego.

Zamachowi na WTC sprzed piętnastu lat, na tle innych zamachów terrorystycznych, do dziś przypisuje się „aurę wyjątkowości”³⁶, m.in. dlatego, że nigdy wcześniej nie mieliśmy do czynienia z tak wielką tragedią, obserwowaną na bieżąco w czasie rzeczywistym przez miliony ludzi na całym świecie. Cezary Redzik napisał, że „budowanie świadomości marki o 11 września w pierwszym okresie po wydarzeniach polegało na zdefiniowaniu tragedii pod pojęciem ataku terrorystycznego i powtarzaniu jej przez kilka tygodni”³⁷. Rzeczywiście przed atakiem na WTC bardzo rzadko używano terminu terroryzm i dopiero po tych tragicznych wydarzeniach na nowo stworzono definicję tego pojęcia. Medialne relacje z nowojorskiego ataku niemal natychmiast przybrały charakter „rozrywkowy, widowiskowy i spektakularny”, czyli typowy dla mass mediów³⁸.

John Horgan dzięki swoim analizom, zauważył, że już w niespełna pięć tygodni po zamachu na WTC ukazała się pierwsza książka na ten temat³⁹. Rok później opublikowano niemal tysiąc artykułów angielskojęzycznych, próbujących znaleźć odpowiedź na pytanie, co się stało i dlaczego⁴⁰. Wszystko to podyktowane jest chęcią pozyskiwania jak największej

³³ Tamże, s. 14.

³⁴ Zob.: M. Wojtalik, *Czarny Wrzesień uderza: Masakra w Monachium*, „Newsweek”, 05.09.2012, <http://www.newsweek.pl/historia/czarny-wrzesien-uderza--masakra-w-monachium,95715,1,1.html> (dostęp 5.09.2016).

³⁵ P. Wojtunik, J. Barłowska, G. Biskupska, *Strategie i cele...*, s. 18.

³⁶ Tamże, s. 12.

³⁷ C. Redzik, *Wojna ze światowym terroryzmem jako produkt medialno-marketingowy*, Gdynia 2013, s. 31.

³⁸ Tamże, s. 31-33.

³⁹ J. Horgan, *Psychologia terroryzmu*, Warszawa 2008, s. 14.

⁴⁰ Tamże.

ilość informacji w możliwie jak najkrótszym czasie od zaistnienia zdarzenia, a najlepiej tzw. „relacji live”. Dzięki tym danym Horgan wysnuł śmiałą tezę o zapotrzebowaniu społeczeństwa na informacje dotyczące terroryzmu. Z marketingowego i reklamowego punktu widzenia każdy akt terrorystyczny generuje natychmiastowy popyt na każdy towar z tym związany.

Prócz krwawych wydarzeń z Monachium i Nowego Jorku najbardziej brutalnymi, głośnymi i zarazem medialnymi atakami, do których dokonania przyznali się terroryści były: atak na moskiewski teatr na Dubrowce (2002 r.), zamach w Madrycie i atak terrorystów na szkołę w Biesłanie (2004 r.), eksplozje w Londynie (2005 r.), eksplozja podczas maratonu w Bostonie i zamach w Tunezji (2013 r.), ataki w Paryżu (2015 r.) oraz w Brukseli i Nicei (2016 r.). Te tragiczne wydarzenia doczekały się wielodniowych relacji telewizyjnych, kilkuset okładek prasowych, wielu publikacji i analiz naukowych a nawet tysięcy wyszukiwań w internecie. Po tych zdarzeniach widzowie i internauci wielokrotnie mogli na bieżąco śledzić relację z zatrzymania sprawców oraz sądzenia ich⁴¹. W gazetach publikowano zdjęcia i szczegółowe relacje z przebiegu każdego aktu terroru a w radiu zastanawiano się wraz z politykami i służbami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo, jakie były przyczyny i skutki tych wydarzeń. Choć takie zdarzenia zostają szybko upublicznione a komunikatory informują o skutkach zamachu oraz dostarczają informacji o podejmowanych działaniach przez służby, instytucje i straże, to warto zwrócić też uwagę na to, że przeważająca większość dostarczanych informacji, preferuje i prezentuje zazwyczaj: złe, smutne i kontrowersyjne wydarzenia, pokroju morderstw, ofiar ataków, przemocy, krwi itd., ponieważ od wielu lat istnieje popyt na tego rodzaju informacje wzmocniony przesłaniem sensacyjności, brutalności i dramatu.

Media jako kanał komunikacji terrorystów

Grupy terrorystyczne z dużą wprawą i częstotliwością zamieszczają w cyberprzestrzeni filmy z egzekucji „swoich więźniów” oraz m.in. instrukcje dotyczące konstruowania bomb czy sporządzania broni biologicznej. To uzmysławia, że o ile terroryści nie mogą obecnie funkcjonować bez medialnego rozgłosu, korzyści z tej specyficznej symbiozy odnoszą też media. Według Roberta Borkowskiego to właśnie one znajdują temat będący w centrum zainteresowania odbiorców, co zapewnia komercyjny sukces⁴². Medialne obrazy przemocy, zniszczeń i cierpień cywilów mają ukazać opinii publicznej wysokość ceny

⁴¹ M.in. obława na „bostońskich zamachowców” - braci Carnajew oraz brukselskich zamachowców.

⁴² Więcej: R. Borkowski, *Terroryzm ponowoczesny. Studium z antropologii polityki*, Toruń 2014, s. 260-266.

za ignorowanie żądań terrorystów. Zamiar uzyskania szerokiego odzewu społecznego skłania terrorystów do stosowania drastycznych metod działania⁴³. Bruce Hoffman przytacza tezę, że gdyby nie media, to działalność terrorystów ograniczałaby się do bezpośrednich ofiar zamachu. Wówczas zamachy terrorystyczne, zwłaszcza te wymierzone w przypadkowe ofiary cywilne, straciłyby sens.

Terrorystyci doskonale radzą sobie w zmediatyzowanym, pełnym nowych technologii świecie. Współczesne media, jako kreatorzy opinii publicznej mogą wykorzystywać terrorystów i ich przedsięwzięcia do tworzenia konkretnej wizji świata. W myśl zasady Briana Jenkinsa „terroryzm jest teatrem”, celem ataku nie jest śmierć ofiary, ale wywołanie odpowiedniej reakcji opinii publicznej - publiczności, będącej świadkiem i adresatem przesłania, które niesie konkretny akt terrorystyczny⁴⁴. Z kolei media w pędzie za większą oglądalnością i popularnością gonią za sensacją, którą niewątpliwie są zamachy terrorystyczne.

Podsumowanie

Działania terrorystów wpisują się w schemat idealnego newsa, czyli „chwytliwy”, mocny, emocjonalny, kontrowersyjny i budzący zainteresowanie oraz perspektywiczny. A media zazwyczaj jeszcze wyolbrzymiając obraz zagrożenia, sprawiają, że odbiorcy mają wrażenie, jakoby poza zamachem nie działo się nic innego. Dlatego terroryści choć w nieprzychylnym świetle, to mogą być przedstawiani jako medialne gwiazdy, mając darmową reklamę ich ideologii oraz zachęcając potencjalnych naśladowców do „współpracy”.

Zmiana charakteru zagrożeń i wyzwań bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego spowodowana jest transformacją stosunków międzynarodowych na przełomie ubiegłego i obecnego stulecia⁴⁵. Współczesną kulturę nazywa się kulturą szoku i przekraczania granic etycznych, moralnych i społecznych. Uwagę przyciągają dziś wydarzenia spektakularne, kolorowe, głośne, kontrowersyjne i szokujące. Stąd popularność filmów i seriali sensacyjnych oraz tego typu informacji publikowanych na pierwszych stronach gazet.

⁴³ W. Matyja, *Media – obosieczna broń w walce z terroryzmem. Próba charakterystyki na przykładzie prasowych i telewizyjnych doniesień o zamachu w Bostonie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, t. 7, nr 2, s. 306, <http://www.abw.gov.pl/download/1/1976/Matyja.pdf> (dostęp 5.09.2016).

⁴⁴ T.R. Aleksandrowicz, *Medialność jako konstytutywne znamię aktu terrorystycznego...*, s. 18.

⁴⁵ A. Podraza, *Cyberterroryzm jako wzrastające zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego w XXI wieku*, [w:] *Cyberterroryzm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna*, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Warszawa 2013, s. 21.

Media jako masowy przekąźnik i informator ludzkości o zaistniałych atakach terrorystycznych pełnią bardzo istotną rolę w systemie przeciwdziałania terroryzmowi. Udostępniają swoją przestrzeń informacyjną osobom zaangażowanym w zwalczanie kryzysu przez przekazywanie komunikatów lub umożliwianie im osobistego użycia platformy informacyjnej, co ma uspokoić społeczeństwo⁴⁶. Natomiast kluczem do właściwej interpretacji, serwowanej codziennie medialnej rzeczywistości, jest zachowanie przez odbiorcę właściwego dystansu i w miarę możliwości sięganie do różnych źródeł⁴⁷.

Odnosząc się do znaczenia i roli mediów, jaką pełnią w życiu społeczeństwa, należy stwierdzić, że jest to jedna z najistotniejszych płaszczyzn zwalczania terroryzmu⁴⁸. Media kształtują opinię publiczną już przez samo informowanie o zamachach, atakach i innych przedsięwzięciach organizacji terrorystycznych. Ponadto środowisko medialne piętnuje, jednocześnie analizując zachowania terrorystów, a to pomaga odpowiednim służbom i instytucjom skuteczniej im przeciwdziałać.

Mimo wszystko bez względu na poziom mediatyzacji życia społecznego i systemu politycznego oraz pomimo wykorzystywania przez współczesne organizacje terrorystyczne nowoczesnych technologii i urządzeń technicznych pełnią one w dalszym ciągu rolę pomocniczą w realizowanych przez terrorystów aktach przemocy. Terrorystom zależy dziś bardziej na wzbudzeniu strachu wśród masowej opinii społecznej, niż na dużej ilości fizycznie zabitych. Trudno nie zauważyć, iż między środkami masowego przekazu a terrorystami wytworzyła się swoista symbioza. Terrorysty aby osiągnąć swój główny cel – zdobycie rozgłosu i załatwienie sprawy, o którą zabiegają, muszą dotrzeć do ludzi. Czynią to właśnie za pośrednictwem mediów, dlatego przygotowując zamachy, szczególnie rozważają spodziewany efekt medialny, ponieważ i tak na koniec liczy się masowa opinia społeczna, mogąca wywrzeć wpływ na rządzących⁴⁹. Z kolei media szukają tematów gwarantujących popularność, wpływowość i wysoką oglądalność, co niestety gwarantują im ataki terrorystyczne.

⁴⁶ K. Liedel, A. Kañciak, D. Szlachter, dz. cyt., s. 313-315.

⁴⁷ P. Wojtunik, J. Barłowska, G. Biskupska, *Strategie i cele...*, s. 29.

⁴⁸ K. Jałoszyński, K. Maniszewska, *Wprowadzenie*, [w:] *Rola środków masowego przekazu w przeciwdziałaniu terroryzmowi i w walce z nim*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, Szczytno 2012, s. 8.

⁴⁹ Tamże.

Bibliografia:

- Aleksandrowicz T.R., *Medialność jako konstytutywne znamię aktu terrorystycznego*, [w:] *Terroryzm w medialnym obrazie świata*, red. K. Liedel, S. Mocek, Warszawa 2010, s. 13-33.
- Aleksandrowicz T., *Terroryzm międzynarodowy*, Warszawa 2008.
- Borkowski R., *Terroryzm ponowoczesny. Studium z antropologii polityki*, Toruń 2014.
- Cegiełka R., *Poczucie bezpieczeństwa na oczątku XXI wieku oraz wpływ terroryzmu na procesy gospodarcze w wymiarach mikro i makro*, Warszawa 2015.
- Hoffman B., *Oblicza terroryzmu*, przeł. H. Pawlikowska-Gannon, Warszawa 2001.
- Horgan J., *Psychologia terroryzmu*, Warszawa 2008.
- Jabłoński W., *Kreowanie informacji. Media relations*, Warszawa 2006.
- Jałoszyński K., Maniszewski K., *Wprowadzenie*, [w:] *Rola środków masowego przekazu w przeciwdziałaniu terroryzmowi i w walce z nim*, red. J. Jałoszyński, B. Wiśniewski, Szcztytno 2012, s. 5-12.
- Kwiecińska M., *Wykorzystywanie mediów dla podniesienia bezpieczeństwa, potrzeby i sposoby realizacji*, „OBRONNOŚĆ. Zeszyty Naukowe” 2014, nr 3(11), s. 75-86.
- Liedel K., Kańczyk A., Szlachter D., *Kryzys terrorystyczny: zarządzanie przez media*, [w:] *Współczesne zagrożenie terroryzmem*, red. K. Jałoszyński, Szcztytno 2013, s. 313-324.
- Liedel K., *Zarządzanie informacją w walce z terroryzmem*, Warszawa 2010.
- Maniszewska K., *Media – najlepsi przyjaciele terrorystów*, [w:] *Rola mediów w przeciwdziałaniu terroryzmowi*, red. K. Liedel, P. Piasecka, Warszawa 2009, s. 9-21.
- Matyja W., *Media – obosieczna broń w walce z terroryzmem. Próba charakterystyki na przykładzie prasowych i telewizyjnych doniesień o zamachu w Bostonie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, t. 7, nr 2, s. 305-317, <http://www.abw.gov.pl/download/1/1976/Matyja.pdf>.
- Pawlak S., *Terroryzm międzynarodowy – aspekty polityczne i prawne*, „Sprawy Międzynarodowe” 1988, nr 9, s. 21-32.
- Piątek J., *Terroryzm jako metoda globalnej komunikacji*, [w:] *Terroryzm. Globalne wyzwanie*, red. K. Kowalczyk, W. Wróblewski, Toruń 2012, s. 57-65.
- Podraza A., *Cyberterroryzm jako wzrastające zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego w XXI wieku*, [w:] *Cyberterroryzm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna*, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Warszawa 2013, s. 21-43.
- Redzik C., *Wojna ze światowym terroryzmem jako produkt medialno-marketingowy*, Gdynia 2013.
- Virilio P., *Bomba informacyjna*, Warszawa 2006.
- Węgliński B., *Media i terroryzm – wybrane aspekty związku. Czy Al-Jazeera English jest jedynie tubą propagandową Al-Kaidy?*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2013, nr 7, s. 263-280.
- Wojtalik M., *Czarny Wrzesień uderza: Masakra w Monachium*, „Newsweek”, 05.09.2012, <http://www.newsweek.pl/historia/czarny-wrzesien-uderza--masakra-w-monachium,95715,1,1.html>.
- Wojtunik P., Barłowska J., Biskupska G. (Centralne Biuro Śledcze), *Strategie i cele wykorzystywania mediów przez organizacje terrorystyczne*, [w:] *Polityka medialna instytucji państwowych w obszarze zagrożeń terrorystycznych*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Centrum Badań nad Terroryzmem Collegium Civitas, t. 9, Warszawa 2008, s. 10-30.
- Zawisza J., *Terroryzm i jego oblicza we współczesnym świecie*, [w:] *Terroryzm a bezpieczeństwo państwa w erze globalizmu*, red. R. Jakubczak, R. Radziejewski, Warszawa 2001, s. 139-154.
- Zięba A., Brzeziński M., *Wprowadzenie*, „Studia Politologiczne” 2015, vol. 38, s. 9-11.

mgr Kamil Sygidus

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Ewolucja Strategii Bezpieczeństwa UE w latach 2003-2016 na podstawie analizy Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa (2003) oraz Globalnej Strategii dla Unii Europejskiej (2016)

Streszczenie: W prezentowanym tekście analizie oraz komparatystyce poddano *Europejską Strategię Bezpieczeństwa* z 2003 roku oraz *Globalną strategię dla Unii Europejskiej* z 2016 roku, w celu prezentacji ewolucji sposobu postrzegania zagrożeń i wyzwań dla środowiska międzynarodowego przez analityków UE, a także uwypuklić zmiany jakie w jego obrębie zaszły na przestrzeni blisko 13 lat. Pozwoli to odpowiedzieć na szereg pytań badawczych, w tym m.in. o to czy wytypowane w 2003 roku zagrożenia bezpieczeństwa w Europie w dalszym ciągu pozostają aktualne, czy na przestrzeni 13 lat metody i środki radzenia sobie z trudnościami uległy zdecydowanym przeobrażeniom? Czy strategia bezpieczeństwa UE pomimo pewnych kosmetycznych zmian w dalszym ciągu pozostaje aktualna?

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, *Europejska Strategia Bezpieczeństwa*, *Globalna strategia dla Unii Europejskiej*, strategia bezpieczeństwa, Unia Europejska, wyzwania, zagrożenia.

Evolution of the EU Security Strategy in the years 2003-2016 based on analysis of The European Security Strategy (2003) and The Global Strategy for the European Union (2016)

Summary: The presented text analyzes and compares the *European Security Strategy* (2003) and the *Global Strategy for the European Union* from 2016, in order to present the evolution of perceptions of threats and challenges of the international environment by analysts of the EU, as well as to highlight the changes that occurred within it over nearly 13 years. This will allow answer a number of research questions, including: Do security risks in Europe listed in 2003 continue to remain valid? Another question concerns the methods and measures of coping with difficulties – did they underwent a definite transformation? Perhaps the security strategy of the EU, despite some cosmetic changes still remains relevant.

Keywords: challenges, *European Security Strategy*, European Union, *Global Strategy for the European Union*, security, security strategy, threats.

Niniejszy tekst poddaje analizie dwa dokumenty Unii Europejskiej traktujące na temat bezpieczeństwa europejskiego: *Europejską Strategię Bezpieczeństwa* (dalej ESB) opublikowaną w dniach 12-13 grudnia 2003 roku, a także ogłoszoną w lipcu 2016 roku *Globalną strategię dla Unii Europejskiej* (dalej GSDUE). W okresie niespełna 13 lat pomiędzy powstaniem obydwu omawianych dokumentów, instytucje UE wydały szereg innych materiałów podejmujących szeroko rozumianą problematykę z zakresu bezpieczeństwa, by wspomnieć w tym kontekście chociażby o *Sprawozdaniu na temat wdrażania Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa*¹ z 2008 roku, *Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa Wewnętrznego*², a także uaktualnianych systematycznie – *Wspólnej Polityce Zagranicznej i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej*³ oraz *Wspólnej Polityce Bezpieczeństwa i Obrony*⁴. Nie można zapominać też o innych dokumentach pośrednio dotyczących sfery bezpieczeństwa lub koncentrujących się na wybranych jej gałęziach, jak np. bezpieczeństwo energetyczne (np. *Europejska Strategia Bezpieczeństwa Energetycznego*⁵, *Polityka energetyczna Unii Europejskiej*⁶). Najbardziej komplementarnymi pod względem analizy bezpieczeństwa Unii materiałami są jednak właśnie ESB oraz GSDUE.

W związku z nakreśloną problematyką nasuwa się szereg wątpliwości i pytań wymagających odpowiedzi. Jak wypadają obydwie analizowane teksty zestawione ze sobą nawzajem? Jakie są główne różnice i podobieństwa występujące między nimi? Czy na przestrzeni 13 lat w znaczący sposób zmienił się sposób postrzegania kategorii bezpieczeństwa, katalog zagrożeń, wyzwań, celów strategicznych oraz metod ich osiągnięcia? Czy dziś można poddać ocenie ESB oraz GSDUE, a także którą z strategii unijnych należałoby ocenić wyżej?

¹ *Sprawozdanie na temat wdrażania Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa – Utrzymanie bezpieczeństwa w zmieniającym się świecie*, Rada Unii Europejskiej, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/PL/reports/104648.pdf (dostęp 16.09.2016).

² *Internal security strategy for the European Union. Towards a European security model*, Rada Unii Europejskiej, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/pdf/qc3010313enc.pdf (dostęp 16.09.2016).

³ *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na szczeblu UE*, Eur-Lex, dostęp: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:ai0025>, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:ai0025> (dostęp 16.09.2016).

⁴ *Wspólna polityka bezpieczeństwa i obrony UE*, Eur-Lex, dostęp: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=URISERV:ai0026&from=EN> (15.09.2016); J. Legrand, R. Kruijs, *Common Security and Defence Policy*, Parlament Europejski, http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.1.2.html (dostęp 16.09.2016).

⁵ *European Security Strategy*, <http://www.eeas.europa.eu/csdp/about-csdp/european-security-strategy/> (dostęp 16.09.2016).

⁶ *European Energy Security Strategy*, Eur-Lex, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52014DC0330&qid=1407855611566> (dostęp 27.09.2016).

⁷ *EU Energy Policy: Engaging with Partners beyond Our Borders*, Eur-Lex, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1408370068358&uri=CELEX:52011DC0539> (dostęp 17.09.2016).

Przed przystąpieniem do analizy i komparatystyki zapisów obydwu dokumentów, warto porównać je już od strony technicznej. Pełny tytuł *Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa* brzmi: *Bezpieczna Europa w lepszym świecie. Europejska Strategia Bezpieczeństwa*, zaś za jej przygotowanie odpowiadał zespół pod przewodnictwem ówczesnego Wysokiego Przedstawiciela Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa – Javiera Solany (pełniącego wcześniej m.in. funkcję Sekretarza Generalnego NATO)⁷. ESB udostępniona jest na oficjalnej stronie internetowej UE (www.Europa.eu) w wielu wersjach językowych - w tym także po polsku⁸. Łącznie ze stroną dokument liczy sobie 15 stron, dzieląc się na 5 zasadniczych części: *Wstęp*, *I. Środowisko bezpieczeństwa: globalne wyzwania i główne zagrożenia*; *II. Cele strategiczne*; *III. Konsekwencje polityki dla Europy* oraz *Wniosek*⁹.

W przypadku strategii bezpieczeństwa z 2016 roku, pełny tytuł brzmi *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*, co na język polski można byłoby przetłumaczyć jako Wspólna wizja, wspólne działanie: silniejsza Europa. Globalna strategia dla polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Unii Europejskiej. Do 30 września 2016 roku, na oficjalnych stronach organów UE nie zamieszczono jeszcze polskiej wersji dokumentu. Strategię bezpieczeństwa A.D. 2016 przygotował zespół pod kierownictwem Federiki Mogherini, pełniącej od 1 listopada 2014 roku funkcję Wysokiego Przedstawiciela Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa. W przeciwieństwie do swojego poprzednika¹⁰ - J. Solany (Wysoki Przedstawiciel w latach 1999-2009), dokument opatrzyła ona wstępem zawierającym na końcu jej osobisty podpis, biorąc niejako na siebie personalną odpowiedzialność za jego brzmienie. Pod względem objętości, nowa strategia znacznie przewyższa swoją poprzedniczkę (15 stron) licząc sobie aż 60 stron. Oprócz wspomnianego Wstępu (*Introduction*), GSDUE składa się jeszcze ze: Streszczenia wykonawczego (*Executive Summary*), zasadniczej części dokumentu oraz *Podziękowań*. Zasadnicza część strategii zatytułowana jest tak samo jak dokument i dzieli się na 4 fragmenty: 1. *A Global Strategy to Promote our Citizens' Interests* (Globalna strategia promowania interesów naszych obywateli); 2. *The Principles Guiding our External Action* (Zasady przewodnie naszych działań zewnętrznych); 3. *The Priorities of our External Action* (Priorytety naszych działań

⁷ K. Sygidus, *Bezpieczeństwo w Europie oraz jego aktualne zagrożenia w świetle Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa*, w: *Wielowymiarowość kategorii bezpieczeństwa. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. K. Sygidus, O. Gorbach, D.M. Mościcka, A. Jurkun, R. Kordonski, Olsztyn-Lwów 2016, s. 102.

⁸ *Bezpieczna Europa w lepszym świecie. Europejska Strategia Bezpieczeństwa*, Rada Unii Europejskiej, <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIPL.pdf> (dostęp 17.09.2016).

⁹ Tamże.

¹⁰ Pomiędzy kadencjami J. Solany oraz F. Mogherini, urząd Wysokiego Przedstawiciela Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa pełniła w latach 2009-2014 Brytyjka – Catherine Ashton.

zewnątrznych) dzielące się dodatkowo na 5 mniejszych części, a także z 4. *From Vision to Action* (Od wizji do działania). Nowa strategia bezpieczeństwa dość wyraźnie różni się więc od poprzedniej już samą strukturą. Czy podobnie jest w przypadku jej treści?

Główne założenia Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa (2003)

Wśród wyzwań na najbliższe lata, w ESB wymieniono globalizację i jej skutki, rosnącą rolę ugrupowań pozarządowych w obrębie stosunków międzynarodowych, zależność UE od wzajemnie powiązanej infrastruktury transportowej, energetycznej, informacyjnej i in., przez co sama UE podatna była na różne związane z tym faktem ryzyko. W dalszej kolejności wyróżniono także wyzwania w postaci wojen i konfliktów regionalnych, przymusową migrację, głód, ubóstwo, choroby i ich rozprzestrzenianie, nadmierne i niekontrolowane konkurowanie o zasoby naturalne, zależność energetyczną od państw trzecich¹¹.

Twórcy ESB nie przewidywali możliwości wystąpienia ataku na wielką skalę na którekolwiek państwo członkowskie. Zagrożenia stojące przed Unią określono jednak mianem „bardziej różnorodnych, mniej widocznych i mniej przewidywalnych”. Wśród nich wymieniono terroryzm, któremu poświęcono stosunkowo dużo miejsca starając się prognozować dalszy rozwój i przyczyny tego zjawiska, wśród których poza ekstremizmem religijnym upatrywano alienację młodzieży żyjącej w obcych społecznościach, presję modernizacji, a także kryzysy kulturowe, polityczne i społeczne¹². Innymi z wyszczególnionych zagrożeń były: rozprzestrzenianie broni masowego rażenia (BMR), a także konflikty regionalne. Dostrzeżony został ścisły związek pomiędzy występowaniem ekstremizmu, terroryzmu, niewydolności państwa, a także wzrostem przestępczości zorganizowanej oraz popytem na broń masowego rażenia¹³. Za najniebezpieczniejszą sytuację uznano połączenie wszystkich wyszczególnionych w tekście zagrożeń.

Cele strategiczne Unii Europejskiej wyartykułowane w ESB z 2003 roku to: *przeciwdziałanie zagrożeniom* (za pośrednictwem europejskiego nakazu aresztowania, zwalczania finansowania organizacji terrorystycznych, zapobiegania proliferacji, rozwiązywania konfliktów regionalnych, pomocy niewydolnym państwom, sprzyjania demokracji). Linia obrony UE zaczynać się miała już poza granicą państw członkowskich, a podejmowane działania powinny poprzedzać wystąpienie kryzysu¹⁴. Kolejnym celem było *budowanie bezpieczeństwa w naszym sąsiedztwie* (dążenie do rozwiązywania szeregu konfliktów

¹¹ *Bezpieczna Europa...*, s. 1-3.

¹² Tamże, s. 3.

¹³ Tamże, s. 3-4.

¹⁴ Tamże, s. 1-3.

w regionach graniczących z UE, w tym w Kaukazie Południowym, konfliktu izraelsko-palestyńskiego oraz w regionie Morza Śródziemnego¹⁵), a także *stworzenie porządku międzynarodowego opartego na efektywnych stosunkach wielostronnych* (poszanowanie i rozwój prawa międzynarodowego, odpowiedzialne postępowanie Rady Bezpieczeństwa ONZ oraz wzmacnianie tej organizacji, istotna rola innych organizacji¹⁶, systemów i traktatów międzynarodowych, prawo międzynarodowe dostosowane do bieżącej sytuacji).

W części poświęconej konsekwencjom polityki bezpieczeństwa dla Europy, twórcy ESB przekonywali, iż Unia Europejska dokonała wyraźnych postępów na drodze do spójnej polityki zagranicznej i skutecznego zarządzania kryzysowego, przy czym dostrzeżono, iż jeszcze wiele elementów wymaga udoskonalenia. Aby móc to osiągnąć należało *zwiększyć aktywność* UE poprzez przeciwdziałanie nowym zagrożeniom, zapobieganie konfliktom, w razie konieczności przeprowadzać skuteczne interwencje, a przede wszystkim - podejmować działania w odpowiednim czasie. Kolejny postulat dotyczył *zwiększenia zdolności*, rozumianego jako przekształcenie armii państw członkowskich w bardziej elastyczne i mobilne, zwiększenie zasobów na obronę, skuteczniejsze wykorzystywanie zasobów, minimalizowanie cywilnego chaosu po potencjalnej interwencji. Pomocne w realizacji tego zadania miało być też zwiększenie potencjału dyplomatycznego, stworzenie systemu łączącego zasoby państw członkowskich z zasobami UE, polepszenie wzajemnego zrozumienia i komunikacji, wspólne oceny zagrożeń dla państw członkowskich, lepsza wymiana informacji wywiadowczych, jak również stałe porozumienia na linii UE-NATO¹⁷. Następnym z postulatów, czyli *zwiększenie spójności*, dotyczyło „połączenia rozmaitych instrumentów i zdolności, programów pomocowych, wojskowych i cywilnych zdolności państw członkowskich. Swoją rolę przy realizacji tego zadania odegrać miały również wysiłki dyplomatyczne, rozwój, handel i ochrona środowiska, a także lepsza koordynacja działań zewnętrznych z politykami wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych. Zwiększenie spójności miało dotyczyć jednak nie tylko instrumentów UE, lecz i zewnętrznych działań państw członkowskich¹⁸. Ostatnim z wymienionych zadań było *rozwijanie współpracy z partnerami* UE na forach organizacji międzynarodowych oraz przez partnerstwa z kluczowymi podmiotami. Ważne było utrzymanie pomyślnych stosunków transatlantyckich oraz z najważniejszymi partnerami – Rosją, Japonią, Chinami, Kanadą oraz Indiami¹⁹.

¹⁵ Tamże, s. 7-8.

¹⁶ NATO, WTO, OBWE, Rada Europy, ASEAN, MERCOSUR, Unia Afrykańska i in.

¹⁷ *Bezpieczna Europa w lepszym świecie...*, s. 11-12.

¹⁸ Tamże, s. 13.

¹⁹ Tamże, s. 13-14.

We wniosku do ESB stwierdzono, iż pomimo wielu nowych niebezpieczeństw, dynamicznie rozwijający się świat dawał również wiele możliwości, których wykorzystanie było zadaniem UE, przy jednoczesnym minimalizowaniu zagrożeń. Przyszłą Unię postrzegano w roli organizacji aktywnej i zdolnej do działania, oddziałującej globalnie i wnoszącej znaczny wkład w tworzenie systemu wielostronnego prowadzącego do „sprawiedliwszego, bezpieczniejszego i bardziej zjednoczonego świata”²⁰.

Globalna strategia dla Unii Europejskiej – analiza treści

Już na samym wstępie nowej strategii bezpieczeństwa pada stwierdzenie, iż „żyjemy w czasach kryzysu egzystencjalnego w obrębie i poza Unią Europejską”²¹. Jest to wyraźna zmiana wobec sformułowań zawartych w ESB z 2003 roku, zgodnie z którymi „Europa nigdy dotąd nie cieszyła się w takim stopniu jak obecnie dobrobytem, bezpieczeństwem i wolnością. Przemoc z pierwszej połowy XX wieku ustąpiła miejsca okresowi pokoju i stabilności, bez precedensu w historii Europy”²². Pomimo podkreślenia wkładu Unii w zapewnianie pokoju, rozwoju gospodarczego oraz szerzenia demokracji, podkreślono, iż sens jej istnienia bywa aktualnie kwestionowany. Podobnie jak w 2003 roku, zauważono jednakowoż, iż obecne czasy niosą ze sobą także niecodzienne możliwości (wzrost gospodarczy, mobilność, postęp technologiczny), które przy pogłębianiu partnerstwa pomagają wyjść poszczególnym państwom ze strefy ubóstwa, a także żyć ich mieszkańcom dłużej i w większej wolności²³.

W *Globalnej strategii*... w przeciwieństwie do ESB nie przewidziano osobnej części dla omówienia zagrożeń dla bezpieczeństwa UE. Wnikliwa lektura dokumentu pozwala jednak zlokalizować najistotniejsze zdaniem jego twórców niebezpieczeństwa: terroryzm, zagrożenia hybrydowe, zmiany klimatu i degradacja środowiska naturalnego (pustynnienie, degradacja ziemi, skażenie wody oraz żywności), niestabilność gospodarcza, kryzysy zewnętrzne²⁴, zagrożenia dla bezpieczeństwa cybernetycznego i energetycznego, przestępczość zorganizowana²⁵, brutalny ekstremizm²⁶, dezinformacja²⁷, niestabilne

²⁰ Tamże, s. 14.

²¹ *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*, s. 7, <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/EUGS.pdf> (dostęp 15.09.2016).

²² *Bezpieczna Europa*..., s. 1.

²³ *Shared Vision*..., s. 7.

²⁴ Tamże, s. 18-19.

²⁵ Tamże, s. 20.

²⁶ Tamże, s. 21.

²⁷ Tamże, s. 23.

państwa²⁸, naruszenia praw człowieka, nierówność, pandemie²⁹, wyzwania demograficzne, proliferacja czy konflikty regionalne³⁰.

Jak zauważono, twórcy *Globalnej strategii...* odeszli od struktury znanej z ESB – podziału na części opisujące kolejno wyzwania stojące przed Unią oraz zagrożenia im towarzyszące, cele strategiczne, a także konsekwencje ich realizacji dla UE. Nowa strategia jest bardziej skoncentrowana na poszczególnych zadaniach, w trakcie omawiania których prezentowane są wybrane ich zagrożenia oraz wyzwania, z którymi zmierzyć się musi w najbliższej przyszłości Unia, jej cele, a także potencjalne skutki ich realizacji. Po kolei charakteryzowane są zatem: interesy obywateli państw UE, zasady którymi kierować się będzie Unia dążąc do ich implementacji, priorytety przyświecające tym działaniom, a także metody umożliwiające przełożenie teorii na praktykę.

W części GSDUE poświęconej wspólnym interesom oraz zasadom, jej autorzy w pierwszej wymieniają pokój oraz gwarancję bezpieczeństwa dla ludności i terytorium UE. Wspominają, iż obecnie bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne są ze sobą znacznie bardziej skorelowane, a „bezpieczeństwo w domu zależy od bezpieczeństwa poza naszymi granicami”³¹. Unia w dalszym ciągu ma dążyć do podnoszenia dobrobytu obywateli ją zamieszkujących (przy jednoczesnym zapewnieniu otwartego i sprawiedliwego międzynarodowego systemu ekonomicznego), rozwijania demokracji i życia w zgodzie z jej zasadami, promowania praworządnego i wielostronnego porządku światowego. Przy realizacji powyższych dążeń, twórcy *Globalnej strategii...* zapowiadali działania zgodne z przejrzystymi zasadami, łącząc tym samym podejście realistyczne (przy realizacji założeń w praktyce) z idealizmem (aspiracje czynienia świata lepszym) – co nazwane zostało mianem pryncypialnego pragmatyzmu. Wśród wyżej wspomnianych zasad wyróżniono:

- jedność (bez której w złożonym świecie nie sposób zrealizować wyżej wyszczególnionych celów);
- gotowość do współpracy z innymi podmiotami w celu likwidowania zagrożeń zewnętrznych, promowania bezpieczeństwa, demokracji i dobrobytu swoich obywateli;
- odpowiedzialność – zaangażowanie w sytuację w Europie i przylegających do niej regionach na wschodzie i południu, w celu wyeliminowania przyczyn ubóstwa i konfliktów, a także promowania praw człowieka³².

²⁸ Tamże, s. 28.

²⁹ Tamże, s. 29.

³⁰ Tamże s. 34.

³¹ Tamże, s. 7.

³² Tamże, s. 8.

W nowej strategii bezpieczeństwa kreowany jest obraz Unii Europejskiej jako głównego i globalnego interesariusza powyżej wymienionych wartości, lecz jednocześnie dostrzegana jest konieczność dzielenia się odpowiedzialnością z innymi, mniejszymi i regionalnymi podmiotami, takimi jak państwa, ciała regionalne czy organizacje międzynarodowe. Padła zapowiedź ścisłej kooperacji z wyznającymi podobne wartości państwami oraz innymi ugrupowaniami, jak również pogłębiania partnerstwa ze społeczeństwami obywatelskimi i sektorem prywatnym, jako kluczowymi graczami w obecnym sieciowym świecie³³.

W dalszej części analizowanego dokumentu prezentowanych jest 5 priorytetów towarzyszących działaniom UE, którymi są kolejno:

- bezpieczeństwo UE. Unia w dalszym ciągu zapewnia obywatelom swoich państw członkowskich osiągnięcie i podwyższanie dobrobytu, lecz aby dalej było to możliwe, należy zwalczyć zagrożenia w postaci terroryzmu, niebezpieczeństw hybrydowych, niestabilności ekonomicznej, zmian klimatycznych oraz zagrożeń bezpieczeństwa energetycznego. Autorzy GSDUE przyznają, iż pewien poziom autonomii jest niezbędny, lecz w celu wspierania pokoju oraz bezpieczeństwa, państwa członkowskie powinny zjednoczyć się ponad granicami zgodnie z zasadami zapisanej w traktatach solidarności. Potrzebna jest także współpraca Unii z jej partnerami, poczynając od NATO, a na innych kończąc³⁴.

- umacnianie państw i społeczeństw na wschód i południe od Unii. Autorzy strategii przekonują, iż wzmacnianie państw i społeczeństw od Azji Centralnej, poprzez Afrykę Środkową, a na innych obszarach świata kończąc, jest także interesem obywateli krajów UE. Pod szyldem Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (EPS) wiele państw ma możliwość dążenia do pogłębiania współpracy z UE, a „jej trwała moc przyciągania” wpływa pozytywnie na transformację w nich zachodzącą. Priorytet ten dotyczy jednak także państw i regionów spoza EPS. UE ma w nich wspierać umacnianie państwa i społeczeństwa w sferze rządów, ekonomii, kwestiach społecznych, energetycznych oraz klimatu, wspólnie opracowując również bardziej efektywną politykę migracyjną dla Europy oraz jej partnerów³⁵.

- zintegrowane podejście do konfliktów. Zaangażowanie Unii Europejskiej w proces budowania pokoju oraz sprzyjaniu bezpieczeństwu ludzi oparte musi być na podejściu zintegrowanym. Jego implementacja wymaga zgodnego wykorzystania wszystkich rodzajów polityk UE, a także ich dalszego rozwijania. Unia powinna być aktywna we wszystkich fazach konfliktów – od działań prewencyjnych, poprzez odpowiedzialne i decyzyjne reakcje

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, s. 9.

³⁵ Tamże.

na ich wystąpienie, inwestowanie w stabilizację oraz likwidację ich skutków, na unikaniu przedwczesnego zakończenia zaangażowania w proces ich rozwiązywania. UE musi jednak działać w zróżnicowany sposób, gdyż konflikty takie jak w Libii czy Syrii mają wiele wymiarów: lokalny, narodowy, regionalny oraz globalny. Żaden konflikt nie może zostać rozwiązany w pojedynkę, toteż Unia dążyć będzie do głębokiego i trwałego partnerstwa - sprzyjania im oraz dalszego rozwijania i umacniania – napisano w nowej strategii³⁶.

– kolektywny ład regionalny. „W świecie zawieszonym pomiędzy globalną presją a lokalnym sprzeciwem, regionalna dynamika wysuwa się na przód”. W celu lepszego zarządzania kwestiami bezpieczeństwa, czerpania korzyści ekonomicznych z dobrodziejstw globalizacji, a także pełniejszego odkrywania kultur oraz tożsamości, należy w większym stopniu korzystać z pomocy dobrowolnych form samorządowych. W różnych regionach (Europie, regionie Śródziemnomorskim, na Bliskim Wschodzie i Afryce i in.), Unia musi być także napędzana przez konkretne, dostosowane do ich specyfiki cele³⁷.

– globalne rządy w XXI wieku. UE jest zaangażowana w tworzenie porządku międzynarodowego opartego na prawie międzynarodowym zapewniającym poszanowanie praw człowieka, na stałym rozwoju i dostępie do wspólnych dóbr i zasobów. Podejście to przekłada się raczej na aspirację do przeobrażania niż zachowywania istniejącego systemu. UE w dalszym ciągu dążyć będzie do umacniania ONZ jako fundamentu wielostronnego systemu międzynarodowego opartego na prawie oraz rozwijania globalnie skoordynowanych odpowiedzi wspólnie z międzynarodowymi i regionalnymi organizacjami, państwami i pomiotami pozapaństwowymi³⁸.

Ażeby nakreślone cele można było urzeczywistnić, potrzebny jest dobry plan działania. W zakończeniu nowej strategii bezpieczeństwa zamieszczono część zatytułowaną *From Vision to Action* (od wizji do działania), w której podjęto próbę jego nakreślenia w oparciu o wymienione wcześniej priorytety, przy mobilizacji unijnej sieci powiązań, siły ekonomicznej oraz wszystkich narzędzi, którymi dysponuje UE. Zgodnie z tymi zaleceniami, nowa i skuteczniejsza Unia powinna cechować się:

- wiarygodnością, która w głównej mierze uzależniona jest od jej jedności, dotychczasowych dokonań, siły przyciągania, efektywności oraz spójności polityk i przestrzegania swoich wartości. Wymagane jest jednak także inwestowanie we wszystkie wymiary polityki zagranicznej, w tym w kwestie obrony i bezpieczeństwa.

³⁶ Tamże, s. 9-10.

³⁷ Tamże, s. 10.

³⁸ Tamże.

Państwa członkowskie nadal pozostają suwerenne w swoich decyzjach nt. obronności, jednak do osiągnięcia wielu z wymienionych wcześniej możliwości, ścisła współpraca obronna między nimi musi stać się normą. UE będzie zaś systematycznie wspierać tę współpracę, a także współtworzyć silny europejski przemysł obronny³⁹.

- responsywnością – działania dyplomatyczne UE muszą w pełni opierać się na Traktacie z Lizbony. Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony oraz polityka rozwoju powinny stać się bardziej elastyczne i dostosowane do unijnych priorytetów strategicznych, zaś współpraca między państwami – jeszcze bardziej ścisła⁴⁰.
- wspólnym ukierunkowaniem – Unia musi w większym stopniu zaangażować się w działania wykraczające poza jej granice terytorialne, a podejmowane ruchy powinny cechować się wspólnym ukierunkowaniem państw członkowskich oraz instytucji europejskich. Podobny charakter powinny mieć działania w sferze wewnętrznej UE, a także w kontekście realizacji zadań z zakresu anty-terroryzmu, migracji, bezpieczeństwa, rozwoju, praw człowieka czy zagadnień związanych z płcią w poszczególnych sektorach polityki oraz instytucji⁴¹.

Wnioski

Pomiędzy opublikowaniem obydwu wziętych pod uwagę strategii bezpieczeństwa UE minęło blisko 13 lat, lecz wydaje się, iż na skutek dynamicznych przeobrażeń, jeszcze większy dystans dzieli charakteryzowane w nich środowisko międzynarodowe. Znacznie ewoluowały bowiem niebezpieczeństwa zagrażające Unii, co wymusiło także zmiany w obrębie środków służące ich eliminowaniu oraz zapobieganiu dalszemu występowaniu. Dostrzegalny jest także odmienny sposób postrzegania UE, która w okresie przed największym w historii rozszerzeniem z 2004 roku o kraje Europy Środkowo-Wschodniej, przez ich społeczeństwa wyobrażana była w większości jako przysłowiowa „krajina mlekiem i miodem płynąca”. To przeświadczenie udzieliło się najwyraźniej także twórcom *Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa*, którzy opatrzyli ją nawet tytułem *Bezpieczna Europa w lepszym świecie...* O ile brak umiejętności chłodnego osądu można wybaczyć tym pierwszym, to analitycy odpowiedzialni za stworzenie strategii bezpieczeństwa UE cechować powinni się znacznie lepszą oceną sytuacji. Próba bilansu poprzedniej strategii bezpieczeństwa nie jest mimo wszystko tak prosta jaką się wydaje. Tuż obok górnolotnych

³⁹ Tamże, s. 10-11.

⁴⁰ Tamże, s. 11.

⁴¹ Tamże.

stwierdzeń nt. UE, kreujących jej wyidealizowany obraz, znajdują się w niej bowiem trafne oceny zjawisk i procesów, których wystąpienie wówczas przewidziano. Uwaga ta dotyczy m.in. rozwoju terroryzmu i organizacji za nim stojących, mających w przyszłości zmienić sposób swojego funkcjonowania, wykorzystując do tego celu np. nowoczesne technologie i Internet. Przykładów trafnie postawionych prognoz było więcej, lecz najważniejsza uwaga krytyczna dotyczy szczątkowo przedstawionych sposobów radzenia sobie z nowymi zagrożeniami, co przecież winno być podstawą dokumentu nazwanego strategią.

Pomimo, iż w strategii bezpieczeństwa z 2016 roku katalog wyszczególnionych zagrożeń jest w większości przypadków zbieżny z poprzednim dokumentem, to uwagę zwraca sposób ich prezentacji. Zagrożenia nie są już jak w przypadku ESB wyraźnie oddzielone od wyzwań, celów strategicznych czy konsekwencji realizacji polityki bezpieczeństwa. Nowa strategia wydaje się do problemu bezpieczeństwa podchodzić bardziej globalnie – także pod względem jego analizy. Już sama objętość *Globalnej strategii...*, czterokrotnie przekraczająca liczbę stron ESB udowadnia, iż kwestie w niej zawarte zostały szerzej scharakteryzowane. Istotną zmianą w porównaniu do wcześniejszego dokumentu jest znacznie bardziej realna ocena stanu UE – pomimo ciągłych sukcesów (np. na polu gospodarczym oraz wspierania rozwoju), dostrzeżono bowiem wyraźne pęknięcia w monolicie jakim jeszcze w 2003 roku wydawała się Wspólnota. Wspomniano więc o kryzysie egzystencjalnym jaki dotknął nie tylko świat, ale też samą Unię, o coraz liczniej występujących sceptycznie bądź niechętnie do niej nastawionych rządach państw członkowskich, a także o podważaniu sensu jej dalszego istnienia.

Pomimo, iż treść *Globalnej strategii...* wydaje się być adekwatna do dzisiejszej rzeczywistości i stanu, w którym obecnie znajduje się Unia Europejska, a zaproponowane działania odpowiednie do ograniczenia towarzyszących jej zagrożeń, to dopiero odpowiednia perspektywa czasu pozwoli na ocenę jej rzeczywistej wartości. Warto sobie wobec tego uświadomić, iż nawet najlepiej skonstruowany plan nie jest w stanie zagwarantować choćby połowy sukcesu, a bez „szerokiego i trwałego działania, strategia może skończyć w szufladach decydentów jako inspirujący tekst, ale niewiele więcej. Znaczny i trwały wysiłek jest więc konieczny, nie tylko w Brukseli, ale w szczególności w państwach członkowskich”⁴².

⁴² *How to make the new EU Global Strategy effective?*, Clingendael. Netherlands Institute of International Relation, <https://www.clingendael.nl/event/how-make-new-eu-global-strategy-effective> (dostęp 15.09.2016).

Bibliografia:

- Bezpieczna Europa w lepszym świecie. Europejska Strategia Bezpieczeństwa*, Rada Unii Europejskiej, <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIPL.pdf>.
- EU Energy Policy: Engaging with Partners beyond Our Borders*, Eur-Lex, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1408370068358&uri=CELEX:52011DC0539>.
- European Energy Security Strategy*, Eur-Lex, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52014DC0330&qid=1407855611566>.
- European Security Strategy*, dostęp: <http://www.eeas.europa.eu/csdp/about-csdp/european-security-strategy/>.
- How to make the new EU Global Strategy effective?*, Clingendael. Netherlands Institute of International Relation, <https://www.clingendael.nl/event/how-make-new-eu-global-strategy-effective>.
- Internal security strategy for the European Union. Towards a European security model*, Rada Unii Europejskiej, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/pdf/qc3010313enc.pdf.
- Legrand J., Kruijs R., *Common Security and Defence Policy*, Parlament Europejski, http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.1.2.html.
- Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na szczeblu UE*, Eur-Lex, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:ai0025> <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:ai0025>.
- Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*, <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/EUGS.pdf>.
- Sprawozdanie na temat wdrażania Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa – Utrzymanie bezpieczeństwa w zmieniającym się świecie*, Rada Unii Europejskiej, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/PL/reports/104648.pdf.
- Sygidus K., *Bezpieczeństwo w Europie oraz jego aktualne zagrożenia w świetle Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa*, w: *Wielowymiarowość kategorii bezpieczeństwa. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. K. Sygidus, O. Gorbach, D.M. Mościcka, A. Jurkun, R. Kordonski, Olsztyn-Lwów 2016.
- Wspólna polityka bezpieczeństwa i obrony UE*, Eur-Lex, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=URISERV:ai0026&from=EN>.

Migracje – wyzwanie dla bezpieczeństwa XXI wieku

Streszczenie: Przez ostatnie miesiące w Europie, w tym Polsce podejmowana jest dyskusja na temat procesów migracyjnych, których jesteśmy świadkami. W ciągu ostatnich lat można zaobserwować, że znacznie zwiększyła się liczba osób opuszczających Polskę. Z kolei w ostatnich miesiącach w debacie publicznej poruszana jest kwestia imigrantów, uchodźców, otwierania granicy. Bez wątpienia jest to dość istotna kwestia, gdyż migracja (czy to z kraju, czy też do kraju) nie jest obojętna ani dla kraju przyjmującego, ani dla kraju, który jest opuszczany. Mimo iż kierunki, cele i czas trwania tych wyjazdów są różne, to zawsze wpływają one na otaczającą rzeczywistość i powodują różne skutki na wielu płaszczyznach, w tym w kwestii bezpieczeństwa. Celem artykułu jest omówienie wpływu migracji na bezpieczeństwo kraju. Zostanie uwzględniony aspekt bezpieczeństwa wewnętrznego, ekonomicznego oraz socjalnego.

Słowa kluczowe: emigracja, imigracja, migracje, wyzwania, bezpieczeństwo.

Migration – a challenge for security in the twenty-first century

Summary: Over the past few months in Europe, including Poland, is undertaken discussion about the migration processes, that we are witnessing. In recent years, it can be observed that the significant increase in the number of people leaving the country. In recent months, the public debate raises the question of immigrants, refugees, opening the border. Without a doubt, this is quite an important issue, because the migration (whether from the country or to the country) is not indifferent for either the host country or the country of which people are leaving. Although the directions, objectives and duration of those emigrations are different, always they affect the surrounding reality and cause different effects on many levels, including safety issues. The aim of this paper is to discuss the impact of migration on the country's security. Consideration will be given aspect of internal security, economic, and social.

Keywords: emigration, immigration, migration, challenge, security.

Ludzie od zarania dziejów przemieszczali się z miejsca na miejsce z różnych powodów. Niekiedy było to spowodowane poszukiwaniem lepszych warunków do mieszkania, niekiedy przesądzały o tym warunki ekonomiczne w miejscu, z którego pochodzili, a niekiedy zmuszała ich do tego sytuacja polityczna. Obserwacje migracji pozwalają zauważyć, że przemieszczanie się ludności nie jest procesem jednorodnym i to zjawisko tłumaczy wiele

teorii. Proces migracji niesie ze sobą wiele konsekwencji, w tym w kwestii bezpieczeństwa. Wydarzenia z ostatnich miesięcy pokazują, że w szczególności właśnie nad kwestą bezpieczeństwa należy się pochylić.

Celem artykułu jest pokazanie, które dziedziny życia stanowią wyzwanie dla bezpieczeństwa XXI wieku. W rozważaniach zostaną uwzględnione różne aspekty bezpieczeństwa, jak np. ekonomiczne, socjalne czy wewnętrzne. Podczas analizy będzie przedstawiona perspektywa kraju przyjmującego, jak i wysyłającego.

Migracje: definicja oraz jej skala

Poszukując wytłumaczenia, czym jest migracja, można spotkać w literaturze przedmiotu wiele definicji tego zjawiska. Punktem wyjścia do poprawnego zdefiniowania jest założenie, iż warunkiem koniecznym migracji jest ruch fizyczny wiążący się z faktyczną zmianą miejsca zamieszkania¹. Trudność w zdefiniowaniu zjawiska migracji jest konsekwencją tego, iż jej charakter jest różnorodny. Stanowi ona przedmiot badań takich dziedzin jak: ekonomia, demografia, socjologia, geografia, psychologia, a także historia czy nauki polityczne. Istotne znaczenie ma również to, że migracja może być badana na wielu poziomach: zarówno światowym, europejskim, krajowym i regionalnym. To wszystko przyczynia się tego, że trudno jest jednoznacznie zdefiniować to zjawisko.

Migrację najprościej definiuje się jako ruch ludności, którego celem jest zmiana czasowa lub na stałe miejsca pobytu². Inna definicja tego zjawiska mówi, iż można ją rozumieć jako „zmianę miejsca zamieszkania osoby, rodziny lub gospodarstwa domowego”³. W literaturze można spotkać podział migracji dotyczący jej form. I tak w ten sposób można wyróżnić: emigrację, imigrację, reemigrację, repatriację oraz uchodźstwo. Emigrację można definiować jako opuszczenie dotychczasowego miejsca pobytu, a imigrację jako przybycie ludności obcej na dane terytorium. Z kolei reemigracja jest to powrót do dawnego miejsca zamieszkania. Repatriacja jest to rodzaj reemigracji i należy ją rozumieć jako powrót do miejsca zamieszkania z przymusowej emigracji. Ma ona zawsze charakter dobrowolny. Uchodźstwo jest odmienną formą przemieszczania się. Jest to przebywanie na terytorium innego państwa niż to, którego się jest obywatelem, ze względu na brak możliwości bądź brak chęci skorzystania z ochrony swego państwa.

¹ P. Kaczmarczyk, *Migracje o charakterze cyrkulacyjnym a inne formy mobilności terytorialnej w świetle doświadczeń badawczych*, Ośrodek Badań nad Migracjami ISS UW, Warszawa 2002, s. 6.

² Definicja „migracje”, <http://encyklopedia.pwn.pl/>, (dostęp 1.07.2015).

³ E. Mirecka, *Międzynarodowe przepływy ludności*, [w:] *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, red. J. Rymarczyk, Warszawa 2010, s. 144.

Ten brak możliwości, czy też niechęć wynika z uzasadnionych przyczyn, które dyktowane są strachem przez prześladowaniami na tle religijnym, rasowym, narodowościowym, politycznym czy też przynależności do określonej grupy. Konwencja Organizacji Jedności Afryki do tych przyczyn zalicza również: przemoc aktywną, przemoc pasywną wynikającą z różnych sytuacji politycznych⁴.

Najczęściej rodzaje migracji wyodrębnia zastosowanie kryteriów: obszaru migracji, długości trwania pobytu, jego charakteru, a także motywu⁵. Podział migracji ze względu na jej obszar pozwala wyróżnić migracje wewnętrzne i zewnętrzne. Migracja wewnętrzna odbywa się w obrębie jednego terytorium (poziomy: regionalny, krajowy), a zewnętrzna - pomiędzy dwoma wyodrębnionymi obszarami, zazwyczaj definiowanymi jako państwa. Kryterium długości trwania pobytu pozwala podzielić migracje na krótko- i długookresowe. Podstawą tego podziału jest czas faktycznego pobytu, a nie czas zamierzony. Na podstawie tego kryterium można zdefiniować migracje krótkookresowe jako wyjazdy z kraju stałego zamieszkania i przyjazdy do kraju w celu osiedlenia się, czy też czasowego przebywania na okres dłuższy niż trzy miesiące, ale krótszy niż jeden rok. Z kolei migracje długookresowe oznaczają, że pobyt w innym kraju niż kraj stałego zamieszkania przekracza okres dwunastu miesięcy. Kolejna kategoria przemieszczeń ludności, charakter pobytu, pozwala sklasyfikować migracje jako trwałe i czasowe. Migracje czasowe związane są z wszystkimi wyjazdami, a także przyjazdami, ale niemającymi charakteru turystycznego. Zgodnie z literaturą, migracje czasowe można podzielić jeszcze na: cykliczne i sezonowe. Migracje stałe są z kolei formą migracji długookresowych i wiążą się z zamiarem osiedlenia się na stałe na nowym terytorium.⁶ Ze względu na motyw migracji można wyróżnić: zarobkową (związaną z chęcią poprawy warunków życia i podjęcia w nowym miejscu zatrudnienia), edukacyjną, polityczną, religijną itp.

Przez całą historię ludzkości obserwuje się zjawisko migracje. W ostatnich latach po rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 r. i w związku z wydarzeniami w krajach Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu, zauważa się zintensyfikowanie tych procesów. Tabela 1. przedstawia skalę imigracji w wybranych krajach Unii Europejskiej w 2014 r. Dane tam zawarte pokazują, że w 2014 r. najwięcej imigrantów przybyło do Niemiec (7,011 mln),

⁴ Tamże, s. 146-147.

⁵ Analiza danych zastanych w: *Raport cząstkowy przygotowany w ramach projektu: Wspieranie aktywności zawodowej poprzez zarządzanie zjawiskiem migracji – analiza w województwie śląskim*, s. 6, <http://docplayer.pl/1119362-Wspieranie-aktywnosci-zawodowej-poprzez-zarzadzanie-zjawiskiem-migracji-analiza-w-województwie-slaskim.html> (dostęp 1.07.2016).

⁶ E. Siek, *Międzynarodowe przepływy siły roboczej w procesie integracji Polski z krajami Unii Europejskiej*, Toruń 2009, s.23.

Wielkiej Brytanii (5,047 mln), Hiszpanii (4,677 mln) oraz Francji (4,157 mln). W przypadku imigrantów spoza UE podobnie jak w przypadku migracji ogółem najczęściej cudzoziemców udało się odpowiednio do Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji i Hiszpanii. Najmniejszym zainteresowaniem imigrantów cieszyły się Luksemburg, Cypr i Polska. W przypadku Cypru mogło to być spowodowane tym, że stamtąd imigranci udawali się dalej. Największy odsetek imigrantów wśród mieszkańców kraju było w Luksemburgu (aż 45,3%), na Cyprze (18,6%), w Austrii (12,4%) i Belgii (11,3%). Z kolei najmniejszy odsetek odnotowano w Polsce, tylko 0,3% mieszkańców było przybyszami z innych krajów. W 2014 r. najczęściej wniosków o azyl zostało złożonych w Niemczech, Szwecji, Francji oraz Wielkiej Brytanii. Z kolei najczęściej uchodźców pochodziło z Syrii, Afganistanu i Erytrei.

Tabela 1. Imigracja w wybranych krajach Unii Europejskiej w 2014 r.

Kraje	Łączna liczba imigrantów	Liczba imigrantów spoza UE	% ludności, jaki stanowią migranci	Liczba wniosków o azyl ⁷ w 2014 r.	Kraje pochodzenia azylantów ⁸ w 2014 r.
Austria	1,057 mln	539 tys.	12,4%	28035	Syria, Afganistan
Belgia	1,264 mln	434 tys.	11,3%	22710	Syria, Afganistan
Cypr	159 tys.	48 tys.	18,6%	1745	Syria, Ukraina
Dania	397 tys.	233 tys.	7,1%	14680	Syria, Erytrea
Francja	4,157 mln	2,706 mln	6,3%	64310	DRK, Rosja
Grecja	837 tys.	649 tys.	7,7%	9430	Afganistan, Pakistan
Hiszpania	4,677 mln	2,685 mln	10,1%	5615	Syria, Ukraina
Luksemburg	249 tys.	34 tys.	45,3%	1150	Bośnia i Hercegowina
Niemcy	7,011mln	3,912 mln	8,7%	202645	Syria, Serbia
Polska	101 tys.	71 tys.	0,3%	8020	Rosja, Ukraina
Szwecja	687 tys.	385 tys.	7,1%	81180	Syria, Erytrea
Wielka Brytania	5,047 mln	2,424 mln	7,8%	31745	Pakistan, Erytrea

Źródło: opracowanie na podstawie danych z *Imigranci w Unii Europejskiej. Ilu ich mieszka w poszczególnych państwach*, 08.09.2015, <http://wyborcza.pl/1,75399,18732429,imigranci-w-unii-europejskiej-ilu-ich-mieszka-w-poszczegolnych.html> (dostęp 01.07.2016).

⁷ Zgodnie z definicją zawartą w słowniku Urzędu do Spraw Cudzoziemców azyl bywa używany jako synonim dla terminu status uchodźcy. Zob.: *Słownik pojęć migracyjnych*, <http://udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2015/09/Migracje-s%C5%82ownik.pdf> (dostęp 1.07.2016).

⁸ Zgodnie z definicją zawartą w słowniku Urzędu do Spraw Cudzoziemców azylantem jest osoba, która posiada status uchodźcy. Zob.: *Słownik pojęć migracyjnych*, <http://udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2015/09/Migracje-s%C5%82ownik.pdf> (dostęp 1.07.2016).

Tabela 2. zawiera dane pokazujące skalę migracji w okresie 2007-2014 w wybranych krajach Unii Europejskiej. Zgodnie z danymi zawartymi w tej tabeli poziom imigracji w latach 2007-2014 wzrósł w: Danii, Estonii, Francji, Luksemburgu, Niemczech, Polsce oraz Szwecji. Natomiast spadek poziomu imigracji do roku 2014 r. można było zaobserwować w Czechach i we Włoszech.

Tabela 2. Skala imigracji w wybranych krajach Unii Europejskiej w latach 2007-2014 r.

Kraj	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Czechy	104 445	108 267	75 620	48 317	27 114	34 337	30 124	29 897
Dania	64 656	57 357	51 800	52 236	52 833	54 409	60 312	68 388
Estonia	3 741	3 671	3 884	2 810	3 709	2 639	4 109	3 904
Francja	293 980	296 608	296 970	307 111	319 816	327 431	332 640	339 902
Luksemburg	16 675	17 758	15 751	16 962	20 268	20 478	21 098	22 332
Niemcy	680 766	682 146	346 216	404 055	489 422	592 175	692 713	884 893
Polska	14 995	-	189 166	155 131	157 059	217 546	220 311	222 275
Szwecja	99 485	101 171	102 280	98 801	96 467	103 059	115 845	126 966
Włochy	558 019	534 712	442 940	458 856	385 793	350 772	307 454	277 631

Źródło: opracowanie na podstawie danych:

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_imm1ctz&lang=en, (dostęp 1.07.2016).

Bezpieczeństwo w XXI wieku

Współcześnie jedną z największych wartości jest bezpieczeństwo, a wydarzenia z ostatnich lat pokazują, jak może być ono kruche. Ma ono wiele definicji i oczywistym się wydaje, że na przestrzeni lat zmieniał się pojmowanie tego terminu. Przez długi czas definiowano je, jako stan gwarantujący pewność istnienia i przetrwania. Współcześnie takie podejście jest kwestionowane i w jego rozumieniu uwzględnia się nie tylko aspekt zapewnienia nienaruszalnego przetrwania danego podmiotu, ale zwraca się również uwagę na swobodę jego rozwoju⁹. Bezpieczeństwo można definiować również jako stan, tj. osiągnięte poczucie bezpieczeństwa danego podmiotu, jak i proces, czyli zapewnianie poczucia bezpieczeństwa podmiotu¹⁰. Inną definicją jest tam która mówi o bezpieczeństwie jako braku zagrożeń, czy też wolności od nich. Podmiotem bezpieczeństwa mogą być wszystkie jednostki, które mają własne interesy i wyrażają chęć realizacji tych interesów. Zatem mogą to być poszczególne osoby, jak i grupy społeczne, narody, społeczność międzynarodowa, czy też cała ludzkość¹¹.

⁹ P. Majer, *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7(4), s. 11.

¹⁰ S. Koziej, *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr II/18, s. 19-20.

¹¹ Tamże, s. 20.

Najczęściej bezpieczeństwo kraju utożsamiane jest z zapewnieniem ochrony militarnej. Jest to nie do końca właściwe podejście, ponieważ z racji, że jest wiele podmiotów o różnych aktywnościach, to można wyróżnić wiele dziedzin. Oczywiście najbardziej podstawowym podziałem bezpieczeństwa jest to na narodowe i międzynarodowe. A w jego ramach można wyróżnić jeszcze inne dziedziny: ekonomiczne, socjalne, publiczne, ekologiczne, informacyjne itp. Stosowane jest również rozróżnienie na bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne. Z punktu widzenia prezentowanego tematu zostaną omówione pokrótce trzy rodzaje bezpieczeństwa: ekonomiczne, socjalne oraz wewnętrzne.

Zgodnie z definicją K.M. Książopolskiego bezpieczeństwo ekonomiczne można rozumieć jako niezakłócone funkcjonowanie gospodarek¹². Wiąże się ono z stabilnością zatrudnienia, niskim poziomem bezrobocia, czy też wypłacalnością gospodarstwa domowego¹³. Należy zauważyć, że bezpieczeństwo ekonomiczne może dotyczyć jednego państwa, jak i być sumą indywidualnych działań państw na rzecz bezpieczeństwa i relacji między nimi¹⁴. Zgodnie z definicją Encyklopedii PWN bezpieczeństwo socjalne można rozumieć jako *realne gwarancje zaspokojenia potrzeb socjalnych jednostek i rodzin, stan wolności od niedostatku bądź obniżenia poziomu życia spowodowanego głównie tzw. ryzykiem socjalnym(...) lub innymi zdarzeniami losowymi*¹⁵. Realizacji tego rodzaju bezpieczeństwa służy zapewnienie dostępu m. in. niezbędnych środków do utrzymania, czy też dostęp do placówek i instytucji państwowych. Z kolei bezpieczeństwo wewnętrzne można definiować jako wszystko, co jest związane ze stabilnością oraz porządkiem na danym terytorium. Jego zapewnienie należy do kompetencji instytucji policyjnych. Na jego zakres przedmiotowy składają się zagadnienia dotyczące ochrony informacji niejawnych, terroryzmu, czy też procesów migracyjnych¹⁶.

Rozważając kwestie bezpieczeństwa należy pamiętać, że każdy z rodzajów jest częścią większej całości. Wydaje się też być czymś oczywistym, że bezpieczeństwa państwa, jak i jego mieszkańców należy chronić. Ochrona ta należy do obowiązków władzy publicznej i wpływa na prawidłowe funkcjonowanie samego państwa, jak i jego instytucji¹⁷.

¹² K.M. Książopolski, *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Warszawa 2011, s. 32.

¹³ K. Żukrowska, *Ekonomia jako sfera bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Interdyscyplinarność nauk o bezpieczeństwie. Paradygmat, wiedza, demarkacja*, red. K. Raczkowski, K. Żukrowska, M. Żuber, Warszawa 2013, s. 35.

¹⁴ J. Sojka, E. Wołoszczyk, *Bezpieczeństwo ekonomicznego państwa w procesie globalizacji gospodarki*, s. 85.

¹⁵ Definicja „bezpieczeństwo socjalne”, <http://encyklopedia.pwn.pl/> (dostęp 1.07.2015).

¹⁶ P. Majer, *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego...*, s. 11-13.

¹⁷ E. Olejniczak- Szałowska, *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego jako zadanie powiatu. Zarys problemu*, [w:] *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, red. J. Supernat, Wrocław 2009, s. 532.

Wpływ migracji na bezpieczeństwo

Migracje, czyli zarówno imigracje, emigracje, jak i uchodźstwo stanowią wyzwanie dla bezpieczeństwa krajów w XXI w. Jak pokazują dane zawarte w tabelach 1. i 2. Jej skala jest większa niż kilka lat temu. Migracja niesie korzyści i zagrożenia, wymaga intensywniejszej międzynarodowej współpracy. Poszczególne państwa, jak i wszystkie razem muszą stawić czoła temu zjawisku, ponieważ teraz zdecydowanie bardziej niż kiedykolwiek wcześniej wpływa m.in. na bezpieczeństwo kraju. Wpływ migracji na każde z państw można rozpatrywać ze względu na jej kierunek, to należy pamiętać, że zazwyczaj imigracja i emigracja występują jednocześnie, tylko w różnym natężeniu.

W przypadku kraju, do którego przybywają cudzoziemcy, wyzwaniem jest problem nielegalnej imigracji. Jak podaje FRONTEX¹⁸ w 2015 r. doszło do 1,82 mln tego typu przekroczeń granic Unii Europejskiej¹⁹. Natomiast od stycznia do kwietnia 2016 r. na południe Europy przybyło 171 082 osób²⁰. Nielegalna migracja wpływa na bezpieczeństwo wewnętrzne, ponieważ państwo nie ma kontroli i nie może zarejestrować, kto przybywa na jego terytorium. Zwłaszcza w ostatnich latach, gdy terroryzm jest coraz częściej spotykany, stanowi to istotny problem. Rządy poszczególnych państw stoją przed wyzwaniem stworzenia takich przepisów, które regulowałyby tę kwestię, przyczyniłyby się do zmniejszenia poziomu nielegalnych przepływów oraz pozwoliłyby w większym stopniu je rejestrować. Należy również zauważyć, że problem nielegalnych przekroczeń granicy dotyczy też samych imigrantów. W tym roku podczas próby przekroczenia granicy Unii Europejskiej zginęło już ponad 700 osób (stan na 5 kwietnia 2016 r.)²¹.

Z pewnością rozważając wyzwania związane z migracjami dla bezpieczeństwa należy uwzględnić kwestię nakładów finansowych państwa na pomoc, świadczenia dla przybyłych. Zwiększone wydatki w tej sferze wpływają na bezpieczeństwo ekonomiczne i socjalne państwa. Bezpieczeństwo ekonomiczne i socjalne jest zagrożone, ponieważ z budżetu państwa należy przeznaczyć na pomoc dla imigrantów i uchodźców środki finansowe, które mogłyby być wydatkowane w innych obszarach działania państwa. W 2015 r. szacowano, że w Polsce koszty utrzymania ośrodków dla uchodźców, ich samych oraz kadry to będą koszty rzędu 56 milionów. Miesięcznie na utrzymanie jednej osoby jest przeznaczane około

¹⁸ Europejska Agencja Zarządzania Współpracą Operacyjną na Zewnętrznych Granicach Państw Członkowskich.

¹⁹ *Prawie 2 mln razy nielegalnie przekroczone granice UE*, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/kryzys-migracyjny-prawie-2-mln-nielegalnych-przekroczen-granic-ue,633156.html> (dostęp 1.07.2016).

²⁰ D. Janicka-Mierzwa, *Ile dzieci uchodźców ginie w Europie? Dane przerażają*, <http://www.newsweek.pl/swiat/ile-dzieci-uchodzcow-ginie-w-europie-dane-przerazaja,artykuly,383698,1.html> (dostęp 1.07.2016).

²¹ Tamże.

1400 złotych, a na jedną rodzinę z trójką dzieci przypada około 3000 złotych. Wysokość pomocy, którą otrzymują osoby starające się o status uchodźcy jest większa niż minimalna emerytura- 882 złotych²². W Niemczech z kolei pod koniec 2015 r. szacowano, że wydatki na pomoc społeczną dla cudzoziemców mogą wynieść 500 milionów Euro rocznie²³. W tym miejscu należy również zauważyć, że wysokość pomocy kierowanej do osób przybywających do poszczególnych państw może przyczyniać się do niezadowolenia ich mieszkańców, a co za tym idzie negatywnie wpływa na poczucie bezpieczeństwa. Sam zwiększony napływ ludności obcego pochodzenia przyczynia się do powstawania niepokojów, niechęci wśród miejscowej ludności. Różnice wynikające z odmienności etnicznej i kulturowej, utrudniona komunikacja językowa mogą być przyczyną wielu nieporozumień, co negatywnie będzie wpływać na bezpieczeństwo wewnętrzne kraju.

Analizując wpływ migracji na bezpieczeństwo kraju przyjmującego należy również uwzględnić sytuację na rynku pracy. Zwiększony napływ ludności, którzy przybywają za pracę czy też lepszym życiem, wpływa na sytuację na rynku pracy, a tym samym na bezpieczeństwo ekonomiczne mieszkańców kraju. Imigranci są bardziej konkurencyjni dla pracodawcy, ponieważ zadowolają się niższą stawką niż miejscowi pracownicy. W takich sytuacjach może dojść do psucia rynku pracy, gdyż pracownik, aby zostać zatrudniony, będzie musiał się zadowolić niższą stawką. Niepewność zatrudnienia (ze względu na mniejszą konkurencyjność) i mniejsze wynagrodzenie mogą stanowić wyzwanie dla bezpieczeństwa ekonomicznego, a w dłuższej perspektywie i socjalnego. Stąd też każde z państw, jak i wszystkie jako Unia Europejska, powinny stworzyć regulacje, które nie dopuszczałyby do stosowania takich praktyk, czy też niwelowały ich skutki. W tym miejscu należy się również na problem związanym z integracją imigrantów, powstawaniem enklaw, czy też kwestią przestępczości. Niewątpliwym faktem wydaje się, że osoby przybywające do obcego miejsca przede wszystkim zamieszkują, przybywają w grupie, gdzie również są imigranci, co potwierdza „teorię sieci powiązań”. Ośrodki, w których występują takie „sieci powiązań”, w większym stopniu zachęcają migrantów do przybycia i osiedlenia się w nich, gdyż jest prawdopodobieństwo, iż w razie potrzeby będą mieli wsparcie²⁴. Zwiększona liczba cudzoziemców tego samego pochodzenia przyczynia się do powstawania ich enklaw, a tym

²² *Najniższa emerytura w Polsce to 37 groszy miesięcznie. Rekord padł w Wałbrzychu*, 24.05.2016, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/najnizsza-emerytura-w-polsce,52,0,2089012.html>, (dostęp 1.07.2016).

²³ A. Rozwadowska, *Niemcy obetną zasiłki dla obcokrajowców z UE. W zamian pożyczka na powrót do domu*, artykuł z dnia 28.04.2016, <http://wyborcza.biz/biznes/1,148286,19991383,niemcy-obetna-zasilki-dla-obcokrajowcow-z-ue-w-zamian-pozyczka.html#ixzz4E14kz4Gp>, (dostęp 1.07.2016).

²⁴ Z. Hirszfeld., P. Kaczmarczyk, *Współczesne migracje zagraniczne ludności Podlasia*, Working Papers IIS UW, Seria: Prace migracyjne, nr 30, 2000, s. 22; W. Janicki, *Przegląd teorii migracji...*, s. 292-293.

samym w dalszej perspektywie utrudnia integrację z społecznością lokalną i może przyczyniać się do ich wykluczenia społecznego. We współczesnym świecie istotnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa stanowi m.in. przestępczość. I można to rozpatrywać pod kilkoma względami. Jednym z nich jest przestępczość zorganizowana, której jednym z elementów jest handel żywym towarem, czy też pomoc w nielegalnym przedostaniu się na terytorium innego państwa²⁵.

W tym miejscu należy również wspomnieć o wyzwaniach związanych z emigracją z kraju. Z perspektywy państwa wychodzącego istotnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa kraju wydaje się być zmiana struktury demograficznej kraju oraz wpływ jej na funkcjonowanie systemu zabezpieczenia społecznego. Tabela 3. przedstawia skalę emigracji w wybranych krajach Unii Europejskiej w latach 2010-2014. Z tych danych wynika, że liczba osób opuszczających kraje z każdym rokiem wzrasta. W Polsce w okresie 2010-2014 liczba ta wzrosła ponad trzy razy (z 13365 do 42213 osób), w Szwecji dwa razy (z 23760 do 49572 osób), a Luksemburgu niespełna dwa razy (z 78771 do 136328 osób). Najczęściej emigrują do innego kraju osoby młode, w okresie produkcyjnym. Emigracja ludności wiąże się z utratą potencjału demograficznego. Jest to niebezpieczne zjawisko, ponieważ w sytuacji trwałego zmniejszenia się ludności może przyczynić się do negatywnego wpływu na system zabezpieczenia społecznego. Zmniejszenie liczby osób opłacających składki w znaczny sposób wpływa na sytuację finansową systemu zabezpieczeń, a dokładnie przyczynia się do jej pogorszenia. Oznacza to, że mniej osób opłaca składki, z których finansowane są świadczenia, między innymi dla emerytów i rencistów. Należy przy tym zauważyć, iż społeczeństwo m.in. w Polsce starzeje się, więc liczba osób, które w przyszłości będą pobierać świadczenia, będzie się zwiększać²⁶.

Tabela 3. Skala emigracji w wybranych krajach Unii Europejskiej w latach 2010-2014 r.

Państwo	2010	2011	2012	2013	2014
Belgia	66 013	67 475	74 720	90 800	89 967
Dania	41 456	41 593	43 663	43 310	44 426
Francja	252 456	249 045	240 001	259 328	324 221
Luksemburg	78 771	82 461	106 216	125 735	136 328
Niemcy	9 302	9 264	10 442	10 750	11 283
Polska	13 365	15 100	22 880	34 691	42 213
Portugalia	218 126	265 798	275 603	276 446	268 299

²⁵ A. Chodubski, *Możliwości i bariery imigracyjne w Europie[w:] Wokół problematyki migracyjnej. Kultura przyjęcia*. Tom VII, red. J. Balicki, M. Chamaraszczyk, Warszawa 2013, s. 31.

²⁶ B. Puzio-Waławik, *Społeczno-ekonomiczne skutki migracji Polaków po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, nr 8, Kraków 2010, s. 190-191.

Szwecja	23 760	43 998	51 958	53 786	49 572
Węgry	48 853	51 179	51 747	50 715	51 237
Włochy	269 531	291 594	255 922	286 820	294 082

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych:

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00177&plugin=>,
(dostęp 1.07.2016).

W tym miejscu należy też zauważyć, iż emigracja z kraju rodzimego przyczyniają się do obniżenia wartości kapitału ludzkiego, co również stanowi wyzwanie dla bezpieczeństwa państwa. Będzie to bardziej dotkliwe dla kraju emigracji, jeżeli wystąpi zjawisko tzw. „drenażu mózgów”. Kraj ponosi wtedy stratę, którą można mierzyć w kilku aspektach. Pierwszym z nich jest utrata przez kraj pracowników wysoko wykwalifikowanych, którzy mając perspektywę uzyskania wyższych zarobków - emigrują. Utrata pracowników o określonych specjalnościach powoduje z kolei wzrost kosztów pracy w tych branżach. Istotną kwestią związaną ze zjawiskiem „drenażu mózgów” jest ponoszenie kosztów przez państwo na wykształcenie tych pracowników, którzy poprzez zmianę terytorium zatrudnienia nie spłacą swoistego „długu” wobec państwa i nie przyczynią się do wzrostu dobrobytu w krajach macierzystych²⁷. Przepływy siły roboczej wpływają też na wysokość wynagrodzenia pracowników w wyniku wyrównywania się płac w kraju i za granicą. A to z kolei może przyczynić się do tego, iż zmniejszy się liczba powstających miejsc pracy²⁸.

Analizując wyzwania w kwestii bezpieczeństwa w związku z migracjami należy zwrócić uwagę na problem „eurosieroctwa”. O tym zjawisku mówimy w sytuacji, gdy osoba niepełnoletnia nie pozostaje pod opieką jednego lub obydwójga rodziców, ponieważ wyjechali oni za granicę w celach zarobkowych. Bez wątpienia jest to negatywne zjawisko. Jego skutkami są chociażby zaburzenie pełnienia podstawowych funkcji pełnionych przez rodzinę, zmiana sposobu odgrywania ról społecznych, zaburzenie procesu socjalizacji²⁹. Zjawisko to stanowi wyzwanie dla bezpieczeństwa wewnętrznego, jak i socjalnego, ponieważ wymaga to od państwa podejmowania działań, które zapewniłyby opiekę dzieciom pozostałym w danym kraju (zarówno pomoc instytucjonalna, jak i np. specjalistów), tak aby negatywne skutki tej rozłąki były jak najmniejsze.

²⁷ P. Kaczmarczyk, J. Tyrowicz., *Migracje osób z wysokimi kwalifikacjami*, Biuletyn programu „Work in Poland”, FISA, Biuletyn nr 3, styczeń 2008 r., s. 9.

²⁸ *Wpływ emigracji zarobkowej na gospodarkę Polski*, Ministerstwo Gospodarki Departament Analiz i Prognoz, Warszawa 2007, s.28.

²⁹ M. Jawna, A. Kaczmarek, *Emigracja zarobkowa rodziców a problem eurosieroctwa*, „Ogrody nauk i sztuki”, nr 2013(3), s. 89-90, <http://www.ogrodynauk.pl/lista-wydan/3-2013/> (dostęp 1.07.2016).

Podsumowanie

Wydarzenia z ostatnich lat pokazują, że procesy migracyjne są problemem, nad którym należy się pochylić. Zintensyfikowanie ich powoduje, że pojawiają się sytuacje, z którymi dotychczas państwa się nie spotykały na taką skalę, w tym również w kwestii bezpieczeństwa. Na przedstawicielach poszczególnych krajów, jak i Unii Europejskiej spoczywa ogromny obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa w różnych dziedzinach. A to wymaga podjęcia działań przez państwa, jak i ich współpracy. Działania dążące do wzmocnienia bezpieczeństwa, jak i jego poczucia wśród mieszkańców powinny się skoncentrować m.in. na: uściśleniu granic oraz rejestrowania osób przybywających do krajów. Z pewnością kraje powinny również podjąć działania dotyczące zmian w systemie zabezpieczenia społecznego. Wskazane będzie również tworzenie programów integrujących społeczności lokalne, a także przeciwdziałających wykluczeniu społecznemu, czy też niedopuszczanie do powstawania enklaw. Nadchodzące lata pokażą, jak poszczególne państwa wywiązały się z obowiązku zapewnienia bezpieczeństwa swoim mieszkańcom.

Należy jednak pamiętać, że migracje to nie tylko zagrożenia i negatywny wpływ na państwo, ale też może mieć ona pozytywne skutki. Dzięki migracjom, a dokładnie transferom pieniężnym przekazywanym przez migrantów do rodzin, poprawia się ich sytuacja życiowa. Migracje to też wymiana kulturowa, czy też rozwój współpracy międzynarodowej.

Bibliografia:

<http://encyklopedia.pwn.pl/>.

Hirfszeld Z., Kaczmarczyk P., *Współczesne migracje zagraniczne ludności Podlasia*, Working Papers ISS UW, Seria: Prace migracyjne 2000, nr 30, s. 4-63.

Janicka-Mierzwa D., *Ile dzieci uchodźców ginie w Europie? Dane przerażają*, <http://www.newsweek.pl/swiat/ile-dzieci-uchodzcow-ginie-w-europie-dane-przerazaja,artykuly,383698,1.html>.

Jawna M., Kaczmarek A., *Emigracja zarobkowa rodziców a problem eurosieroctwa*, „Ogrody nauk i sztuki” 2013, nr 3, <http://www.ogrodynauk.pl/lista-wydan/3-2013/>

Kaczmarczyk P., *Migracje o charakterze cyrkulacyjnym a inne formy mobilności terytorialnej w świetle doświadczeń badawczych*, Ośrodek Badań nad Migracjami ISS UW, Warszawa 2002.

Kaczmarczyk P., Tyrowicz J., *Migracje osób z wysokimi kwalifikacjami*, Biuletyn programu „Work in Poland”, FISA, Biuletyn nr 3, styczeń 2008.

Koziej S., *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr II/18, s. 19-20.

Książkowski K.M., *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Warszawa 2011.

Międzynarodowe stosunki gospodarcze, red. J. Rymarczyk, Warszawa 2010.

Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi, red. J. Supernat, Wrocław 2009.

Majer P., *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7(4), s. 11.

Najniższa emerytura w Polsce to 37 groszy miesięcznie. Rekord padł w Wałbrzychu, 24.05.2016, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artikul/najnizsza-emerytura-w-polsce,52,0,2089012.html>.

Prawie 2 mln razy nielegalnie przekroczone granice UE, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/kryzys-migracyjny-prawie-2-mln-nielegalnych-przekroczen-granic-ue,633156.html>.

Puzio-Waławik B., *Spoleczno-ekonomiczne skutki migracji Polaków po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego” 2010, nr 8, s. 179-193.

Raport cząstkowy przygotowany w ramach projektu: Wsparcie aktywności zawodowej poprzez zarządzanie zjawiskiem migracji – analiza w województwie śląskim, <http://docplayer.pl/1119362-Wspieranie-aktywnosci-zawodowej-poprzez-zarzadzanie-zjawiskiem-migracji-analiza-w-wojewodztwie-slaskim.html>

Rozwadowska A., *Niemcy obetną zasiłki dla obcokrajowców z UE. W zamian pożyczka na powrót do domu*, 28.04.2016, <http://wyborcza.biz/biznes/1,148286,19991383,niemcy-obetna-zasilki-dla-obcokrajowcow-z-ue-w-zamian-pozyczka.html#ixzz4E14kz4Gp>.

Siek E., *Międzynarodowe przepływy siły roboczej w procesie integracji Polski z krajami Unii Europejskiej*, Toruń 2009.

Wokół problematyki migracyjnej. Kultura przyjęcia. Tom VII, red. J. Balicki, M. Chamaraszczyk, Warszawa 2013.

Wpływ emigracji zarobkowej na gospodarkę Polski, Ministerstwo Gospodarki Departament Analiz i Prognoz, Warszawa 2007.

Żukrowska K., *Ekonomia jako sfera bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Interdyscyplinarność nauk o bezpieczeństwie. Paradygmat, wiedza, demarkacja*, red. K. Raczkowski, K. Żukrowska, M. Żuber, Warszawa 2013.

lic. Karolina Pirianowicz

lic. Radosław Kamil Urbański

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Ochrona nieruchomości dóbr kultury na przykładzie miasta Olsztyna

Streszczenie: W artykule podjęto tematykę ochrony nieruchomości dóbr kultury na przykładzie miasta Olsztyna. W pierwszej części tekstu przybliżony został zakres prawny ochrony dóbr kultury, począwszy od aktów w prawie międzynarodowym opartych na Konwencji Haskiej, kończąc na ustawach i rozporządzeniach Rzeczypospolitej Polskiej na temat ochrony zabytków. W późniejszej treści nawiązano do głównej tematyki, czyli ochrony nieruchomości dóbr kultury w mieście Olsztyn, której działania oparte są głównie na strukturach administracji samorządowej, gdzie najważniejszą funkcję pełni Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, współpracując z Urzędem Miasta i Miejskim Konserwatorem Zabytków. Wspomniano również o rejestrze zabytków województwa warmińsko-mazurskiego gdzie wpisane są olsztyńskie zabytki nieruchome, których charakter w krótkim stopniu został przybliżony.

Słowa kluczowe: ochrona, kultura, Olsztyn, zabytki, architektura, miejsca.

Protection of immovable cultural property in Olsztyn

Summary: The theme of this article is the protection of immovable cultural goods on the example of the city of Olsztyn. In the first part of the research paper estimated was the scope of the legal protection of cultural goods, ranging from acts of international law based on the Hague Convention, ending with the laws and regulations of the Republic of Poland on the preservation of historical monuments. In the subsequent content connected to the main topic, namely the protection of immovable cultural goods in Olsztyn, whose activities are based mainly on local structures, where the most important function of the full Provincial Office for the protection of Monuments, in collaboration with the Office of the city and urban Conservationist of historical monuments. Also mentioned on the registry of historic monuments of Warmia and Mazury Olsztyn immovable monuments are included where the nature of the short degree was estimated.

Keywords: protection, culture, Olsztyn, monuments, architecture, place.

Dobra kulturowe ruchome i nieruchome są elementami historii ludzkości. Z biegiem lat dobra te ulegają niszczeniu. Wszystkie państwa działające na arenie międzynarodowej współpracują, m.in. w celu zapewnienia ochrony dziedzictwa ludzkości, jakimi bezsprzecznie

są dobra kulturowe. W poniższym artykule zostaną przedstawione dokumenty, które regulują ochronę nieruchomości dóbr kultury na świecie oraz w Polsce. Głównym problem badawczym jest ochrona nieruchomości dóbr kultury na przykładzie miasta Olsztyn, dlatego zostaną przedstawione najważniejsze zabytki tego miasta oraz sposób w jaki jego władze radzą sobie z ich ochroną.

W artykule podjęto tematykę ochrony nieruchomości dóbr kultury na przykładzie miasta Olsztyna. Celem artykułu jest przybliżenie zakresu prawnego ochrony dóbr kultury w kraju i regionie, omówienie rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego, gdzie wpisane są olsztyńskie zabytki nieruchome oraz odpowiedź na pytanie: czy możliwe jest prowadzenie działań ochrony nieruchomości dóbr kultury na terenie Olsztyna oraz w innych miejscach na świecie.

Prawna ochrona nieruchomości dóbr kultury

Dobra kultury to miejsca, przedmioty, tradycje i wiele innych elementów, mających wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu. Dzieli się one na dobra materialne (podzielone na dobra ruchome i nieruchome) i niematerialne.

Ze względu na tematykę pracy, uwaga autorów skupiła się głównie na dobrach kulturowych nieruchomości, którym aby zwiększyć ochronę w ramach współpracy państw świata, sformułowano akty prawne regulujące ochronę nieruchomości dóbr kultury. Do najważniejszych należy IV¹ i IX² Konwencja Haska z 1907 roku. Są to pierwsze dokumenty, które jedynie wspominają o ochronie dóbr kultury w razie wystąpienia konfliktów zbrojnych. Kolejnym aktem, który dogłębnie reguluje ochronę dóbr kultury jest XII Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie wystąpienia konfliktów zbrojnych³, podpisana w Hadze 14 maja 1954 r., oraz Protokół Dodatkowy do Konwencji Haskiej z 1954r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego⁴. Owa Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie wystąpienia konfliktu zbrojnego zawiera wiele obowiązków, które przyjmują na siebie strony podpisujące się pod konwencją, zarówno w stosunku do własnych dóbr kultury, jak i tych znajdujących się na terenie gdzie występuje konflikt

¹ Konwencja dotycząca prawa i zwyczajów wojny lądowej (IV konwencjaaska), Haga 18 października 1907 r., (DzU 1927, nr 21, poz. 161).

² Konwencja o bombardowaniu przez morskie siły zbrojne w czasie wojny (IX konwencjaaska), 18 października 1907 r., (DzU 1936, nr 6, poz. 66).

³ XII Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze 14 maja 1954 r., (DzU 1957, nr 46, poz. 212).

⁴ Protokół drugi do konwencji haskiej 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Haga 24 marca 1954 r.

zbrojny. W konwencji, dla zwiększenia bezpieczeństwa dóbr kultury przewidziana została Ochrona Specjalna dla tych dóbr., która polega ona na wpisaniu ich do Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kultury. Państwa, które uczestniczyły przy podpisywaniu konwencji, a następnie ją ratyfikowały zobowiązały się do zakazania wszelkich aktów kradzieży, rabunku i przywłaszczania sobie jakiegokolwiek dobra⁵.

Polska jest państwem, które również przyłączyło się do ochrony dóbr kultury. Konwencję z 1954 r., nasze państwo ratyfikowało ją 2 lata później, w ten sposób zobowiązując się przestrzegać i uwzględniać wymogi z Konwencji w prawie wewnętrznym państwa. Aby wymogi zostały spełnione 15 lutego 1962 r. została podpisana Ustawa o ochronie dóbr kultury narodowej, na podstawie której, organy rządowe i pozarządowe zobowiązały się do organizacji, zapewnienia warunków prawnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Osoby prywatne, będące właścicielami danych dóbr kultury, również zobowiązują się do utrzymania ich we właściwym stanie.

Podpisano również Ustawę o powszechnym obowiązku obrony, w której uwagę na ochronę dóbr kultury, zwraca artykuł 2, który mówi: „Umacnianie obronności Rzeczypospolitej Polskiej, przygotowanie ludności i mienia narodowego na wypadek wojny oraz wykonywanie innych zadań w ramach powszechnego obowiązku obrony należy do wszystkich organów władzy i administracji rządowej oraz innych organów i instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego, przedsiębiorców i innych jednostek organizacyjnych, organizacji społecznych, a także do każdego obywatela w zakresie określonym w ustawach”⁶. Należy w nim zwrócić uwagę na termin „mienie narodowe”. Właśnie takim sformułowaniem zostały określone m.in. dobra kultury, które należy szczególnie chronić. Kolejny artykuł we wspomnianej ustawie to artykuł 137, stanowiący: „Obrona cywilna ma na celu ochronę ludności, zakładów pracy i urządzeń użyteczności publicznej, dóbr kultury, ratowanie i udzielanie pomocy poszkodowanym w czasie wojny oraz współdziałanie w zwalczaniu klęsk żywiołowych i zagrożeń środowiska oraz usuwaniu ich skutków”⁷. W tym artykule wyraźnie widać, że państwo Polskie zobowiązuje Obronę Cywilną do ochrony dóbr kultury przed różnymi zagrożeniami.

⁵ *Ochrona dóbr kultury – podstawowe zagadnienia*, <https://mswia.gov.pl/pl/bezpieczenstwo/ochrona-ludnosci/10185,Ochrona-dobr-kultury.html> (dostęp 7.07.2016).

⁶ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (DzU 1967, nr 44 poz. 220), art. 2.

⁷ Tamże.

Innym, ale bardzo istotnym dokumentem, który dotyczy ochrony nieruchomości dóbr kultury jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁸, a także Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków⁹. Ponadto w systemie prawnym Rzeczypospolitej Polskiej funkcjonuje wiele innych aktów prawnych poświęconych ochronie nieruchomości dóbr kultury¹⁰, jednak ze względu na tematykę artykułu, treść została skupiona w obrębie nieruchomości dóbr kultury w Olsztynie.

Nieruchome dobra kulturowe w Olsztynie

Ochroną nieruchomości dóbr kultury w Olsztynie zajmuje się Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków. Jednostką tą kieruje Warmińsko-Mazurski Konserwator Zabytków, który jest odpowiedzialny za sposób przeznaczania środków pochodzących z budżetu państwa, w celu ochrony zabytkowego mienia w województwie warmińsko-mazurskim. Środki finansowe przeznaczane są na dotacje prac konserwatorskich, restauratorskich oraz wszelkie roboty budowlane prowadzone przy zabytkach wpisanych do Rejestru Zabytków Warmii i Mazur¹¹.

Natomiast do zadań Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie należy również rozpatrywanie wniosków w zakresie zabytków, takich jak wnioski o pozwolenie na podejmowanie działań przy zabytkach wpisanych w rejestr, pozwolenia na podział zabytków lub zmianę przeznaczenia dotychczasowego funkcjonowania obiektów, pozwolenia na roboty budowlane wewnątrz jak i w okolicach zabytku, a także rozpatrywanie wniosków wpisów do rejestru zabytków oraz czy wszelkie zlecenia konserwatorskie.

Następnym organem zajmującym się ochroną zabytków w Olsztynie jest Urząd Marszałkowski, a właściwie jego Departament Kultury i Edukacji. Zajmuje się on opracowywaniem i uaktualnianiem „Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami”, prowadzeniem spraw związanych ze zleceniem realizacji zadań samorządu województwa organizacjom pozarządowym w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz z zakresu ochrony zabytków i opieki nad nimi. Udziela dotacji finansowych w celu renowacji

⁸ Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, (DzU 2003, nr 162 poz. 1568), art. 12.

⁹ 259 Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, (DzU nr 32, poz. 303), Załącznik do Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r.

¹⁰ Przykładowego dobra kultury to zabytki architektury, cmentarze, kurhany czy parki narodowe.

¹¹ Zob. <http://www.wuoz.olsztyn.pl/> (dostęp 9.07.2016).

miejsce wpisanych do rejestru zabytków oraz przyjmuje wnioski o wpisanie do rejestru, które przekazywane są do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków.

Skupiając uwagę w zakresie ochrony nieruchomych dóbr kultury w Olsztynie, nie należy zapominać o Urzędzie Miejskim, któremu podległy jest Miejski Konserwator Zabytków. Na terenie gminy Olsztyn funkcjonuje Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017. W programie tym został podzielony zakres kompetencji w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Na podstawie artykułu 96 ustępu 2 Ustawy o ochronie zabytków¹² na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, w drodze porozumienia, powierzono pewien zakres obowiązków, tzn. prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych gminom i powiatom, a także związkom gmin i powiatów położonym na terenie województwa. Prezydent miasta Olsztyn przejął części kompetencji Wojewody w zakresie ochrony zabytków określony porozumieniem z dnia 27 stycznia 2009 r. pomiędzy Wojewodą Warmińsko-Mazurskim a Gminą Olsztyn¹³, dotyczącego powierzenia Gminie Olsztyn spraw z zakresu właściwości Warmińsko-Mazurskiego Konserwatora Zabytków. Na terenie Olsztyna przekazane zadania w imieniu Prezydenta Miasta wykonuje wspomniany Miejski Konserwator Zabytków, kierujący Biurem Miejskiego Konserwatora Zabytków, osadzonym w strukturze organizacyjnej Urzędu Miasta Olsztyn¹⁴. Z kolei po za strukturami samorządowymi na terenie Olsztyna działa również wiele stowarzyszeń zajmujących się dziedzictwem na terenie Warmii i Mazur.

Mówiąc o ochronie nieruchomych dóbr kultury w Olsztynie warto nie zapominać o samych nieruchomych zabytkach. W granicach miasta występują niemal wszystkie wymienione w Ustawie o ochronie zabytków rodzaje zabytków nieruchomych. Znaleźć tu możemy zarówno zabytki archeologiczne, np. w obrębie Starego Miasta, przed Wysoką Bramą, zobaczyć można system fortyfikacji miasta, jak i średniowieczny układ urbanistyczny olsztyńskiej Starówki.

Najbardziej rozpoznawalnym zabytkiem w Olsztynie jest Zamek Kapituły Warmińskiej, wpisany do rejestru zabytków w 1957 r. Zaliczany jest, na podstawie wcześniej wspomnianej

¹² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, (DzU 2003, nr 162, poz. 1568, art. 96 ust. 2): „Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom i powiatom, a także związkom gmin i powiatów, położonym na terenie województwa”.

¹³ Załącznik 1 do Uchwały nr XLIX/801/14 Rady Miasta Olsztyna z dnia 29 stycznia 2014 r. w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Olsztyn na lata 2014-2017”.

¹⁴ Załącznik nr 1 do Uchwały nr XLIX/801/14 Rady Miasta Olsztyna z dnia 29 stycznia 2014 r., *Gminny program opieki nad zabytkami miasta Olsztyn na lata 2014-2016*, Olsztyn 2013, s. 13.

Ustawy, do dzieł architektury obronnej miasta. Zamek jest ważny nie tylko ze względu na funkcję, którą pełnić, ale również z tego kto go zamieszkiwał. W Zamku Kapituły Warmińskiej pracował i mieszkał Mikołaj Kopernik. Na ścianach krużganku zobaczyć można tablice astronomiczne, które są jedynym na świecie zachowanym instrumentem astronomicznym wykonanym i używanym przez Mikołaja Kopernika. Niestety tablica nosi ślady uszkodzeń, które wynikają z przebudowy krużganka¹⁵. Obecnie w zamku mieści się Muzeum Warmii i Mazur¹⁶, chętnie odwiedzane przez mieszkańców oraz turystów.

Do zabytków nieruchomych w Olsztynie zalicza się założenia przestrzenne i zespoły budowlane, do których należą zespoły koszar, w tym koszary wojsk artylerii i piechoty. Obecnie trwają prace nad renowacją budynków koszar. Przekształcane są m.in. na pomieszczenia biurowe, miejsca rozwoju biznesu, centra usług medycznych, sale fitness oraz centrum konferencyjne. Innym zespołem budowlanym jest dawny, współcześnie nieistniejący zespół szpitala psychiatrycznego na Kortowie. Obecnie w tych budynkach mieści się Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie. Kortowo wraz z zespołem szpitalnym kryje na swoich terenach ciekawą a zarazem mroczną historię. Większość pacjentów szpitala psychiatrycznego w okresie II wojny światowej służyło jako „króliki doświadczalne”, a szpital stał się ośrodkiem badań naukowych na ludziach, którego po wkroczeniu wojsk radzieckich wszyscy pacjenci zostali zamordowani, albo wywiezieni poza granice Kortowa. Informacje na temat dawnych losów obecnego miasteczka studenckiego są trudno dostępne. Wiele publikacji tylko częściowo wspomina na temat historii tego miejsca¹⁷.

Kolejnymi zabytkami w Olsztynie są budynki sakralne: wszelkie kościoły, katedry, cmentarze na terenie miasta, jak również kapliczki i krzyże przydrożne, a także zabytkowe budynki mieszkalne, zespoły kamienic na Starym Mieście oraz kamienice przy obecnej ulicy Grunwaldzkiej, na której niegdyś tętniło życie społeczności żydowskiej¹⁸.

Innymi zabytkami są zabytki architektury użytkowej. Należy do niej zaliczyć dwa ratusze. Pierwszy - stary, średniowieczny ratusz, ulokowany na Starówce, a także nowy, umieszczony na wzniesieniu, gdzie wcześniej znajdował się kościół¹⁹ a dzisiaj mieści się siedziba Urzędu Miasta Olsztyna. Do zabytków nieruchomych wliczane są również budynki

¹⁵ Zamek Kapituły Warmińskiej w Olsztynie, <http://www.atraksje.olsztyn.pl/Zabytki/zamek-kapituły-warminskiej-w-olsztynie.html> (dostęp 8.07.2016).

¹⁶ Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, <http://muzeum.olsztyn.pl/> (dostęp 9.07.2016).

¹⁷ M. Wojciechowska, *Mroczna historia Kortowa*, http://olsztyn.dlastudenta.pl/nz/artukul/Mroczna_historia_Kortowa,69463.html (dostęp 9.07.2016).

¹⁸ S. Piechocki, *Magiczny Olsztyn*, Olsztyn 2002.

¹⁹ O obecności kościoła w obecnym miejscu gdzie wznosi się olsztyński ratusz świadczą o tym nie tylko zapiski historyczne, ale również odkrycia archeologiczne, które zostały dokonane m. in. remoncie drogi i budowie linii tramwajowej na Al. Józefa Piłsudskiego.

szkół – m.in. I Liceum Ogólnokształcące im. Adama Mickiewicza oraz szpital miejski, poczta na ul. Pieniężnego i budynek Teatru Jaracza²⁰.

Jednym z zabytków, wartych zwrócenia uwagi nie tylko ze względu architektonicznego, ale również na sposób jego renowacji jest kamienica mieszcząca się przy ul. Bema 2. Budynek został wzniesiony przez Maxa Hessa. Kamienica ta, jest niezwykle urokliwa i bogato zdobiona (z neobarokową fasadą oraz mansardowym dachem z wyróżniającym się hełmem). W budynku mieszkał dawniej pierwszy prezydent rejencji – Wilhelm von Hegel²¹. W kolejnych latach kamienica została przekształcona na Wyższe Warmińskie Seminarium Duchowe, które w 1991 r. zostało stamtąd przeniesione. Obecnie budynek przeszedł kapitalną renowację, której podjęła się prywatna firma, współpracując z naukowcami, historykami i konserwatorem, aby jak najdokładniej odwzorować jej pierwotny wygląd. Teraz w kamienicy mieszczą się pomieszczenia biurowe pod wynajem²².

Podsumowanie

Obecny stan zabytków Olsztyna jest wynikiem rozwoju miasta. Ze względu na chronologię zabytki nieruchome Olsztyna można podzielić na cztery grupy obiektów. Pierwsza grupa to obiekty archeologiczne związane z osadnictwem pradziejowym. Druga grupa to obiekty związane z kształtowaniem się miasta w okresie średniowiecznym, rozbudowywane lub modernizowane w kolejnych latach. Kolejna grupa dotyczy obiektów dokumentujących intensywny rozwój przestrzenny miasta w XIX i na początku XX wieku. W skład grupy czwartej wchodzi obiekty powstałe w okresie dwudziestolecia międzywojennego²³.

Powyższa klasyfikacja pozwala zauważyć specyfikę struktury dziedzictwa materialnego miasta, a także zrozumieć wynikające z niej uwarunkowania ochrony obiektów zabytkowych, odmienne w ramach poszczególnych grup. Charakterystyczna dla omawianej struktury jest też dysproporcja ilościowa pomiędzy obiektami najstarszymi (grupa 1. i 2.), a tymi pochodzącymi z XIX i XX w., które stanowią najliczniejszy oraz najbardziej różnorodny zasób zabytków nieruchomych²⁴.

²⁰ Załącznik nr 1 do Uchwały nr XLIX/801/14 Rady Miasta Olsztyna z dnia 29 stycznia 2014 r., *Gminny program opieki...*, s. 29.

²¹ R. Bętkowski, *Kamienica przy Bema (2)*, <http://www.olsztyn24.com/news/5296-kamienica-przy-placu-bema-2.html> (dostęp 9.07.2016).

²² Nabycie zabytkowej kamienicy przy Placu Generała Józefa Bema 2 w Olsztynie, <http://fortlofty.pl/budynek-przy-bema.html> (dostęp 9.07.2016).

²³ Załącznik nr 1 do Uchwały nr XLIX/801/14 Rady Miasta Olsztyna z dnia 29 stycznia 2014 r., *Gminny program opieki...*, s. 29.

²⁴ Tamże, s. 30.

Większość zabytków nieruchomych, usytuowanych na terenie miasta Olsztyna wpisana została do „Rejestru Zabytków Województwa Warmińsko-Mazurskiego”, pozostałe ujęte są w „Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków Miasta Olsztyna”. Razem tworzą zbiór określany „Gminną Ewidencją Zabytków Nieruchomych dla Miasta Olsztyna”²⁵.

Dzięki dobrej ochronie w Olsztynie na każdym kroku podziwiać można piękne widoki urozmaicone zabytkowymi budynkami, wzbogaconymi walorami natury warmińskiej. Choć ich ochrona jest ciężka i czasochłonna na pewno warto pracować dla podtrzymania i utrwalenia historii miasta.

Dzięki wspomnianym podstawom prawnym możliwe jest prowadzenie działań w kwestii ochrony nieruchomych dóbr kultury, nie tylko na terenie Olsztyna, ale i w innych miejscach na całym świecie. Bez przestrzegania ustanowionego prawa nieprawidłowe działania człowieka mogą doprowadzić do zniszczenia nieruchomych dóbr kultury zamiast do ich ochrony.

Bibliografia:

- Bętkowski R., *Kamienica przy Bema (2)*, <http://www.olsztyn24.com/news/5296-kamienica-przy-placu-bema-2.html>.
<http://www.wuoz.olsztyn.pl/>.
Konwencja dotycząca prawa i zwyczajów wojny lądowej (IV konwencja haska), Haga, 18 października 1907 r., (DzU 1927, nr 21, poz. 161).
USTAWA z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej.
Konwencja o bombardowaniu przez morskie siły zbrojne w czasie wojny (IX konwencja haska), 18 października 1907r., (DzU 1936, nr 6, poz. 66).
XII Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze 14 maja 1954 roku, (DzU 1957, nr 46, poz. 212).
Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, <http://muzeum.olsztyn.pl/>.
Nabycie zabytkowej kamienicy przy Placu Generała Józefa Bema 2 w Olsztynie, <http://fortlofty.pl/budynek-przy-bema.html>.
Ochrona dóbr kultury – podstawowe zagadnienia, <https://mswia.gov.pl/pl/bezpieczenstwo/ochrona-ludnosci/10185,Ochrona-dobr-kultury.html>.
Piechocki S., *Magiczny Olsztyn*, Olsztyn 2002.
Protokół drugi do konwencji haskiej 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Haga, 24 marca 1999 r.
259 Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, (DzU nr 32, poz. 303),
Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, (DzU 2003, nr 162, poz. 1568).
Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (DzU 1967, nr 44, poz. 220)
Wojciechowska M., *Mroczna historia Kortowa*,
http://olsztyn.dlastudenta.pl/nz/artykul/Mroczna_historia_Kortowa,69463.html.
Załącznik do Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r.
Załącznik 1 do Uchwały nr XLIX/801/14 Rady Miasta Olsztyna z dnia 29 stycznia 2014 r. w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Olsztyn na lata 2014-2017”.
Zamek Kapituły Warmińskiej w Olsztynie, <http://www.atrakcje.olsztyn.pl/Zabytki/zamek-kapituły-warmińskiej-w-olsztynie.html>.

²⁵ Tamże.

Gdy bezpieczeństwo jest zagrożone – rozważania o lęku

Streszczenie: W artykule zostało przedstawione naukowe tezy dotyczące lęku. Stał się on szczególnie obecny w XXI wieku za sprawą coraz częstszych zamachów terrorystycznych. Zostały przedstawione rozważania między innymi Zygmunta Freuda czy słynnego socjologa – Zygmunta Bauman. Lęk, dzięki przybliżeniu spostrzeżeń badaczy z różnych dziedzin został zilustrowany wielowymiarowo.

Słowa kluczowe: lęk, bezpieczeństwo, zagrożenia, Zygmunt Bauman, terroryzm.

When security is threatened – reflections on fear

Summary: The paper was presented to the scientific thesis on fear. It became particularly present in the twenty-first century due to more frequent terrorist attacks. They were presented among other considerations Zygmunta Freud, the famous sociologist – Zygmunt Bauman. Fear, thanks insights of researchers from various fields is illustrated in many dimensions.

Keywords: fear, safety, threats, Zygmunt Bauman, terrorism.

Zamachy terrorystyczne, które miały miejsce w XXI wieku napawają lękiem. Mowa tu zarówno o World Trade Center, wydarzeniach we Francji i wielu innych zamachach – o mniejszej skali. Warto przyrzeć się bliżej tak powszechnie odczuwanemu zjawisku. Wielu psychiatrów, psychologów, socjologów i filozofów uważa, że lęk jest immamentną cechą naszej egzystencji. Podobnego zdania są również przedstawiciele innych nauk, a także osoby niezwiązane z żadną wyspecjalizowaną nauką, pojmujące zjawisko lęku intuicyjnie.

Celem artykułu jest przybliżenie i synteza naukowych stanowisk związanych ze stanem lęku, a więc w obecnych czasach, gdzie ataki terrorystyczne stają się coraz częstsze i paraliżują społeczeństwo, jest to temat jak najbardziej aktualny i wart głębszych rozważań.

Iwona Kłoszewska i Łukasz Świąćicki w książce *Nie bój się lęku* podkreślają, że lęk jest stałym elementem, który nieprzerwanie towarzyszy nam przez całe życie: od narodzin aż do śmierci¹. Podobnego zdania jest Fritz Rieman. Badacz pisze także o podejmowanych przez ludzi próbach osłabienia i ujarzmienia lęku:

¹ I. Kłoszewska, Ł. Świąćicki, *Nie bój się lęku*, Warszawa 2008, s. 5.

„Magia, religia i nauka – wszystkie te dziedziny próbowały to czynić. Poczucie bezpieczeństwa odnajdywane w Bogu, miłość pełna poświęcenia, badanie praw natury lub asceza wyrzekająca się uroków życia czy mądrość filozofów nie usuwają wprawdzie lęku, jednak pomagają go znosić, a nawet czynić owocnym dla naszego rozwoju. Ciągłe jeszcze istnieje iluzja, którą po cichu pielęgnują w sobie wszyscy ludzie: wiara w to, że można przeżyć życie bez lęku”².

Naukowców zajmujących się problematyką lęku również zastanawia kwestia poszukiwania sposobów, złotych środków na pokonanie tego niekiedy przeszkadzającego i uciążliwego stanu emocjonalnego. Wacław Bąk przypomina receptę Kartezjusza:

„Według Kartezjusza, aby usunąć lęk, należy odnieść się do racji, przedmiotów lub przykładów, które przekonują, że nie ma zbyt wielkiego zagrożenia i że znacznie więcej pewności jest w obronie niż w ucieczce”³.

Jednak w swoich dalszych rozważaniach autor sceptycznie odnosi się do słów filozofa. Nie jest przekonany, że sama krytyka obiektów, wyobrażeń wywołujących obawę jest skutecznym narzędziem do walki z lękiem i cytuje kolejnego filozofa, tym razem Pascala, który dość jednoznacznie stwierdził, że lęk jest czymś tak silnym, że żadne przekonania ani próby zracjonalizowanego podejścia nie są skuteczne:

„Największy filozof w świecie na desce aż nadto szerokiej, jeśli pod nią znajduje się przepaść, ulegnie wyobraźni, mimo iż rozum upewnia go o bezpieczeństwie. Wielu na samą myśl o tym błędnie i oblewa się potem”⁴.

Strach działa głównie poprzez wyobraźnię. Większość lęków wynika z dzieciństwa, np.: przed ciemnością, przed utratą przedmiotu naszej miłości, przed reakcją innych, przed krytyką. Pokonanie lęku jest iluzją, ponieważ uczucie to wynika z naszych zależności i z przekonania o nieuchronności śmierci. Możemy tylko starać się z nim walczyć, poprzez emocje, postawy lękowi przeciwstawne. Należą do nich np. odwaga, ufność, pokora, nadzieja, wiara. Pomagają one oswoić lęk. Jednak całkowite pokonanie lęku jest niemożliwe i przeczy prawdzie o człowieczeństwie⁵.

Wacław Bąk w swojej książce zatytułowanej *Lęk, geneza, mechanizmy, funkcje* już we wprowadzeniu wyraźnie zaznacza, że w dzisiejszych czasach lęk wygrywa, podkreśla jego wszechobecność:

„Lęk przed brakiem bezpieczeństwa, lęk przed niepewnością jutra i bezrobociem, lęk przed imigrantami, lęk przed zmianami klimatycznymi... Lęk przed wszystkim? Lecz o czym się tu właściwie mówi? Żyjemy przecież,

² F. Riemann, *Oblicza lęku. Studium z psychologii lęku*, Kraków 2005, s.9.

³ W. Bąk, *Lęk w kontekście procesów samoregulacji*, [w:] *Lęk: geneza – mechanizmy – funkcje*, red. M. Fajkowska, B. Szymura, Warszawa 2009, s. 236.

⁴ Tamże, s. 237.

⁵ Tamże.

na Zachodzie, w społeczeństwach raczej bezpiecznych, w porównaniu do niebezpieczeństw znanych z przeszłości i zagrożeń, które nadal dotyczą dziś kraje mniej rozwinięte”⁶.

W życiu każdego z nas są chwile, w których odczuwamy obawę. Właściwie, każdy z nas rozumie, co oznaczają słowa „bać się”. Mimo jednak stałej obecności lęku w naszym życiu, nie jesteśmy jego obecności nieustannie świadomi. Może pojawić się w każdej chwili, wywołany przez efekt jakiegoś przeżycia⁷. Jednak w swoich dalszych rozważaniach Wacław Bąk stwierdza, że sama wiedza jest niewystarczająca, kiedy mamy go definiować. Na ten sam problem zwracają również uwagę Koszewska i Święcicki, wskazując też, że istnieją co najmniej dwa powody, dla których warto definiować pojęcie lęku. Określają je mianem komunikacyjnych i autokomunikacyjnych:

„Powód komunikacyjny jest związany z potrzebą porozumienia, choćby z własnym lekarzem. Jeśli dolegliwości związane z lękiem są na tyle dokuczliwe, że wymagają pomocy medycznej, to w jakimś momencie wystąpi potrzeba w miarę precyzyjnego opisanie lekarzowi, co właściwie się z nim dzieje.(...) Być może jeszcze ważniejszy jest powód, który nazwalibyśmy autokomunikacyjnym. Ważne jest po prostu, abyśmy sami dla siebie potrafili nazwać źródło swoich dolegliwości. Powszechnie wiadomo, że najbardziej boimy się nieznanego. Czy można jednak powiedzieć, że warto uzmysłowić sobie lęk, żeby się mniej bać”⁸?

Na definicję lęku zwracają również uwagę autorzy *Lęku społecznego*. Podkreślają, jak bardzo jest on zjawiskiem absorbującym naukowców. Wielu z nich próbowało ustalić listę sytuacji powodujących lęk. Stanowiło to niemałe wyzwanie, ponieważ bodźców, sytuacji wywołujących obawę jest praktycznie nieskończenie wiele. Choć ustalone przez badaczy kategorie różnią się między sobą ze względu na rodzaj badań, to udało się jednak ustalić kategorię lęków społecznych, które zostały zdefiniowane we wszystkich badaniach⁹.

Lęk trwa czasami tylko chwilę, czasem uczucie to towarzyszy nam przez dłuższy okres. Tak samo, jak różna jest częstotliwość i nasilenie tego stanu emocjonalnego, tak samo różne są jego źródła. Okazuje się, że występują też takie rodzaje lęków, których źródła nie można zidentyfikować. Zygmunt Bauman określa je mianem lęków rozmytych. Badacz dla scharakteryzowania tego stanu używa jeszcze określeń: rozproszony, niewyraźny, z niczym niezwiązany, niezakotwiczony. Badacz podkreśla też tragizm takich lęków, nazywa go najpotworniejszym. Pojawić się może nagle, bez uzasadnionej przyczyny. Niebezpieczeństwo jesteśmy w stanie odczuwać wszędzie, ale nigdzie nie można wskazać owego niebezpieczeństwa konkretnie. Czyli lękiem można nazwać też niepewność wynikającą z niewiedzy o potencjalnym, lub niekiedy wyimaginowanym zagrożeniu:

⁶ Tamże, s. 240.

⁷ R. Fritz, *Oblicza lęku*, Kraków 2005, s. 10.

⁸ I. Koszewska, Ł. Święcicki, *Nie bój się lęku...*, s. 32.

⁹ M. Leary, R.M. Kowalski, *Lęk społeczny*, Gdańsk 2002, s. 15.

„Lęk to nazwa, jaką nadajemy naszej niepewności: naszej niewiedzy o zagrożeniu i o tym, co należy zrobić – co można, a czego nie można – żeby go natychmiast opanować – albo odeprzeć, jeśli opanowanie go jest ponad nasze siły”¹⁰.

Z kolei Wacław Bąk określa je mianem „lęków bez kształtu”, które opisuje w dosyć metaforyczny sposób:

„Za naszymi lękami ukrywa się nieznana kraina, w której pojawiają się nieobecne twarze, fragmenty przeszłości, przebliski teraźniejszości, nasz obraz, który gubi się w ciemnościach... To lęk, który się pojawia, kiedy stłucze się lustro, lęk przed rozpadem, lęk przed byciem zapomnianym przez innych, lęk przed byciem kimś innym niż sobą samym”¹¹.

Owa płynność polega na tym, że lęk jest pewną stałą nie tylko w naszym życiu, ale też w szerszym ujęciu – w życiu całego świata, w całej historii. Można więc stwierdzić, że właściwie już sam fakt naszych narodzin skazuje nas na lęk. Zygmunt Bauman cytuje Luciena Febre, który podsumował życie w szesnastowiecznej Europie słowami „zawsze i wszędzie strach”. Febre patrzył na strach przez pryzmat ciemności i definiował ją jako bezpośrednio przyczynę lęku. Bauman stwierdza, że choć wydawać się może, że lęk ten współcześnie ludzi nie dotyczy jednak, to jednak obecna epoka w dalszym ciągu pokazuje aktualność słów Febre’a:

„Pięć wieków później werdykt Febre’a wydaje się nam, stojącym po drugiej stronie cmentarzyska zniweczonej nadziei – ponownie – niezwykle trafny i aktualny. Także nasza epoka jest epoką lęków”¹².

Na tę samą kwestię „płynności” zwrócił uwagę Rieman Ritz, który zauważa, że lęk istnieje niezależnie od kultury i poziomu rozwoju danego społeczeństwa czy jednostki. Zmianie ulega tylko jego obiekt, czyli powód:

„Dlatego dzisiaj nie boimy się już grzmotów ani błyskawic, a zaćmienia słońca i księżyca stały się dla nas tylko wybrykami natury budzącymi wprawdzie zaciekawienie, lecz już nie lęk, ponieważ wiemy, że zjawiska te nie oznaczają ostatecznego zaniku tych ciał niebieskich, ani tym bardziej końca świata. Za to dziś doświadczamy lęków, których nie znały kultury wcześniejsze – boimy się nieznanych szczepów bakterii, nowych chorób, wypadków, starzenia się i samotności”¹³.

Lęk można rozpatrywać też z punktu widzenia filozoficznego. Jest to bardzo ważna i silna emocja, która obok radości wpisuje się w naszą egzystencję:

„Wyłania się z sytuacji niebezpieczeństwa, niezależnie od faktu, czy jest ono rzeczywiste, czy wyobrażone; przejmując nas od wewnątrz i sprawia, że tracimy zimną krew. Dlatego, podobnie, jak inne emocje, lęk od dawna był uważany przez filozofów, za namiętność, afekt, który narzuca się duszy i woli”¹⁴.

¹⁰ Z. Bauman, *Płynny lęk*, Kraków 2008, s. 6.

¹¹ Tamże, s. 10.

¹² Tamże.

¹³ R. Fritz, *Oblicza lęku...*, s.10.

¹⁴ Z. Bauman, *Płynny lęk...*, s. 7.

Bauman podkreśla też inną ważną kwestię. Mianowicie fakt, że lęk nie jest stanem zarezerwowanym wyłącznie dla ludzi. Jest to stan emocjonalny odczuwalny także przez zwierzęta. Przeprowadzone na nich badania pokazały, że w wielu przypadkach reakcje ludzi i zwierząt są zbliżone do siebie. W momencie zagrożenia życia oscylują pomiędzy ucieczką a agresją. Lękiem wyróżniającym i odczuwalnym tylko przez ludzi jest obecność strachu „drugiego stopnia”, określanego też mianem „lęku drugiego”. Lęk ten jest uwarunkowany społecznie i kulturowo¹⁵. Na kwestię rozpatrywania lęku w sposób kulturowy zwraca uwagę również Bąk. Zastanawia się jednak nad faktem, czy nie stanowi on również środka pozytywnej emocji, którą wcześniej nazwał „przywoływaniem skrzydeł stopom”, czymś pobudzającym, motywującym, swoistą „siłą napędową”, która pomaga przygotować się na ewentualne niebezpieczeństwo¹⁶.

Badacze pokazują pozytywne aspekty lęku, jego rolę motywacyjną. Dzięki lękom odczuwamy satysfakcję i wzrost poziomu adrenaliny przy pokonywaniu przeszkód. Clarkson mówi też o funkcji integracyjnej, bez której narody nie mogłyby łączyć się w rozwiązywaniu globalnych problemów. Psycholog uważa również, że lęk jest najsilniejszą emocją:

„Lęk to w istocie nasz instynkt przetrwania, najważniejsza pierwotna emocja, ważniejsza nawet od miłości, która jest wielkim i trwałym duchowym bogactwem, ale od chwili, kiedy nasz gatunek pojawił się na ziemi, to właśnie strach pomagał mu pokonywać ogromne zagrożenia, jakie stwarzało środowisko, drapieżniki i ogień. (...). Współczesny homo sapiens nękany jest przez więcej fobii niż kiedykolwiek dotąd – lęk przed przegraną, przed utratą kontroli, przed zmianami i chyba najbardziej powszechny – przed tym, co pomyślą o nas inni. To dziś bardzo powszechne niepokoje. Zbyt wiele sytuacji postrzegamy jako zagrożenie”¹⁷.

Istotnym czynnikiem związanym z opisywanym stanem emocjonalnym są doświadczenia i zachowania, które mogą go wywoływać lub nasilać. Nie zawsze człowiek zdaje sobie sprawę, że jego zachowanie może być motywowane właśnie lękiem. Psychoanalitycy podkreślają różnicę pomiędzy strachem a lękiem. W przypadku strachu mamy do czynienia z reakcją na konkretne zagrożenie. Lęk może być wywołany nieznanym lub domniemanym źródłem niebezpieczeństwa. W praktyce jednak nie zawsze to rozróżnienie da się zastosować¹⁸.

Rozróżnienia strachu, lęku i niepokoju nie stosuje Tony Whitehead, który używa tych pojęć zamiennie. Uważa, że niepokój jest bardzo podobny do strachu i nie są to stany odmienne, tylko różne stadia tego samego zjawiska. Opisuje nie tylko psychiczne objawy

¹⁵ Z. Bauman, *Płynny lęk...* s.10.

¹⁶ W. Bąk, *Lęk. Geneza, mechanizmy, funkcje...*, s. 8.

¹⁷ M. Clarkson, *Codziennie lęki, objawy, przyczyny, metody zwalczania*, Warszawa 2006, s. 13.

¹⁸ Z. Płużek, *Motywacja do lęku w koncepcji psychoanalitycznej* [w:] *Lęk. Geneza, mechanizmy, funkcje...*, s. 29.

niepokoju, ale również pojawiające się zmiany fizjologiczne, np.: przyspieszone bicie serca, przyspieszony oddech (zmiany przygotowujące do działania); słabość mięśni, drżenie, torsje¹⁹.

Zygmunt Freud także był przeciwny stosowaniu rozróżniania słów „lęk”, „strach” i „obawa”. Chociaż w dalszym rozważaniach opisuje swoje rozumienie różnicy między tymi pojęciami:

„Myślę, że pojęcie lęku odnosi się do stanu nie mającego odniesienia do określonego przedmiotu, gdy tymczasem obawa skierowuje uwagę właśnie na przedmiot. Strach zdaje się natomiast mieć rzeczywiście realny sens, a mianowicie wysunięcia na pierwszy plan działania niebezpieczeństwa, które nie zostało przyjęte przez gotowość do lęku. Można by więc powiedzieć, że człowiek broni się przed strachem za pomocą lęku”²⁰.

Michael Clarkson w pozycji zatytułowanej *Codzienne lęki. Objawy, przyczyny, metody zwalczania* wymienia z kolei trzy podstawowe typy lęków: niepokój – średnio lub długotrwały strach dotyczący nadchodzącego wydarzenia lub umotywowany zdarzeniami z przeszłości; fobia – strach przed określonymi rzeczami lub sytuacjami, np. lęk wysokości; ostra reakcja lękowa – wywoływana przez nagłe wydarzenie, które atakuje cały system nerwowy²¹.

„Głównym objawem zespołu stresu pourazowego jest powtarzające się, wielokrotne przeżywanie strasznego wydarzenia, które stało się przyczyną wystąpienia zaburzeń. Jest to coś w rodzaju wyobrażenia, ale tak plastycznego i realnego, że pacjentowi często trudno odróżnić je od rzeczywistości. Ponownym przeżyciom towarzyszy unikanie wszelkich sytuacji, które kojarzą się, często w bardzo luźny sposób, z sytuacją traumatyczną oraz nadmierna reaktywność na różne bodźce”²².

O lękach pourazowych wspominał też Clarkson. Dostrzegał, że traumatyczne zachowanie oprócz psychicznej rany może powodować również zmiany chemiczne w mózgu. Naukowiec akcentuje fakt, iż trauma nie zawsze musi być negatywnym doświadczeniem, ponieważ może być pewnego rodzaju nauczka²³.

Zygmunt Bauman podkreśla, że u ludzi można dostrzec zjawisko określane jako lęk drugiego stopnia albo inaczej – lęk pochodny, który jest uwarunkowany społecznie i kulturowo. Ów lęk pochodny wynika z ludzkiego poczucia bezbronności i ciągłego bycia wystawionym na niebezpieczeństwo²⁴.

Bauman dostrzega też trzy rodzaje niebezpieczeństw, mogących wywołać niepokój. Jedne zagrażają ciału i majątkowi, drugie zagrażają trwałości porządku społecznego,

¹⁹ T. Whitehead, *Pokonać lęk*, Warszawa 1991, s. 14-16.

²⁰ Z. Freud, *Wstęp do psychoanalizy*, Warszawa 1982, s. 386.

²¹ M. Clarkson, *Codzienne lęki, objawy, przyczyny, metody zwalczania...* s. 14.

²² Tamże, s. 52-53.

²³ Tamże, s. 23-24.

²⁴ Z. Bauman, *Płynny lęk...*, s. 10.

od którego zależy również bezpieczeństwo jednostki (dochód, zatrudnienie). Istnieją też zagrożenia pozycji w hierarchii społecznej, czyli dotyczące odporności na społeczną degradację i wykluczenie²⁵.

Jeszcze inną koncepcję dotyczącą lęku przyjął Søren Kierkegaard. Filozof rozpatrywał tę emocję poprzez analizę grzechu pierworodnego. Według niego to właśnie pierwszy, biblijny grzech stał się przyczynkiem do pojawienia się dysonansu w duszy człowieka:

„Lęk jest cechą ducha pogrążonego w uśpieniu i jako taki należy do zakresu badań psychologii. W czuwaniu zostaje ustanowiona różnica między mną a drugim.(...) Rzeczywistość ducha ciągle ukazuje się jako zjawisko, które kusi swoją możliwością, lecz szybko znika, gdy tylko próbuje się je uchwycić; jest ono niczym, które tylko jest w stanie powodować lęk”²⁶.

Kierkegaard nie zgadza się również z Baumanem we wspomnianej wcześniej kwestii odczuwania lęku przez zwierzęta. Uważa, że zwierzęta nie mogą odczuwać lęku, ponieważ jest to emocja zarezerwowana wyłącznie dla istot ludzkich i związana nieodzownie z ich duchowością. Zwierzęta nie należą do istot duchowych. Dlatego, według filozofa, nie mogą odczuwać lęku²⁷.

Zenomena Płużek w swoim artykule poświęconym motywacji lękowej zwraca uwagę na wieloaspektowość lęku i możliwość rozpatrywania tego stanu z różnych punktów widzenia. Jako jedno z ważniejszych czynników jest podział na doświadczenia i zachowania, które mogą wywoływać lęk oraz doświadczenia i zachowania, które są przez lęk motywowane. Twierdzi też, że nie zawsze możliwa jest analiza i dotarcie do źródła lęku u konkretnej osoby²⁸.

Badaczka przywołuje również freudowską koncepcję dotyczącą genezy lęku. Freud początkowo twierdził, że lęk jest skutkiem tłumionych potrzeb seksualnych. Miał jednak odnośnie swojej kontrowersyjnej tezy wątpliwości i w miarę upływu czasu zmienił pogląd na tę kwestię, wyróżniając zachowania motywowane libido i zachowania motywowane lękiem. W kolejnych stadiach swoich badań doszedł do wniosku, że lęk związany jest z agresją, którą również początkowo motywował jako efekt popędu seksualnego. Jego teza uległa kolejnej modyfikacji. Stwierdził, że libido może wywoływać lęk tylko wówczas, kiedy mechanizm obronny tłumiący popęd uruchamia agresywne zachowania, od których człowiek nie jest w stanie się uwolnić, a musi z nimi się zmagać²⁹.

²⁵ Tamże, s. 9.

²⁶ S. Kierkegaard, *Pojęcie lęku*, przeł. A. Szwed, Kęty 2000 s. 48.

²⁷ Tamże, s. 49.

²⁸ Z. Płużek, *Motywacja do lęku w koncepcji psychoanalitycznej*, [w:] *Lęk. Geneza, mechanizmy, funkcje...*, s. 29.

²⁹ Tamże, s. 30.

Bardzo ważna jest, wprowadzona przez psychiatrę, kategoryzacja lęku. Freud wyróżnia „lęk neurotyczny” i „lęk realny”. Pierwszy jest reakcją na zewnętrzne zagrożenie, np. śmierć. Przypisuje też temu lękowi pozytywne funkcje, nazywa go naturalnym, racjonalnym i pożytecznym. Wynika on z instynktu samozachowawczego. Freud wymienia trzy rodzaje obiektywnych lęków w okresie dzieciństwa: lęk przed byciem w samotności, lęk przed ciemnością i lęk przed osobami obcymi³⁰. O obronnej działalności lęku pisał również Zygmunt Bauman. Zwrócił też uwagę, iż owe działania wywołane lękiem nadają mu konkretną postać, a z czymś konkretnym łatwiej walczyć:

„To właśnie nasza reakcja na niepokój przekształca mroczne przeczucia w codzienną rzeczywistość, materializując widmo”³¹.

Lęk realny postrzega jako zjawisko naturalne, racjonalne, w pełni uzasadnione. Jest on reakcją na dostrzegalne niebezpieczeństwo zewnętrzne i należy postrzegać go jako uzewnętrznienie popędu samozachowawczego. W swoich dalszych spostrzeżeniach psychiatra zauważa jednak pewną nieścisłość zawartą w powyższej tezie na temat racjonalności lęków realnych:

„Jedynym celowym zachowaniem się wobec grożącego niebezpieczeństwa byłoby chłodne oszacowanie własnych sił w porównaniu z jego wielkością, a potem decyzja, co ma lepsze widoki na dobry wynik: ucieczka, obrona, a może nawet napad. W tym związku nie ma jednak dla lęku żadnego miejsca; wszystko, co się dzieje, spełniłoby się tak samo i prawdopodobnie lepiej, gdyby nie doszło do wywiązania się lęku”³².

Istotną kwestią, na którą zwraca uwagę Henryk Olszewski jest również odczuwanie lęku przez osoby w starszym wieku. W starości występuje znaczna zmiana w zakresie interakcji społecznych. Źródła osamotnienia w późniejszym wieku są zdeterminowane konkretną sytuacją, np. śmiercią bliskiej osoby czy przejściem na emeryturę. Równolegle rośnie też lęk o własną egzystencję, który powoduje potrzebę uległości, a nawet poniżania się. Olszewski podkreśla również możliwość pojawienia się depresji psychogennej. Starsze osoby tracą wiarę w możliwość wpływania na swoją sytuację i otoczenia, czują się zależne, bezradne. Bezradność staje się ich postawą wobec życia, a lęk ważnym komponentem depresji psychogennej³³.

Antoni Kępiński wyróżnia lęk i niepokój nerwicowy. Rozważa też kwestię poczucia samotności i jego wpływ na nasilenie lęku. Według badacza kwestia ta przedstawia się w następujący sposób:

³⁰ Tamże, s. 31.

³¹ Z. Bauman, *Płynny lęk...*, s. 232.

³² Z. Freud, *Wstęp do psychoanalizy*, przeł. S. Kepnerówna, W. Zaniewicki, Warszawa 1982, s. 385.

³³ H. Olszewski, *Motywacyjna geneza niektórych lęków w starości*, [w]: *Lęk. Zjawisko umotywowane*, red. W. Tołkiński, Gdańsk 1995, s. 102-104.

„Niepokój nerwicowy na ogół nie zmniejsza się w obecności innych ludzi, często, całkiem przeciwnie, obecność innych działa rozdrażniająco. (...) Natomiast w ataku lękowym obecność drugiego człowieka zwykle przynosi ulgę; człowiek choć trochę czuje się pewniejszy; już samo poczucie, że ktoś jest obok niego, zmniejsza nasilenie lęku. Samotność jest więc czynnikiem, który w atakach lękowych występuje wyraźnie jako czynnik zwiększający natężenie lęku”³⁴.

Naukowcy zwracają również uwagę na rolę genów w odczuwaniu lęków. Clarkson napisał, że lęk przed ciemnością, przed samotnością czy przed śmiercią lub zewnętrznym zagrożeniem to lęki, którą towarzyszą ludzkości od zarania dziejów. Określa je mianem „lęków pierwotnych”. Badacz zauważa także, że nawet, gdy lęki pierwotne są uśpione to wystarczy jedno doznanie, żeby zostały pobudzone. Kiedy lęk pojawia się trudno go stłumić, chociaż nie jest to wykluczone³⁵.

Ważne jest też rodzinne obciążenie genetyczne w kwestii dziedziczenia lęku:

„Wiele lęków przedmiotowych – takich jak lęk przed widokiem krwi, chodzeniem do dentysty lub lęk wysokości – jest przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Obciążenie genem lęku może dotknąć jednych członków bardziej, innych mniej. (...). Czasami lęk przedmiotowy może oszczędzić jedno pokolenie, na przykład przejść z babci dopiero na wnuczkę”³⁶.

Strach bywa też zaraźliwy. Człowiek w pewien sposób uczy się bać pewnych rzeczy poprzez obserwację reakcji innych ludzi. Takie behawioralne uwarunkowanie lęku może mieć też dobre strony, dlatego, że często pozwala uniknąć sytuacji niebezpiecznych³⁷. Zygmunt Bauman także dostrzega szansę walki z wszechobecnymi i obezwładniającymi lękami. Według socjologa należy w tym celu skonfrontować się z lękiem, dotrzeć do jego źródła po to, by się od niego odciąć. Podkreśla, że dopiero wtedy pojawia się nadzieja terapii zakończonej sukcesem. Zwraca też uwagę, że globalne lęki można stłumić, jeśli uwierzymy, że to my decydujemy o naszej przyszłości³⁸.

Bibliografia:

- Bauman Z., *Płynny lęk*, Kraków 2008.
Clarkson M., *Codzienne lęki, objawy, przyczyny, metody zwalczania*, Warszawa 2006
Freud Z., *Wstęp do psychoanalizy*, przeł. S. Kepnerówna, W. Zaniewicki, Warszawa 1982.
Kępiński A., *Lęk*, Warszawa 1987.
Kierkegaard S., *Pojęcie lęku*, przeł. A. Szwed, Kęty 2000.
Koszevska, I., Świącicki Ł., *Nie bój się lęku*, Warszawa 2008.
Leary M., Kowalski R.M., *Lęk społeczny*, Gdańsk 2002.
Olszewski H., *Motywacyjna geneza niektórych lęków w starości*, [w]: *Lęk. Zjawisko umotywowane*, red. W. Tolkiński, Gdańsk 1995.

³⁴ A. Kępiński, *Lęk*, Warszawa 1987, s. 24.

³⁵ M. Clarkson, *Codzienne lęki...*, s. 22.

³⁶ Tamże, s. 23.

³⁷ Tamże.

³⁸ Z. Bauman, *Płynny lęk...* s. 310-311.

Plużek Z., *Motywacja do lęku w koncepcji psychoanalitycznej*, [w:] *Lęk: geneza – mechanizmy – funkcje*, red. M. Fajkowska, B. Szymury, Warszawa 2009.
Riemann, F., *Oblicza lęku. Studium z psychologii lęku*, Kraków 2005.
Whitehead T., *Pokonać lęk*, Warszawa 1991.

Profilaktyka uzależnień w duszpasterstwie parafialnym w Polsce

Streszczenie: Zagrożenia bezpieczeństwa społecznego stały się w XXI wieku powszechnym problem. Jednym z nich są uzależnienia. Wiele instytucji i grup społecznych podejmuje się działań profilaktycznych. Wśród nich znajduje się również parafia. Celem duszpasterskiej działalności profilaktycznej jest formacja odpowiedniej świadomości i odpowiedzialnych postaw wobec życia. Jedynie w ten sposób można zbudować właściwą postawę dzieci i młodzieży wobec substancji psychoaktywnych oraz innych ryzykownych zachowań. Zgodnie z założeniami profilaktyki integralnej oddziaływanie mające zapobiegać uzależnieniom powinno obejmować całego człowieka.

Słowa klucze: profilaktyka, uzależnienia, profilaktyka integralna, duszpasterstwo parafialne.

Addiction prevention in parish ministry

Summary: Social security threats became one of the most common problem in twenty-first century. One of the problems is the addiction. Many institutions and social groups take the action of preventive measures. Among, preventive measures, them is also the parish. The aim of pastoral activities is the formation of appropriate preventive awareness and responsible attitudes towards life. This is the only way to build appropriate attitude for children and young people to psychoactive substances and other risky behaviors. According to the preventive integral influence to prevent addiction, it should include the whole person.

Keywords: prevention, addiction , prevention integral , parish ministry.

Obszary polityki społecznej skupiają się na zagrożeniach bezpieczeństwa społecznego, które w XXI w. stają się zagrożeniami globalnymi¹. Jednym z takich obszarów są uzależnienia stanowiące powszechny problem społeczny. Niektórzy autorzy uważają nawet, że stały się one główną chorobą cywilizacyjną i mówią o „nałogowej osobowości naszych czasów”². Statystyki dotyczące uzależnień pokazują, że są one rzeczywiście rozpowszechnione. Jeśli pod uwagę weźmie się również konsekwencje uzależnień wówczas problem okazuje się tym bardziej poważny.

¹ Zob. Z. Witaszek, *Bezpieczeństwo społeczne* [w:] *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*, red. A. Urbanek, Słupsk 2013, s. 193-194.

² Zob. J. Mellibruda, Z. Sobolewska-Mellibruda, *Integracyjna psychoterapia uzależnień*, Warszawa 2011, s. 9-10.

Uzależnienia stanowią zatem jedną z form zagrożeń bezpieczeństwa społecznego. Działania podejmowane na rzecz prewencji i zwalczania zjawisk patologicznych przewidziane są w ramach polityki społecznej państwa³. Na rzecz bezpieczeństwa społecznego działają również pozarządowe podmioty. Jednym ze środowisk, które podejmuje się działalności profilaktycznej jest parafia. Celem artykułu jest omówienie działalności parafii na rzecz zapobiegania uzależnieniom. W części pierwszej wyjaśnione zostaną takie zagadnienia jak: uzależnienie i ich konsekwencje, następnie przedstawione zostaną ogólne założenia profilaktycznej działalności pastoralnej, główne idee profilaktyki integralnej oraz omówiona zostanie praktyczna działalność duszpasterska w tym względzie.

Uzależnienia i ich konsekwencje

Uzależnienia określane są jako: „stan nawykowego lub przymusowego zaabsorbowania czymś lub zaangażowaniem w coś”⁴. Ścisłe określenie kryteriów uzależnienia niezbędne jest na rzecz potrzeb klinicznych. Niemniej jednak ich poznanie odgrywa ważną rolę również w działalności profilaktycznej a odnaleźć można je w takich klasyfikacjach jak DSM - IV czy ICD - 10.

Najogólniej uzależnienia dzieli się na: uzależnienia od substancji psychoaktywnych oraz uzależnienia behawioralne. Substancje psychoaktywne to naturalne bądź syntetyczne środki, które wpływają na funkcjonowanie organizmu człowieka, w szczególności układu nerwowego. Zmiany spowodowane zażywaniem substancji psychoaktywnych mogą mieć zarówno pożądany, jaki i niepożądany charakter. Należą do nich: alkohol, narkotyki, dopalacze, leki⁵.

Objawy związane z uzależnieniem od substancji psychoaktywnych dzieli się na objawy swoiste oraz nieswoiste. Zależność psychiczna i fizyczna od danej substancji psychoaktywnej należą do objawów swoistych. Psychiczna zależność wyraża się w obsesyjnym sięganiu po dany środek w celu dostarczenia sobie określonych i pożądanych doznań o charakterze emocjonalnym oraz umysłowym. Fizyczna zależność natomiast wiąże się z kompulsywnym dążeniem, aby użyć dany środek. Charakterystyczną cechą zależności fizycznej jest również utrata kontroli nad zażywaniem danej substancji oraz tzw. zespół abstynencyjny. Ten ostatni oznacza wystąpienie fizycznych i psychicznych dolegliwości, jakie pojawiają się w wyniku

³ Zob. Z. Witaszek, dz. cyt., s. 193-194.

⁴ W.R. Miller, A.A. Forcehimes, A. Zweben. *Terapia uzależnień. Podręcznik dla profesjonalistów*, Kraków 2014, s. 27.

⁵ Por. L. Cierpiałkowska. *Psychologia uzależnień*, [w:] *Psychologia kliniczna*, red. H. Sęk, Warszawa 2013, s. 158-159.

nagłego przerwania zażywania danej substancji. Nieswoiste objawy są natomiast specyficzne dla danej używki i dotyczą zmieniającej się tolerancji i reaktywności oraz różnych zaburzeń osobowości, zaburzeń psychicznych i chorób fizycznych⁶.

Uzależnienia behawioralne dotyczą przede wszystkim czynności związanych z podstawowymi obszarami funkcjonowania człowieka, tj. jedzenie, seks, praca czy gry hazardowe⁷. Wspólną cechą nałogowych zachowań jest ich kontynuacja pomimo szkód, jakie powodują dla samych uzależnionych, jak również osób z ich otoczenia⁸.

Uzależnienia niosą ze sobą wiele poważnych szkód dotyczących różnych obszarów funkcjonowania człowieka. Odnoszą się zarówno do sfery osobistej, jak również zawodowej, społecznej czy prawnej.

W odniesieniu do uzależnienia od alkoholu konsekwencje dotyczące sfery osobistej dotyczą zanikania bliskich więzi, utraty przyjaciół, wyznawanych wartości, pojawiania się autodestrukcyjnych postaw, zmniejszenia standardu życia, nawet do poziomu poniżej egzystencjalnego minimum, braku możliwości podejmowania się realizacji istotnych celów życiowych, wzrostu poziomu agresywności, pogorszenia się stanu zdrowia, większego ubóstwa, izolacji społecznej itp. W sferze zawodowej pojawiają się konsekwencje związane z obniżeniem kompetencji zawodowych, zmniejszeniem szans na zawodowy awans, utratą wiarygodności aż po możliwość utraty pracy. Uzależnienia niosą ze sobą również ryzyko naruszenia prawa oraz problemów z policją⁹.

Podobne konsekwencje wiążą się z uzależnieniem od narkotyków. Przede wszystkim osoba uzależniona zaczyna społecznie izolować się, zerwaniu ulegają więzy rodzinne i przyjacielskie. Poważne konsekwencje odnoszą się również do sfery osobistej jednostki. Następuje zwłaszcza "ograniczenie szans rozwojowych, przerwanie szkoły bądź utrata pracy, spadek kompetencji, zaniedbywanie obowiązków powodujące wiele różnych zagrożeń, wzrost poczucia winy, niska samoocena, utrata praktycznych umiejętności życiowych, rezygnacja z celów i aspiracji, zanik systemu wartości, skłonność do przekraczania granic dotyczących zasad moralnych, wzrost przestępczości, zachowania ryzykowane, nastawiania autodestruktywne, wykluczenie społeczne"¹⁰.

⁶ Tamże, s. 160-161.

⁷ Zob. J. Mellibruda, Z. Sobolewska-Mellibruda, dz. cyt., s. 10.

⁸ Tamże, s. 12.

⁹ Zob. I. Pospieszyl, *Patologie społeczne*, Warszawa 2008, s. 152 - 153.

¹⁰ Tamże, s. 185.

Ogólne założenia profilaktycznej działalności duszpasterskiej

Zarówno zasięg uzależnień, jak i dramatyczne konsekwencje, które powodują, sprawiają, że potrzebny jest wysiłek wielu środowisk podejmujących się szeroko rozumianej działalności profilaktycznej. Z języka greckiego pojęcie „profilaktyka” oznacza zapobieganie¹¹. W ujęciu wąskim działania profilaktyczne będą oznaczać działania mające na celu zapobieganie różnym patologiom, zaburzeniom oraz chorobom. W szerszym rozumieniu profilaktykę wiąże się natomiast z tworzeniem takich warunków rozwoju, które zapewnią jego optymalny poziom a zatem dają człowiekowi szansę na twórcze, szczęśliwe i zdrowe życie, dzięki zdobyciu odpowiedniej wiedzy i kompetencji¹². Zbigniew Gaś uznaje, że profilaktyka w szerokim rozumieniu to: „proces wspomagania człowieka w radzeniu sobie z trudnościami zagrażającymi prawidłowemu rozwojowi i zdrowemu życiu, a także ograniczenie i likwidowanie czynników, które zaburzają prawidłowy rozwój i dezorganizują zdrowe życie”¹³.

Działalność duszpasterską w kwestii uzależnień można ogólnie podzielić na dwa wymiary: działalność profilaktyczną oraz pomoc dla osób uzależnionych i ich rodzin. Znacznie większe możliwości posiada parafia właśnie w ramach oddziaływań o charakterze profilaktycznym. W ramach drugiego wymiaru możliwości te są znacznie ograniczone, gdyż pomoc dla osób uzależnionych i członków ich rodzin wymaga profesjonalnego zaplecza w postaci odpowiednich struktur oraz wykwalifikowanych pracowników, zwłaszcza terapeutów uzależnień¹⁴.

Zgodnie z tym, co zostało wspomniane powyżej warto w tym miejscu jeszcze raz przypomnieć, że choć konkretne uzależnienie wiąże się ze swoistymi cechami, istnieje również wiele elementów wspólnych dla wszystkich uzależnień. Podobnie jest w przypadku czynników prowadzących do uzależnienia. Wymienia się następujące czynniki ryzyka: niestabilność emocjonalna, pojawiające się już od dzieciństwa takie emocje jak lęk, poczucie krzywdy, zagrożenia, brak odpowiednich wzorców matki i ojca, nieumiejętność rozwiązywania problemów oraz ponoszenia w związku z tym wysiłku, niewielką tolerancję na frustrację, zaniżone poczucie własnej wartości, potrzeba przynależenia do grupy, wyznawanie zasady przyjemności, jak również rozbita, niepełna rodzina, rodzinne konflikty i brak więzi, praca obojga rodziców poza domem, wysoki poziom tolerancji w rodzinie dla

¹¹ Por. L. Cierpiałkowska, *Alkoholizm. Przyczyny. Leczenie. Profilaktyka*, Poznań 2001, s.213.

¹² Por. L. Cierpiałkowska, M. Ziarko, *Psychologia uzależnień – alkoholizm*, Warszawa 2010, s. 358.

¹³ Tamże, s. 359.

¹⁴ Por. M. Dziewiecki, *Nadprzyrodzone formy troski o trzeźwość*, [w:] *Nowe przesłanie nadziei. Podręcznik duszpasterstwa trzeźwości*, red. M. Dziewiecki, Warszawa 2000, s. 171-172.

używek tj. alkohol czy papierosy oraz łatwy dostęp różnych substancji psychoaktywnych¹⁵. Rodzina stanowi zresztą najistotniejszy zewnętrzny czynnik ryzyka uzależnień¹⁶. Środowisko rodzinne wywiera bowiem bardzo istotny wpływ na przyjmowane przez dzieci i młodzież postawy odnoszące się do wszystkich dziedzin życia. Gdy zabraknie w nich odpowiedniej troski, silnych więzi, dojrzałej miłości wówczas istnieje większe ryzyko przyjęcia przez młode osoby niewłaściwych postaw wobec używek¹⁷.

Mimo tak dużej różnorodności czynników ryzyka, również i w tym przypadku można wskazać na ogólny i istotny element wspólny prowadzący do uzależnień. Otóż substancje uzależniające „posiadają władzę”, której nie ma człowiek: mogą szybko zmienić emocje człowieka bez zmiany postępowania czy życiowej sytuacji. Wobec kryzysu życia, używki okazują się „lekarstwem” pozwalającym uciec od siebie samego i od bolesnej rzeczywistości¹⁸.

Właśnie ten wspólny element wyznacza cel parafialnej działalności profilaktycznej, jakim jest formacja odpowiedniej świadomości i odpowiedzialnych postaw wobec życia (a tym samym wobec używek) oraz uczulenie na problemy związane z uzależnieniami¹⁹.

Główny cel duszpasterskiej działalności o charakterze profilaktycznym wyznacza konkretne zadania. Są nimi: pomoc w wybieraniu odpowiedniej hierarchii wartości, pomoc w umacnianiu pozytywnych relacji z samym sobą, z drugim człowiekiem oraz Bogiem, promowanie zdrowego trybu życia łącznie z ponoszeniem za nie odpowiedzialności we wszystkich obszarach funkcjonowania człowieka, pomoc w formowaniu właściwych sposobów myślenia oraz odpowiedzialnych postaw i społecznych obyczajów wobec używek, podejmowanie współpracy z rodziną, szkołą oraz innymi instytucjami oraz udzielanie pomocy pastoralnej osobom dotkniętym problemem uzależnienia oraz ich rodzin²⁰.

Profilaktyka integralna

Dla zapewnienia skuteczności oddziaływań profilaktycznych konieczna jest odpowiednia organizacja. Profilaktyka, której celem jest informowanie dzieci i młodzieży o negatywnych skutkach sięgania po substancje psychoaktywne, przekazywana w moralizatorski sposób

¹⁵ Por. M. Makara - Studzińska, *Wybrane zagadnienia z problematyki uzależnień od środków psychoaktywnych*, [w:] *Uzależnienie od narkotyków. Od teorii do praktyki terapeutycznej*, red. A. Kurzeja, Warszawa 2012, s. 23-24

¹⁶ Zob. M. Dziewiecki, *Nowoczesna profilaktyka uzależnień*, Kielce 2003, s. 143.

¹⁷ Tamże, s. 143.

¹⁸ Tamże, s. 145-146.

¹⁹ Zob. M. Dziewiecki, *Nadprzyrodzone formy troski o trzeźwość*. [w:] *Nowe przesłanie nadziei. Podręcznik duszpasterstwa trzeźwości*, red. M. Dziewiecki, Warszawa 2000, s. 172.

²⁰ Tamże, s. 172.

nie może przynieść pozytywnych rezultatów²¹. Wysiłek profilaktyków zmierza ku prowadzeniu profilaktyki w sposób holistyczny, czyli taki który dotyka całego człowieka²².

Jedną z propozycji oddziaływań mających przeciwdziałać uzależnieniom jest profilaktyka integralna. Jej cechą charakterystyczną jest holistyczna antropologia, co oznacza, że człowiek rozumiany jest jako cielesno - psychiczno - duchowa jedność. Jedność ta wyznacza kierunek oddziaływań o charakterze profilaktycznym, które powinny dotyczyć człowieka jako całości i we wszystkich obszarach życia. Warto w tym miejscu jeszcze raz przypomnieć główny cel oddziaływań duszpasterskich o charakterze profilaktycznym. Jest nim formacja odpowiedniej świadomości i odpowiedzialnych postaw wobec życia. Zakłada się bowiem, że tylko w ten sposób można przyjąć taką postawę również wobec substancji psychoaktywnych lub innych nałogowych zachowań²³. Istotą integralnych programów profilaktycznych jest zatem "ukazywanie ścisłego związku między sposobami postępowania we wszystkich wymiarach ludzkiego życia a podatnością na uzależnienia"²⁴.

Właściwą przestrzeń i fundament dla budowania odpowiedniej świadomości i odpowiedzialnych postaw wobec życia, w myśl założeń profilaktyki integralnej, stanowi duchowość. Duchowość rozumiana jest tu jako "zdolność człowieka do zrozumienia samego siebie. Jest to zatem ta niezwykła sfera, w której człowiek stawia sobie pytanie o to, kim jest i po co żyje oraz na jakich wartościach ma się oprzeć, by mógł zrealizować sens swojego życia"²⁵. Stąd duchowość jest jedyną przestrzenią, która przekraczając ograniczenia ciała i ludzkiego umysłu, umożliwia zarówno zadania pytanie o tajemnicę egzystencji człowieka, jak również uzyskanie na nią odpowiedź z perspektywy całego człowieka²⁶.

Co zatem oznacza dojrzała postawa wobec życia, której przyjęcie możliwe jest poprzez rozwój duchowości? M. Dziewiecki wymienia następujące jej przejawy:

1. odpowiedzialne traktowanie własnego ciała,
2. kompetencje w sferze emocjonalnej,
3. odpowiedzialne myślenie²⁷.

Odpowiedzialne traktowanie własnego ciała oznacza zdolność danej osoby do zachowania wewnętrznej dyscypliny, dzięki której życie człowieka nie zostaje sprowadzone do wyłącznie potrzeb cielesnych. Możliwe natomiast staje się wyrażenie poprzez własną

²¹ Por. M. Dziewiecki, *Podstawy profilaktyki uzależnień*, [w:] *Nowe przesłanie nadziei...*, s. 119-120.

²² Tamże, s. 124-125.

²³ Por. M. Dziewiecki, *Nowoczesna profilaktyka uzależnień*, dz. cyt., s. 145.

²⁴ Por. M. Dziewiecki, *Podstawy profilaktyki uzależnień*, dz. cyt., s. 128.

²⁵ Tamże, s. 124.

²⁶ Tamże, s. 124 - 125.

²⁷ Tamże, s. 125 -127.

cielesność miłości, odpowiedzialności, wytrwałości czy pracowitości itp. Kompetencje emocjonalne wiążą się z właściwym ich wyrażaniem oraz uwzględnieniem ich informacyjnej roli²⁸. Odpowiedzialne myślenie oznacza szukanie i podążanie za prawdą, dzięki której możliwa jest autentyczna wolność²⁹.

Dla wytrwania w dojrzałej postawie, stanowiącej jednocześnie ochronę przed uzależnieniami, człowiek potrzebuje źródła, z którego mógłby czerpać siłę dla duchowego rozwoju. Szukać go należy przede wszystkim w relacjach z samym sobą, drugim człowiekiem oraz z Bogiem opartych na miłości i zaufaniu. Dlatego właśnie skuteczna profilaktyka uzależnień powinna być ukierunkowana na pomoc w budowaniu międzyosobowych więzi³⁰.

Profilaktyka uzależnień w duszpasterskiej praktyce

Parafia jako podstawowa jednostka organizacyjna Kościoła, ale przede wszystkim wspólnota, stanowi najbliższe środowisko dla lokalnej społeczności wiernych. Realizując główny cel duszpasterskiej działalności, który ma charakter duchowy i religijny, parafia powinna również stanowić właściwą przestrzeń dla realizacji profilaktyki integralnej³¹. Na rzecz tego stanowiska można wysunąć konkretne argumenty. Pierwszy z nich wiąże się z chrześcijańską antropologią, która rozumie człowieka jako cielesno - psychiczno - duchową jedność. Żadnej z tych sfer nie sposób oddzielić od siebie, stąd pastoralna posługa powinna zawsze być ukierunkowana na oddziaływanie wobec tych wszystkich wymiarów. Drugi argument wiąże się z faktem, że jedynie przy zachowaniu szeroko rozumianej trzeźwości możliwe jest zachowanie innych wartości³². Jak zauważa jeden z autorów podręcznika duszpasterstwa trzeźwości: „cnota trzeźwości w wymiarze teologicznym, to jednak coś więcej niż tylko abstynencja czy nie nadużywanie alkoholu. To nie tylko trzeźwość w sensie fizycznym, materialnym. To także trzeźwość w sensie intelektualnym i duchowym. Można bowiem nie sięgać po alkohol, a mieć zaburzony sposób myślenia i zaburzoną duchowość. Człowiek trzeźwy to zatem ktoś kto czuwa nad uczciwością, rzetelnością i roztropnością swego myślenia”³³.

Profilaktyka integralna może być realizowana w duszpasterstwie parafialnym na różne sposoby. Podstawowy podział wiąże się z istnieniem duszpasterstwa zwyczajnego oraz

²⁸ Tamże, s. 125-127.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże, s. 127.

³¹ Por. M. Dziewiecki, *Nowoczesna profilaktyka uzależnień...*, s. 165.

³² Por. M. Dziewiecki. *Teologia trzeźwości*, [w:] *Nowe przesłanie nadziei...*, s. 142.

³³ Tamże, s. 141.

nadzwyczajnego. Te pierwsze obejmuje wszystkich wiernych i wypełnia się poprzez sprawowanie Eucharystii i sakramentów, głoszenie Słowa Bożego. Duszpasterstwo nadzwyczajne skierowane jest natomiast do wybranych grup ludzi wobec, których podejmuje się działania związane ze ich specyficznymi potrzebami. Profilaktyka uzależnień znajduje zastosowanie w każdym z nich.

W ramach duszpasterstwa zwyczajnego podstawowe znaczenie dla oddziaływań o charakterze profilaktycznym mogą odgrywać sakramenty. Stanowią one bowiem pomoc w formowaniu dojrzałych i odpowiedzialnych ludzi. Sakramenty mają umacniać wiarę, rozwijać życie duchowe oraz prowadzić ku pełnemu człowieczeństwu, chroniąc tym samym dzieci i młodzież przed podejmowaniem ryzykownych zachowań w postaci sięgania po używki czy uciekania się do innych zachowań mogących przybrać postać nałogu. Przygotowanie do przyjęcia konkretnego sakramentu może również stanowić dobrą okazję do promowania wśród dzieci i młodzieży życia w trzeźwości³⁴.

Profilaktyczne oddziaływanie duszpasterskie względem dzieci i młodzieży powinny również przybierać postać zorganizowanej działalności pozasakramentalnej. Otwieranie takich miejsc, jak kluby czy kawiarenki przy parafiach mogą umożliwić rodzinom wspólne i wartościowe spędzenie wolnego czasu. Na terenie parafii możliwe jest również organizowanie zawodów sportowych, festynów, gier i zabaw czy kolonii podczas ferii lub wakacji. Wspólnie spędzany czas jest dobrą okazją dla podejmowania profilaktycznych oddziaływań³⁵.

Podobnie parafialne wspólnoty mają duży potencjał dla formowania odpowiedzialnych postaw wobec życia, stanowiąc tym samym ważne środowisko dla podejmowania działań o charakterze profilaktycznym. Wspólnota oddziałuje zarówno na sferę duchową i religijną człowieka³⁶, jak również tworzy środowisko oparte na jasnych regułach, przepełnione życzliwością, akceptacją, wzajemnym wsparciem. Stwarza również okazję do integracji z rówieśnikami, wymiany doświadczeń lub uzyskania wsparcia w życiowych trudnościach. Istotną rolę może odegrać młodzież odznaczająca się religijną dojrzałością i życiową odpowiedzialnością, która docierając do swoich kolegów i koleżanek zagrożonych uzależnieniami, może włączać ich w życie wspólnoty a poprzez osobisty wzór i tworzone

³⁴ Por. M. Dziewiecki, *Nadprzyrodzone formy troski o trzeźwość...*, s. 178-184.

³⁵ Por. G. Pyżlak, *Rodzina dysfunkcyjna i formy jej pomocy*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2013, nr 1, s. 128.

³⁶ Tamże, s. 126.

relacje pomóc przeżywanym trudnościom³⁷. Ponadto wspólnota może tworzyć właściwą przestrzeń dla umocnienia więzi z Bogiem i drugim człowiekiem, poznawania samego siebie i kształtowania własnej osobowości. Sprzyja również weryfikacji wyznawanych wartości, norm czy przekonań³⁸.

W duszpasterskiej działalności profilaktycznej istotną rolę mogą odegrać również świetlice parafialne. Trafiają do nich najczęściej dzieci z rodzin, które z różnych względów przejawiają pewne dysfunkcje³⁹. Czas spędzony po szkole w świetlicy zazwyczaj wynosi kilka godzin. Dzieci mają wówczas możliwość odrobić lekcje, zjeść ciepły posiłek, atrakcyjnie spędzić czas, zbudować pozytywne więzi z rówieśnikami oraz osobami dorosłymi. W świetlicach odbywają się także zajęcia o stricte profilaktycznym charakterze. Z tych względów mogą one stanowić bardzo skuteczny sposób ochrony przed różnego rodzaju patologiami⁴⁰. Świetlice działające przy parafiach przyjmują również postać świetlic terapeutycznych, środowiskowych, socjoterapeutycznych⁴¹. Ich grupą docelową są dzieci wychowywane w rodzinach, gdzie pojawiają się takie problemy jak uzależnienia, przestępczość, zaburzone więzi emocjonalne itp. Poprzez realizację celów terapeutycznych, edukacyjnych oraz rozwojowych, świetlice terapeutyczne mogą łagodzić skutki wychowania w rodzinach dysfunkcyjnych, stając się tym samym czynnikiem ochronnym przed uzależnieniami⁴².

Otwartym problemem dla pastoralnej refleksji pozostaje kwestia zainteresowania środowiska lokalnego inicjatywami podejmowanymi w ramach duszpasterskiej działalności parafii. Z przeprowadzonych badań wynika, że choć 45% respondentów czuło się mocno a 35% dość mocno związanymi z parafią, to jedynie 9% osób uczestniczy w takich wydarzeniach parafialnych jak zawody sportowe, imprezy kulturalne czy zajęcia dla dzieci i młodzieży. Jeszcze mniejszy odsetek osób (7%) jest członkiem jakiejś wspólnoty parafialnej. Oznacza to, że niewiele osób angażuje się w życie parafialne⁴³. Dane te stawiają parafię przed wyzwaniem poszukiwania nowych form docierania do parafian oraz zaciekania ich podejmowanymi inicjatywami. W związku z faktem, że współcześnie

³⁷ Por. M. Dziewiecki, W. Kondratowicz, *Duszpasterska pomoc dzieciom i młodzieży z rodzin alkoholowych i środowisk zagrożonych*, [w:] *Nowe przesłanie nadziei...*, s. 201-202.

³⁸ Por. M. Dziewiecki, *Nowoczesna profilaktyka uzależnień...*, s. 168.

³⁹ Tamże, s. 202 -203.

⁴⁰ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*, Warszawa 2003, s. 39.

⁴¹ Por. G. Pyżlak, dz. cyt., s. 129.

⁴² Tamże, s. 129.

⁴³ Zob. M. Rogaczewska, *Pejzaż wiejski z parafią na pierwszym planie*, <http://www.znak.org.pl/parafia/txt/aut02.php> (dostęp 9.07.2016).

możliwości spędzenia wolnego czasu są tak różnorodne zarówno pod względem formy, jak i atrakcyjności oraz ogólnie dostępne, zadanie jakie stoi przed parafialnym duszpasterstwem jest bardzo trudne. Wysiłek dla podjęcia się tego wyzwania jest jednak konieczny.

Podsumowanie

Uzależnienia stanowią jedną z form zagrożeń bezpieczeństwa społecznego. W ramach polityki społecznej państwa podejmowane są działania mające zapobiegać zjawiskom patologicznym. Jednym ze środowisk podejmujących się działań na rzecz bezpieczeństwa społecznego jest parafia. Duszpasterstwo parafialne poza działalnością o charakterze ściśle duchowym i religijnym podejmuje się również oddziaływań profilaktycznych. Głównym celem profilaktycznej działalności pastoralnej jest formacja odpowiedniej świadomości i odpowiedzialnych postaw wobec życia, gdyż jedynie w ten sposób można zbudować właściwą postawę dzieci i młodzieży wobec substancji psychoaktywnych oraz innych ryzykownych zachowań mogących przybrać postać nałogu. Zgodnie z założeniami profilaktyki integralnej, która powinna znaleźć zastosowanie także w duszpasterstwie parafialnym, oddziaływanie mające zapobiegać uzależnieniom powinno obejmować całego człowieka w jego cielesno - psychiczno - duchowej jedności. Profilaktyka prowadzona w ramach duszpasterstwa zwyczajnego przejawia się przede wszystkim w sprawowaniu sakramentów, które stanowią pomoc w formowaniu dojrzałych i odpowiedzialnych ludzi. Duszpasterstwo nadzwyczajne, ukierunkowane na specyficzne potrzeby danej grupy odbiorców, może podejmować się takich działań o charakterze profilaktycznym jak atrakcyjne organizowanie czasu wolnego dla dzieci, młodzieży i całych rodzin, prowadzenie dziecięcych i młodzieżowych wspólnot oraz świetlic parafialnych. Aktualnym wyzwaniem dla pastoralnej refleksji pozostaje kwestia zainteresowania środowiska lokalnego inicjatywami podejmowanymi w ramach duszpasterskiej działalności parafii.

Bibliografia:

- Cierpiałkowska L., *Alkoholizm. Przyczyny. Leczenie. Profilaktyka*, Poznań 2001.
Cierpiałkowska L., Ziarko M., *Psychologia uzależnień – alkoholizm*, Warszawa 2010.
Dziewiecki M., *Nowoczesna profilaktyka uzależnień*, Kielce 2003.
Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*, Warszawa 2003.
Mellibruda J., Sobolewska-Mellibruda Z., *Integracyjna psychoterapia uzależnień. Teoria i praktyka*, Warszawa 2011.
Miller W.R., Forcehimes A.A., Zweben A. *Terapia uzależnień. Podręcznik dla profesjonalistów*, Kraków 2014.
Nowe przesłanie nadziei. Podręcznik duszpasterstwa trzeźwości, red. M. Dziewiecki, Warszawa 2000.
Pospieszyl I., *Patologie społeczne*, Warszawa 2008.
Psychologia kliniczna, red. H. Sęk, Warszawa 2013.
Pyżlak G., *Rodzina dysfunkcyjna i formy jej pomocy*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno- Historyczne” 2013, nr 1, s. 118- 130.

Rogaczewska M., *Pejzaż wiejski z parafią na pierwszym planie*, <http://www.znak.org.pl/parafia/txt/aut02.php>.
Uzależnienie od narkotyków. Od teorii do praktyki terapeutycznej, red. A. Kurzeja, Warszawa 2012.
Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa, red. A. Urbanek, Słupsk 2013.

Ewolucja konfliktów zbrojnych w kontekście zmian środowiska międzynarodowego

Streszczenie: Nowe warunki środowiska międzynarodowego wpływają na charakter i typologię konfliktów. Współczesne zmiany w warunkach otoczenia międzynarodowego wpływają na zwiększenie możliwych szans, wyzwań i zagrożeń. Obecnie możemy zaobserwować, że współczesne konflikty posiadają ogromną złożoność, która jest wynikiem globalizacji, ery informacyjnej, zaawansowanych technologii i nowego rozkładu władzy na świecie. Wielowymiarowe metody prowadzenia nowoczesnej wojny stanowią zagrożenie nie tylko dla żołnierzy, ale także ludności cywilnej i społeczeństw. Wojna hybrydowa prezentuje unikalne połączenie tradycyjnych form zagrożenia z niewystępującymi do czasów współczesnych formami walki takich jak m.in. walki informacyjnej, zagrożenia atakami cybernetycznymi oraz innych taktyk oddziaływania na przeciwnika. Wojna hybrydowa, dezinformacji i manipulacji zaciera termin wojny i sprawia, że nie jest on precyzyjny w gruncie międzynarodowego prawa publicznego. Opisane działania wymagają wielowymiarowego podejścia wszystkich państw.

Słowa kluczowe: konflikt zbrojny, wojna hybrydowa, era informacji, walka informacyjna.

Evolution of armed conflicts in the context of changes in the international environment

Summary: The article presents the problem of new international environmental conditions influencing on character and typology of conflicts. . The aim of the article is to make an attempt at presenting the new conditions of the international environment. Contemporary changes of international environment affect the nature and typology of international conflicts. Recent changes in the conditions of the international environment affect the increase of possible opportunities, challenges and threats. Nowadays, we can observe that modern conflicts present a large scale of complexity. Complexity is the result of globalization, advanced technology, the information age and a new division of power in the world. The article describes the problem with new forms of conducting modern armed conflicts. Hybrid warfare presents a unique combination of threats. The summary presents the importance of common policy toward international security.

Keywords: armed conflict, hybrid warfare, information era, information warfare.

Konflikty – jako wymiar ludzkiej działalności

Konflikt¹ z łac. *conflictus* oznaczający zderzenie, sprzeczność dążeń. Skonfliktowanie oraz zderzenie wynika z wewnętrznych potrzeb samookreślenia oraz zewnętrznych związanych z przynależnością do grupy. Tym samym konflikt stanowi immanentną cechę natury ludzkiej oraz stanowią nieodłączny aspekt działalności ludzkiej. Konflikt może mieć charakter wewnętrznych odnoszący się do zmagania jednostki, lub też uzewnętrzniiony poprzez formę działania, zachowania, walki. Walka zbrojna prowadzona jest głównie przez państwa, jako uprawnione wobec prawa międzynarodowego publicznego podmioty do jej stosowania w określonych prawem okolicznościach².

Konflikty posiadają związek z dążeniem do przetrwania jednostek, jak również zbiorowości. Spory te mogą odnosić się do próby zaspokojenia potrzeb, czy też dążenia do osiągnięcia pewnego celu³. Brak zaspokojenia podstawowych potrzeb może wiązać się z odczuwaniem frustracji, czy krzywdy które to emocje mogą stanowić podstawę konfliktów. Potrzeby jednostek, ale również zbiorowości mogą być analizowane na podstawie różnych modeli. Poniżej zostały opisane wybrane przykłady możliwości analizowania ludzkich potrzeb egzystencjalnych: teoria hierarchii potrzeb Abrahama H. Masłowa, model ERG, model Richard A. Webbera oraz teoria kultury Bronisława Malinowskiego. Pierwszym modelem jest teoria hierarchii potrzeb Abrahama H. Masłowa, która opisuje, że fundamentalne potrzeby jednostki ludzkiej skupiają się wokół potrzeb fizjologicznych, kolejny szczebel zajmuje potrzeba poczucia bezpieczeństwa, następnie potrzeby społeczne (afiliacji społecznej), kolejny szczebla zajmuje potrzeba uznania oraz samoakceptacji. Na szczycie piramidy potrzeb znajduje się potrzeba samorealizacji oraz osiągnięcia pełni rozwoju. Działania ludzkie motywowane są w tej teorii dwoma prawidłowościami. Pierwszą stanowi homeostaza, drugą zaś wzmocnienie. Prawo homeostazy posiada zastosowanie wobec

¹ Konflikt społeczny jest rodzajem stosunku między grupami społecznymi (lub ich częściami), który powstaje wówczas gdy ich członkowie są przekonani o sprzeczności interesów między nimi oraz o tym, że zaspokojenie żywotnych potrzeb i interesów jednej grupy uniemożliwiane jest przez drugą.

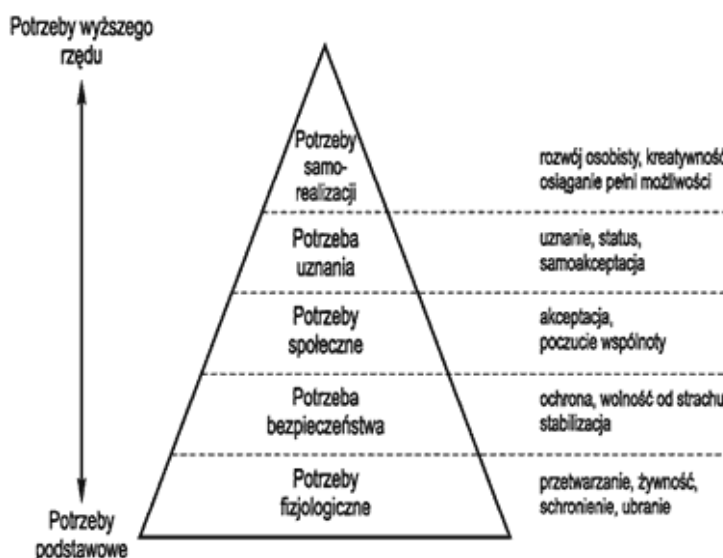
Konflikt zbrojny zachodzi w sytuacji sprzeczności między państwami (koalicjami państw), który jest rozwiązywany przy wykorzystaniu sił zbrojnych stosujących przemoc zbrojną. Z punktu widzenia form i sposobów przemocy zbrojnej do konfliktów zbrojnych zalicza się: wojnę, interwencję zbrojną, incydent zbrojny, przewrót wojskowy, blokadę zbrojną, demonstrację siły i inne (*Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, red. J. Kaczmarek, W. Łepkowski, B. Zdrodowski, Warszawa 2008, s. 64).

² Wojna - jest zjawiskiem społeczno-politycznym. Termin ukształtowany został w XIX i XX wieku i oznacza: zorganizowaną (przygotowaną) formę konfliktu zbrojnego między państwami, narodami, blokami państw i organizacjami nie będącymi państwami/narodami, jako kontynuację polityki (ideologii, religii) środkami przemocy, których głównym wyrazem jest walka zbrojna w celu osiągnięcia określonych interesów politycznych, ekonomicznych lub ideologicznych. Wojna wiązała się również ze spełnieniem kryterium jej oficjalnego wypowiedzenia przez jedną ze stron państw (*Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, dz. cyt., s. 158).

³ M. Creveld, *The Art. Of War and Military Thought*, Cassell, London 2000, ss. 14-16.

potrzeb niższego rzędu tj. potrzeb fizjologicznych i bezpieczeństwa. Oznacza ono dążenie człowieka do zapewnienia warunków sprzyjających zachowaniu równowagi względem zapewnienia realizacji tychże potrzeb. Prawo wzmocnienia odnosi się względem potrzeb wyższego rzędu tj. potrzeb społecznych, uznania i samorealizacji. Prawdliwość tą ustosunkowuje się wobec wymienionych potrzeb wyższego rzędu w kategorii pozytywnych odczuć. Jednostka ludzka dąży tym samym do wzmocnienia poczucia spełnienia tychże potrzeb. Potrzeby zhierarchizowane są w ten sposób, iż oprócz potrzeby samorealizacji pozostałe opierają się na potrzebie redukcji odczuwania braków. Tym samym niezaspokojenie ich może powodować stan napięcia, czy też frustracji⁴.

Rysunek 1. Piramida potrzeb Abrahama H. Maslowa

Źródło: M. Armstrong, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, wyd. 5, Warszawa 2011, s. 464.

Inny model dotyczący podstawowych potrzeb człowieka opracował Clayton Alderfer. Model ten określany jest terminem ERG. Zakłada on istnienie trzech fundamentalnych grup potrzeb człowieka:

- E (existence) – dotyczy wszelkich potrzeb egzystencjalnych, które skorelowane są z materialnym aspektem funkcjonowania jednostki,
- R (relations) – dotyczy potrzeb ukierunkowanych na kontakt i integrację z drugim człowiekiem,
- G (growth) – dotyczy potrzeb skorelowanych z rozwojem jednostki, w tym ze wzbogacaniem osobowości danej jednostki⁵.

⁴ A.H. Maslow, *A theory of human motivation*, "Psychological Review" 1943, vol. 50, ss. 370-396.

⁵ ERG Theory, http://www.valuebasedmanagement.net/methods_alderfer_erg_theory.html (dostęp 4.07.2016).

Model Richarda A. Webbera zakłada istnienie potrzeb skierowanych do wewnątrz oraz potrzeb skierowanych wobec innych osób. Potrzeby skierowane wobec otoczenia są związane z dbałością o wizerunek np. prestiżu, uznania, akceptacji czy przynależności. Potrzeby skierowane do wewnątrz skupiają się na autonomii, uznaniu dla samego siebie oraz dążeniu do osiągnięć. W młodości zazwyczaj dominują potrzeby zewnętrzne, w późniejszym okresie coraz ważniejszą rolę odgrywają potrzeby skierowane do wewnątrz⁶.

Bronisław Malinowski wyróżnił w swoim modelu teorii kultury potrzeby pierwotne i wtórne. Pierwotne potrzeby są powiązane z biologiczną naturą człowieka. Potrzeby tego szczebla są skorelowane z pewnymi kulturowymi reakcjami danych społeczności. Potrzeby wtórne odnoszą się do potrzeb kulturowych. Stanowią one skutek natury ludzkiej, która do prawidłowego funkcjonowania i istnienia w grupie społecznej korzysta z realizacji takich form działalności jak m.in.: polityczna, ekonomiczna, edukacyjna, normatywna itp. Zdaniem Bronisława Malinowskiego istotną rolę odgrywają instytucje, które to służą społecznościom w celu zapewnienia realizacji ich potrzeb⁷. Instytucje społeczne w celu dążenia do zaspokojenia potrzeb stosowały agresję oraz konflikty, jako instrument presji i nacisku, aby zredukować niezaspokojone potrzeby. Raymond Aron na podstawie analizy dziejów postawił tezę, że konflikty (wojny) towarzyszą ludzkości nieprzerwanie⁸. Należy zadać w tym miejscu następujące pytania:

- Jakie funkcje pełnią konflikty, w tym konflikty zbrojne?
- Czy konflikty podlegają ewolucji wobec zmian środowiska międzynarodowego?
- Czy myślenie strategiczne o konfliktach zbrojnych uległo ewolucji?
- Czy środki i metody prowadzenia konfliktów zbrojnych są skorelowane z uwarunkowaniami społecznymi, gospodarczymi, politycznymi, technologicznymi?
- Jaki wpływ na środki i metody prowadzenia konfliktów zbrojnych ma era informacyjna?

Funkcje konfliktów

Konflikt wyrażony jest w konkretnych zachowaniach, działaniach, interakcjach według podejścia behawioralnego i może przybierać bardziej lub mniej gwałtowne formy. Przebiegają one na różnych płaszczyznach: społecznej, politycznej, ekonomicznej, kulturalnej itd. Teorie konfliktu zakładają, iż konflikty posiadają zasadnicze znaczenie dla wyjaśnienia procesów integracji i rozkładu społecznego. Możemy wyróżnić również funkcje konfliktów.

⁶ L. Koziół, M. Tyrańska, *Motywowanie pracowników w teorii i praktyce*, Warszawa 2002, s. 22-27.

⁷ B. Malinowski, *A Scientific Theory of Culture and Others Essays*, Oxford University Press, New York 1960, ss. 91-131.

⁸ R. Aron, *Pokój i wojna między narodami*, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 1995, s. 197.

Według Lewisa A. Cosera, konflikty posiadają więziotwórczą funkcję, sprzyjającą trwaniu grupy. Opisuje on również rolę konfliktów wewnątrz grupy z grupą zewnętrzną. Podkreśla przy tym, że konflikty jednoczą przeciwników, tworzą sojusze i koalicje oraz podtrzymując równowagę władzy. Istotną rolę pełnią również instytucje, jako wentyle bezpieczeństwa oraz ideologia. Coser wyróżnia dwie formy konfliktów, rzeczywiste i nierzeczywiste. Rzeczywiste odnoszą się do niespełnionych potrzeb i wynikającej z tego faktu frustracji. Nierzeczywiste, odnoszą się do konfliktów, które są celem samym w sobie, ma przynieść rozładowanie napięcia i wykreowany przeciwnik może być zastąpiony przez jakikolwiek inny obiekt⁹.

Tabela 1. Funkcje konfliktów według Lewisa A. Cosera

Funkcje konfliktów (Lewis A. Coser, <i>The Functions of Conflict</i> 1956)		
Funkcja	Pomiędzy grupami	Wewnątrz grupy
1. Łącząca, związkowa	Potwierdza stosunek do innej grupy	Utrzymuje stosunki poprzez uwolnienie napięcia
2. Definiująca	Wyodrębnia granice zewnętrzne (Innych)	Wyodrębnia granice wewnętrzne (Nas)
3. Rewitalizująca	Rewitalizuje obyczaje i tradycję	Podkreśla wartości leżące u podstaw członkostwa
4. Rozpoznania	Dostaje informacje o przywracaniu pokoju lub wojny	Uzyskuje informacje o współpracy lub prześladowaniu dewiantów
5. Replikująca	Biorąc pod uwagę układ sił, generuje podobieństwo struktury	Generuje podobieństwo zachowań

Źródło: K.A. Danielsen-Lang, *Lifestyle Neighborhoods: The Semi-Exclusive World of Rental Gated Communities*, s. 95, <https://theses.lib.vt.edu/theses/available/etd-05292008-140601/unrestricted/KDanielsenDissertation-send-rev.pdf> (dostęp 18.06.2016).

Konflikty podlegają ewolucji, ze względu na zachodzące zmiany w organizacji społecznej. Adam Ferguson¹⁰ w koncepcji rozwoju społecznego skupił się na relacji społeczno-politycznej, w której istotnym czynnikiem integrującym społeczeństwo jest występowanie konfliktu zewnętrznego. Ferguson przywiązywał również dużo uwagi wobec czynnika wewnętrznego, jako istotnego elementu konstytuującego powstawanie nowego społeczeństwa. Czynniki wewnętrzne decydujące o ewolucji społecznej stanowił podział pracy oraz zmiana zachodząca w sposobie zdobywania środków do życia. Max Webera u podstaw ewolucji społecznej postawił stratyfikację społeczną. Weber nawiązując między innymi do Émila Durkheima¹¹, odwołał się do roli emocji w procesie interakcji oraz analizy

⁹ Zob. L.A. Coser, *Funkcje konfliktu społecznego*, Kraków 2009.

¹⁰ A. Śliz, M.S. Szczepański, *Konflikt społeczny i jego funkcje. Między destrukcją a kreacją*, „Annales” 2011, s. 15.

¹¹ C. Wight, *Agents, Structures and International Relations. Politics as ontology*, Cambridge, New York 2006, s. 64.

rytuałów społecznych Ervinga Goffmana. Szczególną rolę mają spełniać użyte środki i techniki, które przesądzą o skuteczności odwołań do solidarności emocjonalnej¹².

Przejście demograficzne a konflikt norm i wartości

Przejście demograficzne wypływa z rozwoju i postępu społecznego. Istnieje istotny związek pomiędzy wysokim współczynnikiem przyrostu demograficznego, wysokim odsetkiem młodych dorosłych osób (w wieku od 15 do 29 lat), wzburzenia ze strony osób młodych oraz szybkiego wzrostu ludności miejskiej i prawdopodobieństwa wybuchu wojny domowej. Podczas lat 90-tych prawdopodobieństwa konfliktu wewnętrznego w państwach podlegających przejściu demograficznemu wynosiło około 40% w porównaniu do krajów, które miały ten etap transformacji zakończony. Kraje, w początkowych i środkowych fazach przejścia demograficznego są najbardziej podatne na konflikty cywilne.

Szacuje się, że około jednej trzeciej krajów na świecie przejście demograficzne uległo zakończeniu, w jednej trzeciej, która wynosi około 1,5 miliarda ludzi wydaje się być na początku lub na średnim etapie przejścia. Główne regiony, w których przejście nie dokonało się całkowicie, znajdują się na Bliskim Wschodzie i Afryce Subsaharyjskiej. Pozostałe regiony nie pozostają skoncentrowane i znajdują się w Ameryce Łacińskiej i Azji Południowej¹³.

Dostrzegalna jest również korelacja pomiędzy przejściem demograficznym, a normami, zasadami i regułami określonych społeczności. Przykład stanowią badania Ronalda Ingleharta¹⁴ i Christiana Welzela¹⁵, którzy postanowili skupić się na następujących wartościach:

- przetrwania i w jego opozycji autoekspresji,
- przywiązania do tradycji i na drugim biegunie przywiązania do świeckiej racjonalności.

Inglehart i Wetzel uwypuklili wartości religijne dla określonych obszarów. Czynnikiem, który wyróżnili dla pewnych obszarów były wartości religijne. Poniżej zamieszczone grafy prezentują przywiązanie do badanych norm. Można również zaobserwować ewolucję pomiędzy 2008 i 2015 w obrębie przywiązania do podzielanych wartości. Z kolei Ronald Inglehart oraz Pippa Noriss podkreślają powiązanie istniejące pomiędzy przyrostem

¹² A. Śliz, M. S. Szczepański, *Konflikt społeczny i jego funkcje. Między destrukcją a kreacją*, Annales, Lublin 2011, s. 15.

¹³ R. P. Cincotta, R. Engelman, D. Anastasion, *The Security Demographic: Population and Civil Conflict After the Cold War*, Washington 2003, s. 25.

¹⁴ *Findings and Insights*, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp> (dostęp 23.09.2016).

¹⁵ Tamże.

naturalnym, dobrobytem oraz religijnością¹⁶. Badacze ci utrzymują, iż w społecznościach ubogich dominuje tendencja do większej religijności oraz dzietności. Społeczeństwa zamożne z kolei jak prezentują badania są mniej skłonne do większego przyrostu naturalnego, jak również cechuje je wyższy współczynnik zlaicyzowania¹⁷. Tym samym osie wzajemnego postrzegania kształtują się w odmiennych warunkach oraz na rozbieżnych płaszczyznach norm i wzorców.

Geert Hofstede definiuje natomiast, że kultury można podzielić ze względu na następujące cechy jak:

- poczucie kolektywizmu i indywidualizmu,
- dystans do władzy,
- kobiecość i męskość,
- orientacji krótko oraz długoterminowa,
- unikanie niepewności.

Prowadzone przez Hofstede badania eksponują znaczenie procesu socjalizacji oraz uwarunkowań związanych ze środowiskiem społecznym danego państwa¹⁸. Kluczowymi czynnikami w badaniach Hofstede są byt materialny danej społeczności¹⁹, liczba ludności²⁰, stopień korupcji oraz koncentracja dóbr materialnych²¹.

Era informacyjna – determinizm zmiany społecznej

Daniel Bell definiował, iż zmiany społeczne powodowane są rozwojem technologicznym²². Alvin Toffler w swym dziele *Trzecia fala* zaprezentował pogląd dotyczący ewolucji zmian społecznych opartych na trzech falach cywilizacyjnych, które determinowane były rozwojem technologicznym. Pierwsza wyróżniona fala to era agrarna. Wiązała się ona jego zdaniem z uprawą ziemi przez człowieka oraz stworzeniem podstawowych narzędzi, które to umożliwiły ludziom osiąść na określonym terenie. Fala ta wywołała określone następstwa społeczno-kulturowo-gospodarcze. Falę kończy XIX-wieczna rewolucja przemysłowa i wynalezienie maszyny parowej. Rozpoczyna się wówczas era industrialna związana z produkcją przemysłową, kapitałem, migracją ludności do miast, jako ośrodków pracy. Cechami charakterystycznymi dla drugiej fali są: masowość, koncentracja,

¹⁶ R. Inglehart, P. Noriss, *The True Clash of Civilizations*, "Foreign Policy" 2003, no. 135, s. 62-70.

¹⁷ P. Scheffer, *Druga ojczyzna. Imigranci w społeczeństwie otwartym*, Wołowiec 2010, s. 500.

¹⁸ G. Hofstede, *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, Warszawa 2000, s. 17.

¹⁹ Tamże, s. 178-186.

²⁰ Tamże, s. 78-80.

²¹ Tamże, s. 58-62.

²² D. Bell, *The Third Technological Revolution and its Possible Socioeconomic Consequences*, Dissent, New York 1989, ss. 164-76.

standaryzacja oraz maksymalizacja. Istotną rolę w epoce industrialnej odgrywają międzynarodowe korporacje, które dążą do osiągnięcia maksymalnych zysków. W tym celu skupiają się na synchronizacji, jak również na specjalizacji sił produkcyjnych. Druga fala neguje indywidualne preferencje, sferę duchową, jak również nie dba o sferę ekologiczną, czy aspekty sposobu zatrudniania osób. Trzecia fala to era informacji, która zostaje określona mianem „wioski elektronicznej”²³. Era informacyjna związana jest z bazowaniem na wiedzy, nowych technologiach, ograniczeniem znaczenia państw narodowych, czy też nowymi metodami produkcji. Każdą z fal cechuje odmienne postrzeganie żyjącej w niej społeczności, gdyż fale posiadają odmienne względem siebie norm i zasad współżycia społecznego²⁴.

Toffler dostrzegł, że fale zachodzą wzajemnie na siebie. Zauważył on również, że zmiany społeczno-gospodarcze wywołane rozwojem technologii następują coraz szybciej. Toffler określił, że konflikty społeczne występują na skutek odmiennych wartości i norm społecznych istotnych dla danej fali. Możemy jednakże również zaobserwować, że występują we współczesnym świecie duże dysproporcje w dostępie do najnowszych technologii, które są skoncentrowane głównie w zamożnych państwach. Zjawisko to może również prowadzić do konfliktów, gdyż obszary, które chciałyby dokonać przejścia pomiędzy falami rozwoju są ograniczane pod względem możliwości zdobycia dostępu do nowoczesnych rozwiązań technologicznych, które są elementarne dla funkcjonowania danej fali cywilizacyjnej²⁵.

Toffler dostrzegł problem związany ze zwiększeniem liczby fal, co w konsekwencji równało się ze wzrostem podziałów dotyczących postrzegania rzeczywistości. Odmierna percepcja otaczającej rzeczywistości generuje konflikty, które można jego zdaniem obserwować na gruncie jednostkowych relacji społecznych, jak również interakcji pomiędzy grupami społecznymi, czy też w relacjach z instytucjami rządowymi. Konflikty generowane są wówczas w wyniku próby zmian norm, które są uznawane i akceptowane przez daną falę. Antagonizm pomiędzy drugą i trzecią falą uwypukla się na gruncie m.in.: roli rodziny oraz jej znaczenia, gospodarki, systemu bankowego, korporacji²⁶, roli technologii czy dostępu do informacji. Toffler postawił tezę, że elity krajów należących do fali industrialnej mogą odczuwać zagrożenie związane z zasadami i regulacjami trzeciej fali. Państwa te dążą tym samym do ochrony własnych norm współżycia społecznego przed regułami niesionymi przez

²³ A. Toffler, *Trzecia fala*, tłum. E. Woydyłło, Warszawa 1997, s. 43-114.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ Korporacja w rozumieniu wytwórcy informacji oraz posiadacza baz danych. W tym rozumieniu określenie stopnia oddziaływania korporacji na informację, a przez to wpływ na środowisko naturalne, lub społeczeństwo. Korporacji jako instrumentu wpływu na politykę oraz sfery rządzące. Korporacji i zasad moralności, etyki, uczciwości. Korporacji jako elementu systemu gospodarczego.

trzecią falę. Szybkość zachodzących zmian, które stanowią podważenie norm i dobrostanu państw drugiej fali przyczynia się nasilenia wzajemnego antagonizmu²⁷. Teoria ta zakłada tym samym, że odmienne postrzeganie norm współżycia społecznego oraz możliwość dostępu do nowych technologii wpływa na prawdopodobieństwo konfliktu pomiędzy państwami przynależącymi do różnych fal²⁸.

Ewolucja myśli strategicznej w dziedzinie konfliktów zbrojnych

Zmiany w organizacji społecznej. Najwcześniejszą z zachowanych wielkich teorii wojny jest dzieło Sun Tzu (Sun Wu²⁹) *Sztuka wojny* z przełomu VI i V w. p.n.e.³⁰. Mistrz Sun opisuje, iż konflikt zostaje zapoczątkowany już od negatywnej myśli. Podkreślony jest aspekt właściwego rozpoznania „Poznaj dobrze wroga i poznaj dobrze siebie, a w stu bitwach nie doznasz klęski”. Elementami sztuki wojennej są morale i motywacja, charakterystyka przestrzeni, na której odbywa się wojna, ocena warunków zewnętrznych i wewnętrznych, kalkulacja, właściwy dobór środków i metod prowadzenia działań. Walka ofensywna uznawana jest za niezwykle kosztowną. Istotną rolę w prowadzeniu wojny według Sun Tzu pełni czynnik psychologiczno-społeczny oraz podstęp. Najbardziej cenione jest zaś pokonanie wroga bez walki³¹. Teoria wojny Carla von Clausewitza zawarta w dziele *O wojnie* również ukazuje wojnę jako sferę działań społeczno-polityczną. Użycie siły i przemocy legitymizowane jest chęcią osiągania celów politycznych. Podstawą teorii Clausewitza stanowiły wzajemne relacje między czynnikiem nieprzeliczalnym (moralnością i psychologią), a przeliczalnym (elementami materialnymi, fizycznymi odgrywającymi rolę podczas wojny). Natury wojny, zakłada starcie sił moralnych i fizycznych, które jest przeprowadzone poprzez użycie środków fizycznych. J.G. Bloch dokonując analizy techniki wojskowej i zachodzącej w XIX wieku ewolucji, sformułował tezę o nieopłacalności działań ofensywnych. Podstawą tezy były badania dotyczące wzrostu skuteczności środków obronnych oraz aspektu ekonomicznego. Bloch wykazał tym samym nieopłacalność działań ofensywnych³².

Według Mary Kaldor, konflikty możemy podzielić na „stare wojny” i „nowe wojny”. „Stare wojny” według Kaldor bazowały na myśli Carla von Clausewitza i relacji między

²⁷ A. Toffler, dz. cyt., s. 31-84.

²⁸ Tamże.

²⁹ Sun Tzu (544-496 p.n.e.) – określany również terminem Mistrza Sun. Żył w epoce Wiosen i Jesieni (770-476 p.n.e.).

³⁰ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. J. Kaczmarek, W. Łepkowski, B. Zdrodowski, AON, Warszawa 2008, s. 158.

³¹ S. Tzu, *On the art of war*, transl. L. Giles, Leavenworth 1910, s. 2, s. 10, s. 34.

³² Przyszła wojna prowadzona bardziej na płaszczyznach: technicznej, ekonomicznej i politycznej.

wojną, a kreowaniem nowoczesnego narodu – państwa oraz wykształcaniem kadry przeszkolonych żołnierzy. „Nowe wojny” (np. konflikty w Somalii, Serbii, Czeczenii, Afganistanie, Iraku) wywodzą się z globalizacji i regionalizacji, kosmopolityzmu i zjawiska partykularyzmu, sfery ekonomicznej paradygmatu działań wojennych nowego typu oraz prywatnych armii³³. Martin van Creveld stwierdza, iż w XXI wieku wkroczyliśmy w erę, w której nie tylko państwa stanowią wobec siebie zagrożenie, co przedstawia na przykładzie działań USA w Iraku oraz braku ich efektywności. Dostrzega on również, że w XX wieku dla zagrożeniem dla mocarstw, było jedynie drugie mocarstwo. Podkreśla on, iż ówcześni strategowie, nie rozpatrywali sytuacji w której zagrożenie mogłoby pochodzić z innego źródła³⁴. Współczesne konflikty zdaniem Alberta Palazzo i Antonego Trentini cechują się patowością. Pomimo posiadania przewagi technologicznej działania militarne okazują się być mało skuteczne. Istotną rolę w prowadzeniu działań zbrojnych stanowi zrozumienie charakteru wojny. Funkcjonują obecnie dwa podejścia wobec charakterystyki konfliktów w XXI w. Pierwsze zakłada, iż charakter wojny uległ zmianie, w celu ich zrozumienia, należy identyfikować czynniki i przewidywać ich wpływ na sposób prowadzenia przyszłych działań zbrojnych. Przykładami tego typu podejść jest określenie konfliktów mianem „wojny hybrydowej”. Drugie podejście zakłada, iż wojna w swej zasadniczej naturze pozostaje bez zasadniczej zmiany³⁵. Analizy przebiegu konfliktów podkreślają istotną zmianę, którą możemy zaobserwować w XXI wieku. Wykazują one zmianę uczestniczących stron konfliktów oraz angażowanych sił, środków i narzędzi prowadzenia walki. Pojawia się pytanie, dotyczące obszaru nowych zagrożeń, teatru działań, płaszczyzn konfliktów oraz ich możliwych ścieżek ewolucji.

„Hybrydyzacja” konfliktów oraz jej wynikające implikacje

Społeczeństwa musiały się dostosować do nowych wyzwań związanych z powstałymi warunkami. Adaptacji uległ również sposób prowadzenia konfliktów zbrojnych, który Hoffman określił mianem „wojny hybrydowej”. Teoria ta powstała w wyniku analizy sytuacji geopolitycznej USA. Koncepcja zakłada, iż USA stoją w obliczu ery ogromnej złożoności. Złożoność ta wynika z globalizacji, proliferacji uzbrojenia, zaawansowanej technologii,

³³ Zob. M. Kaldor, *New and Old Wars, Organized Violence in a Globalized Era*, Stanford University Press, Stanford 2007.

³⁴ M. Creveld, *Zmienne oblicze wojny. Od Marny do Iraku*, Poznań 2008, s. 9-11, s. 326-329.

³⁵ A. Palazzo, A. Trentini, *Hybrid, complex, conventional, fourth-generation counterinsurgency. It's Decision that Still Matters Most*, „Australian Army Journal” 2010, nr 1, s. 74.

działalności ekstremistów transnarodowych i odradzających się mocarstw. „Wojna hybrydowa” posiada łączące się wymiary:

- klasyczne użycie sił i metod militarnych,
- nieregularne działania zbrojne oparte na siłach nieregularnych, sabotażu, dywersji, atakach terrorystycznych, walce medialnej
- walkę cybernetyczną, informacyjną, ekonomiczną i inne formy walki.

Złożone konflikty posiadają synergii i liczne kombinacje na poziomie strategicznym, ale nie posiadają ujednolicenia na poziomie operacyjnym i taktycznym³⁶. Hybrydyzacja na poziomie operacyjnym może być rozumiana poprzez współistnienie elementów „starych” i „nowych” typów prowadzenia konfliktów zbrojnych, łączących klasyczne konflikty zbrojne oparte na armiach narodowych, ze starciami grup bojowników (konfliktami asymetrycznymi), wykorzystaniu dostępnych nowoczesnych technologii oraz użycia nieskomplikowanych narzędzi walki, walki o terytoria i zasoby, ze sporami o tożsamość i wartości, konfrontacji partykularyzmu i kosmopolityzmu. Na polu walki stosowana jest wobec tego pełna gama taktyk, metod sposobów i środków prowadzenia konfliktu. Hybrydyzacja może być postrzegana przez pryzmat walczących stron (państwa, grup sponsorowanych przez państwa, aktora pozapaństwowego, nieregularnego ugrupowania zbrojnego, podmioty samofinansowanych, grup interesu czy też jednostek). Hybrydyzacja może odnosić się również do przestrzeni prowadzenia konfliktu (rzeczywistej oraz cyberprzestrzeni). Hybrydyzacja może dotyczyć złożonej natury konfliktu i połączenia różnych elementów antagonizujących (społecznych, politycznych, gospodarczych, informacyjnych, ekologicznych). Hybrydyzacja konfliktów³⁷ wynika ze współistnienia czasoprzestrzennego odmiennych generacji wojen, które wzajemnie się przenikają, i konfrontują na polu walki oraz operacjach inne niż wojenne³⁸.

Czas i przestrzeń współczesnych konfliktów zbrojnych oraz nowe zagrożenia

Współczesne konflikty cechuje zmiana percepcji czasu i przestrzeni prowadzenia walki. Przeobrażeniu uległy również środki i metody prowadzenia konfliktów zbrojnych.

³⁶ F.G. Hoffman, *Hybrid Warfare and Challenges*, „Small Wars Journal” 2009, nr 52, ss. 34-39.

³⁷ Według D.T. Lasicy, hybrydowość odnosi się do kombinacji strategii i taktyki zmierzająca do wymieszania różnych typów działań zbrojnych. R.G. Walker ujmując hybrydowość jako połączenie wojny konwencjonalnej i operacji specjalnych (R.G. Walker, *The United States Marine Corps and Special Operations*, Storming Media, Monterrey 1998, p. 4-5), J.J. McCuen uznaje, iż hybrydowość to kombinacja wojny symetrycznej i asymetrycznej (J.J. McCuen, *Hybrid Wars*, „Military Review” 2008, nr 2, s. 108).

³⁸ A. Gruszcak, *Hybrydowość współczesnych wojen – analiza krytyczna*, [w:] *Asymetria i hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, red. B. Zapala, W. Sokała, „Biuro Bezpieczeństwa Narodowego” 2011, s. 9-17.

W erze informacyjnej występuje przestrzeń rzeczywista oraz nowa przestrzeń wirtualna: cybernetyczna oraz medialna. Rewolucja informatyczna umożliwiła dostęp do większej ilości informacji, natomiast zmiany geopolityczne związane z zakończeniem zimnej wojny³⁹ wywołały zwiększenie niepewności, braku przewidywalności oraz klarowności na poziomie relacji globalnych, regionalnych oraz lokalnych⁴⁰. Obecnie informacje przekazywane są w czasie rzeczywistym a ich ilość przyczynia się do problemów z weryfikacją⁴¹.

Wnioski

Warunkiem zaistnienia konfliktu jest istnienie przynajmniej dwóch antagonistycznie nastawionych stron⁴². Wojna, jako forma konfliktu, opiera się na dążeniu do utrzymania kontroli, zapewnieniu ładu społecznego, zarządzania zasobami naturalnymi, prowadzenia działalności gospodarczej państwa i sprawowania władzy wobec zamieszkującej ludności. Ilość aktorów państwowych stanowi określony zbiór, który można względnie zdefiniować poprzez czynniki siły i potęgi, przy pomocy badań potęgo metrycznych oraz geopolityki. Jednym z głównych wyzwań jest fakt znacznego zwiększenia liczby przeciwników niepaństwowych. Obecnie adwersarze używają hybrydowych środków i metod prowadzenia walki w celu osiągnięcia przewagi. Współcześnie strona, która jest słabsza w zasoby konwencjonalne lub złożone systemy dowodzenia i kontroli może równoważyć braki niekonwencjonalnymi środkami, jak również zaskoczeniem, elastycznością, czy też moralami. Walka asymetryczna cechuje się zmienną dynamiką i intensywnością prowadzonych działań. Występuje również trudność z identyfikacją przeciwnika, sposobem prowadzenia działań, posiadanymi przez niego siłami oraz potencjałem militarnym. Problem stwarza również określenie potencjalnego teatru działań. Tym samym obszar walki asymetrycznej jest rozmyty i nie w pełni rozpoznany⁴³. Współczesne konflikty stawiają wyzwanie kompleksowego i kognitywnego podejścia wobec ich rozwiązywania. Era informacyjna wpłynęła również na zmianę rozumienia samego pojęcia siły oraz podejścia wobec niej⁴⁴. Istotny aspektem pozostaje jednak fakt, że konflikty stanowią formę

³⁹ M.D. Cavelti, *The Militarisation of Cyberspace: Why less may be better*, Center for Security Studies, Zurich 2012, ss. 144-145.

⁴⁰ D.C. Gompert, I. Lachow, J. Perkins, *Battle-Wise Seeking Time-Information. Superiority in Networked Warfare*, NDU Press, Washington 2006, ss. 13-20.

⁴¹ Tamże.

⁴² Z. Polcikiewicz, *Właściwości przyszłych wojen oraz ich implikacje społeczne*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2012, nr 1(163), ss. 96-97.

⁴³ L. Seaquist, *Community War*, „Naval Institute Proceedings” 2000, s. 56.

⁴⁴ M. Dunn, *Information Age Conflicts, A Study of the Information Revolution and a Changing Operating Environment*, Zürcher Beiträge, ETH Zürich 2004, nr 64, s. 20-21.

działalności człowieka i są przez niego kreowane. Środki i metody walki również podlegają rozwojowi ze strony człowieka, przeciwko drugiemu człowiekowi, który to fakt pozostaje niezmienny od zarania dziejów.

Bibliografia:

- Aron R., *Pokój i wojna między narodami*, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 1995.
- Bell D., *The Third Technological Revolution and its Possible Socioeconomic Consequences*, Dissent, New York 1989.
- Cavelty M.D., *The Militarisation of Cyberspace: Why less may be better*, Center for Security Studies, Zurich 2012.
- Coser L.A., *Funkcje konfliktu społecznego*, Kraków, 2009.
- Crevelde M., *The Art. Of War and Military Thought*, Cassell, London, 2000.
- Crevelde M., *Zmienne oblicze wojny. Od Marny do Iraku*, Poznań 2008.
- Danielsen-Lang K.A., *Lifestyle Neighborhoods: The Semi-Exclusive World of Rental Gated Communities*, https://theses.lib.vt.edu/theses/available/etd-05292008-140601_unrestricted/ KDanielsenDissertation-send-rev.pdf
- Dunn M., *Information Age Conflicts, A Study of the Information Revolution and a Changing Operating Environment*, Zürcher Beiträge, nr 64, Zürich 2004, s. 20-21.
- Findings and Insights*, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.
- Gompert D.C., Lachow I., Perkins J., *Battle-Wise Seeking Time-Information. Superiority in Networked Warfare*, NDU Press, Washington 2006.
- Gruszczak A., *Hybrydowość współczesnych wojen – analiza krytyczna*, [w:] *Asymetria i hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, red. B. Zapala, W. Sokała, „Biuro Bezpieczeństwa Narodowego” 2011.
- Hoffman F.G., *Hybrid Warfare and Challenges*, „Small Wars Journal” 2009, nr 52, s. 9-17.
- Hofstede G., *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, Warszawa 2000.
- Inglehart R., Noriss P., *The True Clash of Civilizations*, „Foreign Policy” 2003, no. 135, s. 62-70.
- Kaldor M., *New and Old Wars, Organized Violence in a Globalized Era*, Stanford University Press, Stanford 2007.
- Maslow A.H., *A theory of human motivation*, „Psychological Review” 1943.
- McCuen J.J., *Hybrid Wars*, „Military Review” 2008, nr 2.
- Nederveen Pieterse J., *Ethnicities and Global Multiculture: Pants for an Octopus*, New York 2007.
- Palazzo A., Trentini A., *Hybrid, complex, conventional, fourth-generation counterinsurgency. It's Decision that Still Matters Most*, „Australian Army Journal” nr 1, 2010, s.74.
- Polcikiewicz Z., *Właściwości przyszłych wojen oraz ich implikacje społeczne*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2012, nr 1(163), s. 96-97.
- Scheffer P., *Druga ojczyzna. Imigranci w społeczeństwie otwartym*, Wołowiec 2010.
- Sequist L., *Community War*, „Naval Institute Proceedings” 2000.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, red. J. Kaczmarek, W. Łepkowski, B. Zdrodowski, Warszawa 2008.
- Śliz A., Szczepański M.S., *Konflikt społeczny i jego funkcje. Między destrukcją a kreacją*, Lublin, 2011.
- Toffler A., *Trzecia fala*, tłum. E. Woydyłło, wyd. 3, Warszawa 1997.
- Walker R.G., *The United States Marine corps and Special Operations*, Storming Media, Monterrey 1998.
- Wight C., *Agents, Structures and International Relations. Politics as ontology*, Cambridge, New York, 2006, s. 64.

Siły zbrojne w reżimach autorytarnych.

Narzędzie kontroli czy podstawa funkcjonowania?

Streszczenie: Na przestrzeni dziejów armia posiadała różne znaczenie oraz osiągała różnorodny poziom wpływu na kształt systemu politycznego lub szerzej na sferę życia społeczno-politycznego danego państwa.

Analizie poddane zostały trzy studia przypadku systemów autorytarnych, mających miejsce w różnych okresach czasowych, odmiennej przestrzeni geograficznej oraz kulturowo-społecznej. Celem niniejszego opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie: Jaka jest rola sił zbrojnych w systemach autorytarnych? Próbą badawczą są systemy polityczne Polski od 1926 r. do 1939 r., Egiptu od 1952 r. do współczesności oraz Pakistanu od 1977 r. do 1988 r. w kontekście autorskiej metodyki badań.

W wyniku analizy okazało się, że siły zbrojne w reżimach autorytarnych uzyskują dominującą rolę systemową – wpływają one na przestrzeń społeczno-polityczną. Niejednokrotnie w ich łonie dokonuje się kreacja przywódców politycznych, których władza legalizowana jest w formie plebiscytu wyborczego. Dodatkowo armia pełni w państwach o autorytarnym reżimie politycznym rolę stabilizatora w sytuacji zagrożeń i niepokojów społecznych.

Słowa kluczowe: siły zbrojne, autorytaryzm, egzekutywa, stosunki polityczno-wojskowe, przywódca polityczny.

Armed forces in a authoritarian regimes. Control tool or functioning base?

Summary: Army in a history has taken different meaning and has reached different impact level to the shape of the political system or, wider, to the socio-political sphere of the state.

There have been analyzed 3 case studies of an authoritarian regimes that occurred in different time periods, different geographic, cultural and social space.

The purpose of this paper is an attempt to answer: What is the role of an armed forces to authoritarian regimes? Research sample have been political systems of Poland (1926-1939), Egypt (1952-2016) and Pakistan (1977-1988) in the context of the author's research method. The analysis showed that the armed forces in authoritarian regimes reach dominant system position – they influence to the social and political space. Repeatedly inside their structure is being done selection and creation of the political leaders, that power is being legalized in the general election. Moreover the armed forces in authoritarian states is the balancer in the threats situation and social unrests.

Keywords: armed forces, authoritarianism, executive, civil-military relations, political leaders.

Na przestrzeni dziejów armia posiadała różne znaczenie oraz osiągała różnorodny poziom wpływu na kształt systemu politycznego lub szerzej na sferę życia społeczno-politycznego danego państwa. Dotyczy to również przestrzeni dziejowej jednego państwa w pewnej rozciągłości czasowej – kilku dekad. Odmienny bowiem jest współczesny zakres oddziaływań polskich sił zbrojnych na obsadę najwyższych urzędów publicznych od tego jaki miała armia w okresie międzywojennym. Podobnie znacząco niższe są polityczne następstwa aktywności tureckich sił zbrojnych aniżeli jeszcze w przed dwoma dekadami (1997 r.) kiedy to doprowadziły one do ustąpienia rządu Necmettina Erbakana¹ czy też w 1980 r., gdy dokonały zamachu stanu², którego następstwem było całkowite przekształcenie systemu politycznego, zmiana konstytucji oraz wybór lidera przewrotu – gen. Kenana Evrena na stanowisko Prezydenta Republiki³.

Zwiększanie znaczenia sił zbrojnych w ramach systemu politycznego danego państwa jest związane jednocześnie również z faktem, iż państwo to jest dalekie od współcześnie rozumianego pojęcia demokracji. Należy w tym miejscu korzystając z dorobku nauk politycznych wyróżnić trzy zasadnicze typy reżimu politycznego skoordynowane na osi demokracja – autorytaryzm – totalitaryzm⁴.

W oparciu o doświadczenia dyktatur XX w. wyróżnienie ich wynika z faktu, że każdy z wymienionych typów charakteryzuje się innym stopniem wykorzystania potencjału struktur siłowych pozostających w dyspozycji aparatu państwowego. Niejednokrotnie jednak siły zbrojne uzyskują znaczący wpływ na sposób sprawowania władzy oraz obsadzanie najwyższych urzędów publicznych⁵.

W związku z powyższym celem niniejszego opracowania będzie próba odpowiedzi na pytanie: Jaka jest rola sił zbrojnych w systemach autorytarnych – podmiotowa czy przedmiotowa? Aby na nie odpowiedzieć wcześniej trzeba będzie odpowiedzieć na pytania pomocnicze: Jakie są systemowe uwarunkowania funkcjonowania armii w przestrzeni publicznej w krajach o autorytarnym reżimie rządów?

Będzie to możliwe dzięki przyjęciu ścieżki badawczej polegającej na przedstawieniu stanu badań dotyczącego autorytaryzmu jako zjawiska politycznego oraz roli sił zbrojnych w ramach tak ukształtowanego systemu politycznego. Następnie konieczne będzie przedstawienie autorskiego projektu zarysu metodyki koniecznej dla spełnienia założeń

¹ E. Zurcher, *Turcja. Od sułtanatu do współczesności*, Kraków 2013, s. 302.

² K. Bieniek, *System partyjny Republiki Turcji w latach 1950-2011*, Warszawa 2013, s. 156.

³ P. Schmidt, *Turecka armia i jej pozycja w państwie w okresie rządów premiera Recepta Tayyipa Erdogana*, „Przegląd Geopolityczny” 2014, t. 9, s. 157.

⁴ W. Żebrowski, *Teoria współczesnych systemów politycznych*, Olsztyn 2009, s. 63-78.

⁵ Zob. D. Robertson, *Słownik polityki*, Warszawa 2009, s. 25-27.

niniejszego opracowania. Kolejnym krokiem będzie analiza funkcjonowania sił zbrojnych w obrębie systemów autorytarnych na przykładach Polski od 1926 r. do 1939 r., Egiptu od 1952 r. do współczesności oraz Pakistanu od 1977 r. do 1988 r. w kontekście przyjętej metodyki badań.

Metodyka analizy

Stan badań na temat każdego elementu kluczowych niniejszej analizy (relacje cywilno-wojskowe, autorytarny system rządów oraz kreacja przywódców politycznych w krajach niedemokratycznych) jest bardzo rozległy, zarówno w perspektywie krajowej, jak również zagranicznej.

Autorytaryzm, będąc podstawą badań pojawiał się jako m.in.: teoretyczny aspekt porównawczy⁶, perspektywa współczesnych zagrożeń oraz symptomów tendencji polityczno-społecznych⁷, rozważania o naturze filozoficznej⁸, studia przypadku⁹ oraz analizy systemowe o charakterze historycznym¹⁰. W tym miejscu należy podkreślić, że istnieją również publikacje z zakresu styku płaszczyzny systemów politycznych oraz sił zbrojnych jak np. *Siły zbrojne w państwie demokratycznym i autokratycznym* autorstwa Zenona Trejnis¹¹, jednak ich ustalenia wymagają jednak aktualizacji oraz rozszerzenia perspektywy o czynniki geograficzno-kulturowe.

Również kształt relacji cywilno-wojskowych w kontekście sprawowania władzy w państwie opisywany i analizowany był wielokrotnie. Najczęściej jednak były to opracowania dotyczące jednego państwa np. Polski¹², Pakistanu¹³, Bangladeszu¹⁴ czy Ghany¹⁵, kontynentu¹⁶ lub grupy sąsiadujących państw¹⁷. Brakuje jednak opracowań o charakterze uniwersalnym dla grup państw odległych geograficznie, różniących się

⁶ P. Burrin, *Faszyzm, nacjonalizm, autorytaryzm*, Kraków 2013.

⁷ *Współczesne oblicza autorytaryzmu*, red. P. Żuk, Warszawa 2014.

⁸ P. Radkiewicz, *Autorytaryzm a brzytwa Ockhama*, Warszawa 2012.

⁹ P. Usov, *Powstanie, konsolidacja i funkcjonowanie reżimu neautorytarnego na Białorusi w latach 1994-2010*, Warszawa 2014.

¹⁰ *Europa XX wieku. Między totalitaryzmem, autorytaryzmem a demokracją*, red. A. Adamczyk, P. Biniecka, K. Kaźmierczak, Piotrków Trybunalski 2011.

¹¹ Z. Trejnis, *Siły zbrojne w państwie demokratycznym i autokratycznym*, Toruń 1997.

¹² M. Szczurowski, *Politics and the Armed Forces. The Poles in the Second World War*, Toruń 2016.

¹³ E. Hussain, *Military Agency, Politics and the State: The Case of Pakistan*, 2010.

¹⁴ B. Ghoshal, *The anatomy of military interventions in Asia: the case of Bangladesh*. „India Quarterly: A Journal of International Affairs” 2009, vol. 65, no 1.

¹⁵ B. Dartey-Baah, *Political Leadership in Ghana: 1957-2010*, „African Journal of Political Science and International Relations”, Vol. 9(2), February 2015.

¹⁶ I.A.P. Wogu, J. Ibietan, *Civil Military Relations and Leadership Crisis in 21st Century Africa: An Inquiry*, „International Journal of Innovative Social Sciences & Humanities Research” 2014, no. 2(1).

¹⁷ P. Tefler, *Siły zbrojne i polityka w Argentynie, Brazylii i Chile. Historia i współczesność*, Toruń 2014.

społecznie, kulturowo, religijnie, bowiem autorytaryzm jako fenomen badawczy występuje oraz występował na wszystkich kontynentach.

W związku z powyższym, ze względu na brak metodyki, umożliwiającej wykonanie przyjętych założeń tego artykułu, konieczne jest przyjęcie szeregu czynników, które umożliwią przeprowadzenie analizy dającej odpowiedź na pytania badawcze. Autor przyjął 8 elementów, które w wyniku badań analizy mogą zobrazować układ zależności pomiędzy siłami zbrojnymi, a elitami politycznym, szczególnie przywództwem politycznym w sposób wielopłaszczyznowy. Wynika to z faktu, iż ten katalog ma charakter uniwersalny, umożliwiający, na podstawie odpowiednich źródeł, analizę dowolnego przypadku. Dzięki temu spectrum badania jest wymiennie szerokie.

Wspomniane czynniki brane pod uwagę w trakcie analizy to:

1. Występowanie zamachów stanu;
2. Obecność członków najwyższych struktur wojskowych w gabinecie rządowym / kolektywnej głowie państwa;
3. Obejmowanie najwyższego urzędu w ramach danego systemu politycznego przez czynnego w służbie wojskowego;
4. Autonomia struktur militarnych w ramach państwa / Brak cywilnej kontroli sił zbrojnych;
5. Kontrwywiadowcza inwigilacja najwyższych urzędników państwowych i/lub ich pokazowe procesy;
6. Agresywna polityka zagraniczna wobec krajów bliskich geograficznie;
7. Wydatki na obronność czynnikiem dominującym w budżecie państwa.

Pierwsze cztery spośród wymienionych czynników mają charakter bezpośredniego połączenia oraz relacji pomiędzy strukturami militarnymi danego państwa a naczelnymi organami państwa ukonstytuowanymi w obszarze władzy wykonawczej. Obecność zamachów stanu jako zjawiska występującego w historii danego państwa obrazuje poziom jego stabilności w kontekście funkcjonowania najwyższych organów państwa. Kreacja eksponowanych stanowisk publicznych w obszarze egzekutywy, ze szczególnym uwzględnieniem resortów odpowiadających za kontrolę i kierownictwo siłami zbrojnymi. To może bowiem nie tylko wpływać na obniżanie zakresu cywilnej kontroli nad armią, ale również wręcz przeciwnie – tworzyć podstawy do supremacji struktur militarnych nad cywilnymi ośrodkami władzy. Taki stan rzeczy może zostać ukształtowany poprzez objęcie najwyższego stanowiska w danej przestrzeni politycznej przez jednostkę wywodzącą się bezpośrednio z wojska lub nawet czynnego w służbie wysokiego oficera armii. Dwie wcześniejsze wytyczne w pewien sposób

kształtują pozostałe cztery czynniki 4. wskazujący na samodzielność funkcjonowania sił zbrojnych w państwie, znajdujących się poza cywilnym zwierzchnictwem.

Punkt piąty odnosi się do systemowych uwarunkowań wewnętrznych związanych z nadużywaniem prawa do stosowania przymusu oraz środków dyscyplinujących ład i porządek społeczny, co jest wyłącznym przymiotem państwa¹⁸. Tutaj jednak, w warunkach niedemokratycznych, ich nadużywanie celowościowe przez państwo lub samorzutnie przez odpowiednie służby może wskazywać zakres samodzielności działania sił zbrojnych w ramach danego państwa.

Punkt szósty jest istotny ze względu na rozszerzanie zakresu terytorialnego opresyjności danego reżimu poza jurysdykcję danego państwa. Bowiem państwa zarządzane w sposób niedemokratyczny wykazują się niejednokrotnie wysokim poziomem agresji na arenie międzynarodowej. Szczególnie wobec najbliższych sąsiadów, z którymi popadają w konflikty polityczne lub nawet militarne¹⁹.

Zaś ostatni siódmy czynnik brany pod uwagę ma charakter ekonomiczny. Funkcjonowanie struktur bezpieczeństwa, w tym struktur militarnych, nawet w państwach demokratycznych wymaga znaczących nakładów finansowych. W perspektywie, zarówno wzrostu systemowego znaczenia oraz konieczności stosowania wzmożonych środków przymusu dla zapewnienia trwałości funkcjonowania ośrodków władzy skupionych najczęściej w ramach władzy wykonawczej, wysokość kosztów utrzymania tychże struktur wzrasta symultanicznie.

Przedstawiony katalog czynników ma więc charakter komplementarny i uzupełnia się na wielu płaszczyznach. Dzięki temu analiza będzie bardziej kompleksowa biorąc pod uwagę uwarunkowania polityczno-militarne, ekonomiczne, wewnętrzną opresyjność aparatu bezpieczeństwa oraz relacje zewnętrzne dyktatury.

Podmiotowość sił zbrojnych w systemach autorytarnych na przykładzie Polski po 1926 r., Egiptu po 1952 r. oraz Pakistanie po 1977 r.

W celu realizacji założeń badawczych w tym miejscu konieczne jest wyselekcjonowanie grupy badawczej o charakterze reprezentatywnym. Z tego powodu niezbędne jest dobranie przykładów autorytarnych dyktatur z trzech odrębnych kontynentów,

¹⁸ *Encyklopedia PWN*, hasło: „Przymus państwowy”, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/przymus-panstwowy;3963904.html>, (dostęp 20.04.2016).

¹⁹ Przykładami takiego funkcjonowania może być autorytarna dyktatura Wietnamu Północnego wobec południowego sąsiada lub zajęcie Albanii przez Włochy faszystowskie. Z drugiej strony autorytarne dyktatury mogą być neutralne w stosunkach zewnętrznych jak np. Portugali i Hiszpania w czasie II Wojny Światowej.

których funkcjonowanie rozpoczęło się w rozciągłości czasowej nie mniejszej niż dekada. Pozwoli to na uniknięcie zafałszowania wyniku analizy przez fluktuacyjne wydarzenia o charakterze, zarówno regionalnym, jak i globalnym kształtujące procesy społeczno-polityczne w danej przestrzeni czasowej i geograficznej.

Z tych względów grupę badawczą stanowią będą dyktatury:

- W Polsce po Zamachu Majowym z 1926 r., trwająca do końca września 1939 r.²⁰;
- W Egipcie od obalenia Faruka II aż do chwili obecnej, z pominięciem dwuletniego okresu rządów Mohammeda Mursiego w latach 2011-2013²¹ obalonego przez zamach stanu dowodzony przez gen. Abd el Fataha es-Sisiego²²;
- W Pakistanie po 1977 r. kiedy to obalony został rząd Zulfikara Bhutto²³, straconego przez juntę dwa lata później²⁴.

Dzięki takiemu doborowi grupy państw do badania spełnia przyjęte wcześniej założenia. Kraje te bowiem leżą na odrębnych kontynentach (Europa, Afryka i Azja), brane pod uwagę wydarzenia miały miejsce w przedziałach czasowych znacząco od siebie oddalonych (Polska – okres międzywojenny, Egipt – początkowa faza Zimnej Wojny, - Pakistan – późna faza Zimnej Wojny).

Wyniki analizy przyjętych wcześniej czynników w kontekście państw grupy badawczej zostały umieszczone w poniższej tabeli:

Tabela 1. Uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne systemowej roli sił zbrojnych w reżimach autorytarnych

Badany czynnik	Polska (1926-1939)	Egipt (1952-2016)	Pakistan (1977-1988)
Występowanie zamachów stanu	+	+	+
Obecność członków najwyższych struktur wojskowych w gabinecie rządowym / kolektywnej głowie państwa	+	+	+
Obejmowanie najwyższego urzędu w ramach danego systemu politycznego przez czynnego w służbie wojskowego	-	+	+
Autonomia struktur militarnych w ramach państwa / Brak cywilnej kontroli sił zbrojnych	+	+	+

²⁰ Koniec dyktatury sanacji w Polsce wraz z przegraną wojną z Niemcami w 1939 r. można jednak uznać tylko częściowo za koniec okresu dyktatury, gdyż w wyniku „umowy paryskiej” oraz unifikacji urzędów Premiera, Ministra Spraw Wojskowych, Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych oraz Naczelnego Wodza systemowa rola gen. Władysława Sikorskiego była dominująca.

²¹ T. Yazici, *How The Turkish Media See The Coup D'etat in Egypt in 2013: A Survey on Radikal and Star Newspapers*, artykuł pokonferencyjny, 2014, s. 2, https://www.researchgate.net/publication/264977440_How_The_Turkish_Media_See_The_Coup_D'etat_in_Egypt_in_2013_A_Survey_on_Radikal_and_Star_News_papers (dostęp 19.03.2016).

²² Tamże.

²³ H.A. Rizvi, *The Military and Politics in Pakistan: 1947-1997*, Lahore 2000, s. 307.

²⁴ E. Hussain, *Military Agency, Politics and the State: The Case of Pakistan*, 2010, s. 221. Dysertacja doktorska obroniona na Uniwersytecie Heidelberga w 2010 r., <https://www.researchgate.net/publication/45523194> (dostęp 19.03.2016).

Kontrwywiadowcza inwigilacja najwyższych urzędników państwowych i działaczy politycznych i/lub ich pokazowe procesy	+	+	+
Agresywna polityka zagraniczna wobec krajów bliskich geograficznie	+	+	+
Wydatki na obronność czynnikiem dominującym w budżecie państwa	+	+	+

Źródło: Opracowanie własne autora.

Każdy z przypadków badawczych opisanych powyżej tj. każde z państw w swojej historii doświadczyło zamachów stanu oraz prób ich przeprowadzenia. Co więcej badane okresy dyktatur we wszystkich trzech przypadkach rozpoczął wojskowy zamach stanu. W Polsce był to jedyny w całej współczesnej historii udany pucz przeprowadzony przez siły zbrojne. Dokonany został w 1926 r. przez środowiska związane z byłym najwyższym urzędnikiem państwowym kierującym tym zamachem stanu - poprzedzającym objęcie przez te środowiska (zwane później sanacyjnymi) władzy w państwie. W Egipcie zaś w analizowanym okresie doszło do dwóch zamachów stanu. Pierwszy miał miejsce w 1952 r., czego efektem było obalenie rządzącego króla Faruka²⁵. Drugi zaś w 30 czerwca 2013 r. został przeprowadzony przez armię, na czele której stał Szef Sztabu Generalnego oraz Minister Obrony – gen. A. Sisi. Z kolei w Pakistanie liczba zamachów stanu na przestrzeni jego dziejów to aż pięć takich wydarzeń²⁶.

W trakcie funkcjonowania tych reżimów autorytarnych w gabinetach rządowych każdorazowo zasiadali wysocy rangą oficerowie. We wszystkich gabinetach stanowisko, zarówno Prezesa Rady Ministrów, jak i Ministra Spraw Wojskowych obejmowali czynni zawodowo żołnierze w stopniu przynajmniej majora²⁷. W Egipcie Ministerstwo Obrony oraz kierownictwo Sztabu Generalnego tradycyjnie jest zajmowane przez tę samą osobę, a w aktualnie obowiązującej konstytucji Egiptu z 2014 r. oba urzędy są ze sobą powiązane w tej właśnie formule, o czym stanowi art. 201²⁸. Nie różni się znacznie w tym zakresie kształt gabinetów rządowych w Pakistanie w latach bezpośrednio po przewrocie z 1977 r.²⁹.

Co więcej w spośród tych trzech krajów jedynie w Polsce bezpośrednio po przewrocie z 1926 r. jego lider nie objął najwyższego urzędu (choć Józef Piłsudski został wybrany

²⁵ S. Chazbijewicz, *Faruk I – ostatni król Egiptu*, [w:] *Przywództwo i przywódcy we współczesnej Afryce* „Forum Politologiczne”, tom 7, red. A. Żukowski, Olsztyn 2008, s. 171.

²⁶ E. Hussain, *Military Agency, Politics and the State: The Case of Pakistan*, 2010, s. 12. Dysertacja doktorska obroniona na Uniwersytecie Heidelberga w 2010 r., <https://www.researchgate.net/publication/45523194> (dostęp 19.03.2016).

²⁷ P. Schmidt, *Przywództwo polityczne-militarne. Egzemplifikacja pojęcia na podstawie najnowszej historii Polski*, [w:] *Wieloaspektowość badan kluczem do rozwoju nauk o polityce*, red. P. Łubiński, Kraków 2016, s. 38-42.

²⁸ *Konstytucja Arabskiej Republiki Egiptu z 18 stycznia 2014 r.*, art. 201.

²⁹ T. Kamran, *Democracy and Governance in Pakistan*, Lahore 2008, s. 107-110.

przez Zgromadzenie Narodowe na Prezydenta RP nie objął stanowiska³⁰). W Egipcie z kolei po obaleniu króla Faruka najwyższym urzędem publicznym została ustanowiona prezydentura. Odtąd kolejnymi głowami państwa zostawali wyłącznie generałowie i marszałkowie egipskiej armii. Wyjątkiem był wybór M. Mursiego na Prezydenta Arabskiej Republiki Egiptu jednak jego kierowanie państwem zakończyło się krwawym przewrotem, którego następstwem jest całkowita destabilizacja państwa³¹. W tym świetle obalenie rządu Z. Bhutto w 1977 r. przez gen. Mohammada Zia ul-Haq'a (również Szefa Sztabu Generalnego) oraz jego popleczników stało się podstawą objęcia przez przywódcę zamachowców urzędu Prezydenta w 1978 r.³².

W perspektywie powyższych ustaleń trudne z faktograficznego punktu widzenia określenie autonomii sił zbrojnych w ramach państwa tudzież braku cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi w sytuacji kiedy urzędy odpowiedzialne za cywilną kontrolę i zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi obejmowane są przez jednostki będące w czynnej służbie wojskowej. Taka sytuacja ukazująca dominację struktur militarnych w przestrzeni społeczno-politycznej państwa uwidacznia całkowitą niezależność sił zbrojnych od jakiegokolwiek kontroli zewnętrznej, bowiem to właśnie struktury militarną przejmują w tych specyficznych warunkach możliwość kontroli nad elementami systemu politycznego oraz czynnikami około-systemowymi. Dlatego w sposób naturalny należy tę autonomię uznać za realną.

Dzięki posiadanej autonomii działań własnych oraz dominacji politycznej, siły zbrojne uzyskują możliwość kontroli działań obalonego establishmentu, a jednocześnie opozycji, tak parlamentarnej, jak i pozaparlamentarnej. Pozwala to na postawienie w stan oskarżenia przeciwników politycznych. W reżimach autorytarnych tzw. „procesy pokazowe” są regularnym elementem rzeczywistości politycznej o nieregularnej częstotliwości. W Polsce po przewrocie z 1926 r. przeciwnicy polityczni zostali oskarżeni dopiero w 1930 r.³³, kiedy koncentrując wysiłki polityczne w formie konsolidacji środowisk lewicowych oraz centrowych pod postacią Centrolewu³⁴. Jest to więc okres 4 lat od początku funkcjonowania dyktatury. W Pakistanie w 1977 r. junta umieściła w więzieniu premiera Z. Bhutto tuż po przejęciu steru państwa. Jego proces wraz z apelacjami zakończył się niespełna dwa lata

³⁰ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-2004*, Warszawa 2004, s. 53.

³¹ *Notatka Biura Bezpieczeństwa Narodowego nt. sytuacji w Egipcie*, <https://www.bbn.gov.pl/pl/prace-biura/publikacje/analizy-raporty-i-nota/6398,NOTATKA-BBN-Egipt-cztery-lata-po-wybuchu-Arabskiej-Wiosny.html>, (dostęp 20.04.2016).

³² T. Kamran, *Democracy and Governance in Pakistan*, Lahore 2008, s. 105.

³³ S. Cat-Mackiewicz, *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.*, Londyn 1992, s. 220-225.

³⁴ W. Roszkowski, dz. cyt., s. 58-59, 63-64.

po przewrocie z ostatecznym potwierdzeniem wyroku śmierci³⁵. Również w Egipcie miały miejsce procesy pokazowe. Najistotniejszym spośród nich jest proces byłego prezydenta – M. Mursiego – analogiczny do sytuacji w jakiej znalazł się Z. Bhutto w Pakistanie przed przeszło trzema dekadami. On również został skazany na karę śmierci, co miało miejsce w czerwcu 2015 r.³⁶.

Posiadając wiedzę na temat wewnętrznych uwarunkowań funkcjonowania sił zbrojnych w reżimie autorytarnym należy zwrócić uwagę badawczą poza granice państwa zarządzanego w ten sposób. Mianowicie na relacje z krajami sąsiedzkimi i agresywne działania podejmowane w ich kierunku. Biorąc pod uwagę Polskę w latach 1926-1939 należy stwierdzić, iż relacje z sąsiadami nie należały do przyjaznych. Zarówno z Niemcami, jak i z Rosją Radziecką, a następnie Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich stosunki były trudne, co w znacznym stopniu wynikało z postawy obu silnych sąsiadów. Niemcy uznawały Polskę za „państwo sezonowe”³⁷, zaś ZSRR wyraźnie artykułowało plan rewizji postanowień Traktatu Ryskiego z 1921 r. kończącego Wojnę Polsko-Bolszewicką. Co istotne dopiero w 1932 r. podpisano pakt o nieagresji ze Związkiem Radzieckim³⁸. Z Niemcami stosowny układ został zawarty w 1934 r., kończąc jednocześnie 9-letni okres wojny celnej pomiędzy oboma państwami³⁹. Niemniej wydarzenia z września 1939 r. wykazały fasadowość owych porozumień w konfrontacji z partykularnymi interesami narodowymi. Dodatkowo warto przypomnieć, iż przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego Rzeczpospolita Polska nie utrzymywała stosunków dyplomatycznych z Republiką Litwy. Powodem tego stanu rzeczy było zajęcie przez wojska dowodzone przez gen. Lucjana Żeligowskiego Wilna i Wileńszczyzny w październiku 1920 r.⁴⁰. Ponadto bilateralne relacje z południowym sąsiadem były obciążone kwestią zajęcia przez Czechosłowację Zaolzia w okresie Wojny Polsko-Bolszewickiej. Co więcej Polska wzięła udział w niechlubnym akcie rozbioru Czechosłowacji wysuwając żądanie odstąpienia wspomnianego powyżej terytorium Zaolzia⁴¹. Egipt z kolei w pierwszej części omawianego okresu prowadził bardzo aktywną politykę zewnętrzną w latach 50-tych oraz 60-tych XX w., która miała 2 zasadnicze cele. Pierwszy, zgodny z ideą panarabizmu to ścisła współpraca krajów arabskich, czego wymiernym efektem było powstanie Zjednoczonej Republiki Arabskiej w 1958 r.

³⁵ T. Kamran, *Democracy and Governance in Pakistan*, Lahore 2008, s. 107.

³⁶ <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-33147206>, (dostęp 20.04.2016).

³⁷ W. Roszkowski, dz. cyt., s. 41.

³⁸ Tamże, s. 71.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ S. Cat-Mackiewicz, dz. cyt., s. 154-155.

⁴¹ Tamże, s. 305-306.

z połączenia Egiptu i Syrii. Twór ten jednak nie przetrwał nawet 4 lat⁴². Drugi zaś, wynikający z pierwszego, to wrogość wobec Państwa Izrael, co było podstawą wojen arabsko-izraelskich, w tym Wojny Sześciodniowej, wynikiem której Egipt stracił na pewien okres kontrolę nad Półwyspem Synaj⁴³. Z kolei powstały w 1947 r. z podziału dawnej brytyjskiej kolonii – Indii Wschodnich – Pakistan przez całą rozciągłość swego istnienia jest w permanentnym konflikcie politycznym, a okresowo również militarnym (wojny o prowincję Kaszmir). Konflikt ten doprowadził do rozpadu Pakistanu i powstania Bangladeszu w 1971 r. (wcześniej federacji Pakistanu Wschodniego i Zachodniego)⁴⁴. Co więcej efektem tych napięć są w pełni operatywne arsenały nuklearne obu państw.

Ostatnim elementem analizy jest zwrócenie uwagi na kwestię obciążenia budżetu państwa przez wydatki zbrojeniowe. W przypadku międzywojennej Polski wydatki zbrojeniowe w latach bezpośrednio poprzedzających wybuch II Wojny Światowej, tj. między 1936 r. a 1939 r., stanowiły ponad 40% ogółu wydatków budżetu państwa⁴⁵. Jak podaje Ejaz Hussain pakistańskie wydatki zbrojeniowe w latach 1978-1988, czyli w okresie dyktatury junty kierowanej przez gen. M. Zia ul-Haq'a, kształtowały się na poziomie od 33 do 41,5% wydatków państwa w danym roku budżetowym⁴⁶. Z kolei wydatki Egiptu w tej sferze w połowie przyjętego okresu tj. w 1987 r. wyniosły 32% całości budżetu państwa⁴⁷.

Podsumowanie

Konkludując należy podkreślić niebagatelne znaczenie wszelkich czynników typu *hard power* w kontekście bezpieczeństwa w całej rozciągłości czasowej funkcjonowania państw jako struktur zgodnych z definicją Georga Jellinka⁴⁸. Nawet w najbardziej demokratycznych państwach zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom jest podstawowym zadaniem organów państwa.

W tym miejscu konieczne jest uwypuklenie faktu bardzo szerokiego spectrum czynników kreujących ogół uwarunkowań funkcjonowania armii w przestrzeni publicznej

⁴² Zob.: <http://www.britannica.com/place/United-Arab-Republic>, (dostęp 20.04.2016).

⁴³ R. Popp, *Stumbling Decidedly into the Six-Day War*, "Middle East Journal" 2006, vol. 60, no. 2, s. 281.

⁴⁴ B. Ghoshal, *The anatomy of military interventions in Asia: the case of Bangladesh*. „India Quarterly: A Journal of International Affairs” 2009, vol. 65, no 1, s. 67-82.

⁴⁵ Stachiewicz W., *Wierności dochować żołnierskiej. Przygotowania wojenne w Polsce 1935 – 1939 oraz kampania 1939 w relacjach i rozważaniach szefa Sztabu Głównego i szefa Sztabu Naczelnego Wodza*, Warszawa 1998, s. 318.

⁴⁶ E. Hussain, *Military Agency, Politics and the State: The Case of Pakistan*, 2010, s. 228. Dysertacja doktorska obroniona na Uniwersytecie Heidelberga w 2010 r., <https://www.researchgate.net/publication/45523194> (dostęp 19.04.2016)

⁴⁷ <http://www.globalsecurity.org/military/world/egypt/budget.htm>, (dostęp 19.04.2016).

⁴⁸ M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 2001, s. 162.

w krajach autorytarnych. Pośród grupy zaproponowanych przez autora czynników w wyniku analizy okazało się, że siły zbrojne w reżimach autorytarnych odgrywają niebagatelną rolę systemową.

Armia otrzymuje znaczące wsparcie finansowe na swoją działalność, co w perspektywie ogółu wydatków budżetowych w krajach o reżimie autorytarnym może przekraczać 30% tych nakładów. Co więcej siły zbrojne lub część oficerów armii podejmuje, często udane, próby zamachów stanu. Mogą one być, zarówno końcem dyktatury, jak również początkiem nowej, jak miało to miejsce w analizowanych powyżej przypadkach. Ich następstwem najczęściej jest obsada resortów w gabinecie rządowym przez wysokich rangą oficerów armii, a niejednokrotnie całkowita militaryzacja rady ministrów. Co więcej lider przewrotu zwyczajowo zostaje głową państwa – prezydentem danego państwa. Dzięki temu kontrola i kierownictwo nad siłami zbrojnymi pozostaje w obrębie ich przedstawicieli w organach władzy wykonawczej. Jest to podstawa całkowitej niemalże autonomii struktur militarnych od zwierzchnictwa zewnętrznego tj. ukształtowanego poza tymi strukturami.

W związku z powyższym ostateczną konkluzją niniejszego opracowania jest twierdzenie, iż rola sił zbrojnych w systemach autorytarnych jest podmiotowa, bowiem w sposób bezpośredni wpływają one na przestrzeń społeczno-polityczną. Niejednokrotnie w ich łonie dokonuje się kreacja przywódców politycznych, których władza legalizowana jest w formie plebiscytu wyborczego w formie pośredniej przez parlament lub bezpośrednio przez ogół uprawnionych do głosowania obywateli. Dodatkowo armia pełni w państwach o autorytarnym reżimie politycznym rolę stabilizatora w sytuacji zagrożeń i niepokojów społecznych.

Bibliografia:

- Bieniek K., *System partyjny Republiki Turcji w latach 1950-2011*, Warszawa 2013.
Burrin P., *Faszyzm, nacjonalizm, autorytaryzm*, Kraków 2013.
Cat-Mackiewicz S., *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.*, Londyn 1992.
Chazbijewicz S., *Faruk I – ostatni król Egiptu*, [w:] *Przywództwo i przywódcy we współczesnej Afryce*, red. A. Żukowski, Olsztyn 2008, s. 163-172.
Chmaj M., Żmigrodzki M., *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 2001.
Dartey-Baah B., *Political Leadership in Ghana: 1957-2010*, „African Journal of Political Science and International Relations”, Vol. 9(2), February 2015.
Europa XX wieku. Między totalitaryzmem, autorytaryzmem a demokracją, red. A. Adamczyk, P. Biniecka, K. Kaźmierczak, Piotrków Trybunalski 2011.
Ghoshal B., *The anatomy of military interventions in Asia: the case of Bangladesh*. „India Quarterly: A Journal of International Affairs” 2009, vol. 65, no 1.
<https://www.bbn.gov.pl>
<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-33147206>.
<http://www.britannica.com/place/United-Arab-Republic>.
<http://www.globalsecurity.org/military/world/egypt/budget.htm>.
<http://encyklopedia.pwn.pl/>.

Hussain E., *Military Agency, Politics and the State: The Case of Pakistan*, 2010, dysertacja doktorska obroniona na Uniwersytecie Heidelberga w 2010 r., <https://www.researchgate.net/publication/45523194>.

Kamran T., *Democracy and Governance in Pakistan*, Lahore 2008.

Konstytucja Arabskiej Republiki Egiptu z 18 stycznia 2014 r.

Newspapers, artykuł pokonferencyjny, 2014, https://www.researchgate.net/publication/264977440_How_The_Turkish_Media_See_The_Coup_D'etat_in_Egypt_in_2013_A_Survey_on_Radikal_and_Star_Newspapers.

Notatka Biura Bezpieczeństwa Narodowego nt. sytuacji w Egipcie, <https://www.bbn.gov.pl/pl/prace-biura/publikacje/analizy-raporty-i-nota/6398,NOTATKA-BBN-Egipt-cztery-lata-po-wybuchu-Arabskiej-Wiosny.html>.

Popp P., *Stumbling Decidedly into the Six-Day War*, "Middle East Journal" 2006, vol. 60, no. 2.

Radkiewicz P., *Autorytaryzm a brzytwa Ockhama*, Warszawa 2012.

Rizvi H.A., *The Military and Politics in Pakistan: 1947-1997*, Lahore 2000.

Robertson D., *Słownik polityki*, Warszawa 2009.

Roszkowski W., *Historia Polski 1914-2004*, Warszawa 2004.

Schmidt P., *Przywództwo polityczne-militarne. Egzemplifikacja pojęcia na podstawie najnowszej historii Polski*, [w:] *Wieloaspektowość badan kluczem do rozwoju nauk o polityce*, red. P. Łubiński, Kraków 2016, s. 30-46.

Schmidt P., *Turecka armia i jej pozycja w państwie w okresie rządów premiera Recep Tayyipa Erdogana*, „Przegląd Geopolityczny” 2014, t. 9, s. 153-168.

Stachiewicz W., *Wierności dochować żołnierskiej. Przygotowania wojenne w Polsce 1935-1939 oraz kampania 1939 w relacjach i rozważaniach szefa Sztabu Głównego i szefa Sztabu Naczelnego Wodza*, Warszawa 1998.

Szczurowski M., *Politics and the Armed Forces. The Poles in the Second World War*, Toruń 2016.

Tefler P., *Siły zbrojne i polityka w Argentynie, Brazylii i Chile. Historia i współczesność*, Toruń 2014.

Trejnis Z., *Siły zbrojne w państwie demokratycznym i autokratycznym*, Toruń 1997.

Usov P., *Powstanie, konsolidacja i funkcjonowanie reżimu neoautorytarnego na Białorusi w latach 1994-2010*, Warszawa 2014.

Wogu I.A.P., Ibietan J., *Civil Military Relations and Leadership Crisis in 21st Century Africa: An Inquiry*, "International Journal of Innovative Social Sciences & Humanities Research" 2014, nr 2(1).

Współczesne oblicza autorytaryzmu, red. P. Żuk, Warszawa 2014.

Yazici T., *How The Turkish Media See The Coup D'etat in Egypt in 2013: A Survey on Radikal and Star*.

Zurcher E., *Turcja. Od sułtanatu do współczesności*, Kraków 2013.

Żebrowski W., *Teoria współczesnych systemów politycznych*, Olsztyn 2009.

Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego na przykładzie wykorzystania biomasy

Streszczenie: W czasach współczesnych coraz większą uwagę zwraca się na wyczerpywanie się tradycyjnych źródeł energii takich jak ropa naftowa, gaz ziemny, węgiel brunatny oraz kamienny. Zmniejszająca się ilość zasobów powoduje, że coraz częściej energia jest wytwarzana za pomocą odnawialnych źródeł energii, przede wszystkim ze względu na swoje zalety między innymi to, że są przyjazne dla środowiska czy bez emisyjne. Również w Polsce następuje stopniowy rozwój sektora energetyki odnawialnej, w tym również wytwarzanie energii za pomocą biomasy.

Słowa kluczowe: biomasa, energia, odnawialne źródła energii, rolnictwo, uprawy.

Ensuring energy security on the example of the use of biomass

Summary: In modern times, more and more attention is paid to the depletion of traditional energy sources such as oil, natural gas, lignite and coal. The decreasing number of resources means that more and more energy is produced using renewable energy sources mainly due to its advantages, among other things, that are environmentally friendly and emission-free. Also in Poland, followed by the gradual development of the renewable energy sector, including the production of energy using biomass.

Keywords: biomass, energy, renewable energy sources, agriculture, cultivation.

Przez wiele lat sądzono, że tradycyjne surowce energetyczne takie jak węgiel, gaz czy ropa będą również w przyszłości dominowały w sektorze energii. Z czasem jednak zauważono, że ich zasoby zaczynają maleć. Jak się szacuje węgiel będzie do 2020 roku jednym z głównych źródeł energii w Unii Europejskiej¹. Wciąż opłacalna jest produkcja energii z tych surowców energetycznych, które niosą ze sobą wysoką emisję dwutlenku węgla². W Polsce węgiel odgrywał i wciąż odgrywa dużą rolę, głównie jako źródło energii

¹ L. Gawlik, A. Uliasz-Boheńczyk, H. Majchrzak, E. Mokrzycki, *Perspektywy węgla kamiennego i brunatnego w Polsce i UE*, <http://elektroenergetyka.pl/upload/file/2011/1/Gawlik.pdf> (dostęp 19.11.2015).

² *EU ETS: Kursy cen uprawnień sprawiają, że obecnie jest najlepszy czas dla tradycyjnych źródeł energii*, <http://www.ekologia.pl/wiadomosci/energia/eu-ets-kursy-cen-uprawnien-sprawiaja-ze-obecnie-jest-najlepszy-czas-dla-tradycyjnych-zrodel-energii,17899.html> (dostęp 23.04.2016).

cieplnej i elektrycznej wykorzystywanej w przemyśle³. W sektorze polskiego górnictwa węgla kamiennego można zauważyć poprawę efektywności wydobywania. Istotną rolę odgrywają czynniki: infrastrukturalno-techniczne (wprowadzenie nowych rozwiązań technologicznych, modernizacja już istniejącej infrastruktury, poprawa wydajności podstawowych parametrów kształtujących techniczne aspekty kosztu wydobywania) oraz ekonomiczno-organizacyjne (wprowadzenie systemu motywacyjnego, likwidacja nieefektywnych kopalni, racjonalizacja efektów skali w logistyce i transporcie, wprowadzenie nowoczesnego zarządzania kosztami, ograniczenie udziału wynagrodzeń w kosztach ogółem)⁴.

Celem artykułu jest wskazanie na istotność roli jaką pełni biomasa w zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego oraz uniezależnieniu od dostaw energii z innych krajów, jak również ukazanie zalet wykorzystywania nieużytków rolnych w procesie wytwarzania energii.

Coraz częściej pojawiają się postulaty dotyczące dekarbonizacji. Państwa Unii Europejskiej powinny w najbliższym czasie ponieść duże nakłady na modernizację systemów energetycznych. Po 2030 roku dzięki temu europejska gospodarka stanie się bardziej konkurencyjna na globalnym rynku jako region o stosunkowo niskim uzależnieniu od nośników energii. Dodatkowo jak się przewiduje ma nastąpić poprawa stanu zdrowia ludzi i zmniejszenie zanieczyszczenia powietrza⁵.

W Polsce w latach dziewięćdziesiątych nastąpił stopniowy wzrost udziału energii ze źródeł odnawialnych. Przyczyniło się do tego: znaczące zwiększenie wykorzystania drewna i odpadów drewna (głównie przez ludność zamieszkującą obszary wiejskie), uruchomienie lokalnych ciepłowni na słomę i na odpady drzewne, wykorzystanie odpadów przeróbki drzewnej, uruchomienie ciepłowni geotermalnych, a także elektrowni wiatrowych i licznych małych elektrowni wodnych oraz uruchomienie ciepłowni i elektrowni zasilanych biogazem z wysypisk komunalnych⁶.

Biomasa to masa materii zawarta w organizmach roślinnych i zwierzęcych⁷. Energia wytwarzana jest wskutek spalania jej lub produktów jej rozkładu w specjalnych kotłach. W tym celu wykorzystuje się drewno opadowe, osady ściekowe, odchody zwierząt, odpady

³ A. Przybyłka, *Węgiel kamienny a bezpieczeństwo energetyczne Polski*, „Zarządzanie i Finanse Journal of Management and Finance” 2014, vol. 12, no. 3/1, s. 349.

⁴ Tamże, s. 355.

⁵ M. Wilczyński, *Węgiel brunatny paliwem bez przyszłości*, Warszawa 2012, s. 26.

⁶ J. Toruński, *Możliwości wykorzystania odnawialnych źródeł energii w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach” 2010, nr 86, s. 10.

⁷ *Biomasa*, <http://sjp.pwn.pl/sjp/biomasa;2444838> (dostęp 23.04.2016).

produkcji rolniczej, rośliny energetyczne. Odpady pochodzenia zwierzęcego różnią się pod względem właściwości w zależności od: gatunku zwierząt, sposobu ich karmienia i chowu (ściółkowy lub bezściółkowy) oraz składu i proporcji składników na przykład uwodnienia. Biomasa roślinna to kukurydza, buraki, trawy, koniczyna, ziemniaki, bób, żyto, słonecznik, cebula, kalafior, pszenica, owies, jęczmień, rzepak. Fermentacja metanowa jest to proces rozkładu substancji organicznych zachodzący w warunkach beztlenowych przy odpowiedniej zawartości substancji odżywczych i odpowiedniej temperaturze dokonywanym przez bakterie fermentacji⁸.

Zgodnie z Europejską Specyfikacją Techniczną biomasa przeznaczona do celów energetycznych dzieli się na grupy:

- biomasa drzewna, pochodząca z krzewów i drzew;
- biomasa zielona, pochodząca z roślin (część nadziemna obumiera pod koniec uprawy);
- biomasa owocowa, pochodząca z części roślinnych zawierających nasiona;
- mieszanka (celowe zmieszanie biopaliw) oraz mieszanina (naturalne lub niezamierzone wymieszanie biopaliw)⁹.

Spalanie biomasy jest mało szkodliwe dla środowiska, cechuje się niższym poziomem emisji gazów cieplarnianych niż spalanie paliw kopalnych. Pozwala to na redukcję emisji dwutlenku węgla do atmosfery¹⁰. Biomase można podzielić na: stałą, gazową, ciekłą. Wśród pierwszego rodzaju wymienić można: drewno i odpady z przerobu drewna, rośliny pochodzące z upraw energetycznych, produkty rolnicze, odpady organiczne z rolnictwa, odpady komunalne i przemysłowe. W skład gazowej wchodzi biogaz, który wytwarza się przy oczyszczalniach ścieków i na składowiskach odpadów. Występuje głównie jako mieszanina metanu i dwutlenku węgla. Powstaje podczas beztlenowej fermentacji substancji organicznych i może być wykorzystywany do produkcji: energii elektrycznej w silnikach iskrowych lub turbinach, energii cieplnej w przystosowanych kotłach, energii elektrycznej i cieplnej w układzie skojarzonym. Metan jest jednym z gazów cieplarnianych. Im więcej się go wykorzystuje, tym mniej jest go w atmosferze i tym samym jest mniejsze natężenie efektu cieplarnianego. W biomasie ciekłej największe znaczenie mają alkohole produkowane z roślin

⁸ A. Curkowski, A. Oniszk-Popławska, M. Zowski, G. Wiśniewski, *Biogazownia rolnicza*, Warszawa 2011, s. 5.

⁹ D. Zamorska-Wojdyła, A. Hołtra, M. Sitarska, *Pozyskiwanie energii z fitomasy – teoria a polska rzeczywistość*, „Energetyka”, b.m., 2011, s. 579.

¹⁰ *Zalety i wady*, <http://www.biomasa.org/index.php?d=artykul&kat=53&art=49> (dostęp 23.04.2016).

o dużej zawartości cukru i biodiesel produkowany z roślin oleistych. W wyniku fermentacji otrzymuje się etanol i metanol, który może być dodawany do paliw tradycyjnych¹¹.

Niewątpliwie plusem tego typu energii jest zamknięty obieg dwutlenku węgla. Jakość świeżej biomasy z wieloletnich roślin energetycznych w znacznym stopniu zależy od gatunku, z którego jest ona pozyskiwana. Istotny jest również termin pozyskiwania biomasy, oraz warunki pogodowe w okresie jej zbioru. Rośliny dające biomasę w postaci słomistej i półdrewniałej w miarę opóźnienia terminu zbioru charakteryzują się korzystniejszymi parametrami energetycznymi (na przykład w przypadku pogorszenia pogody w okresie zbiorów następuje wzrost wilgotności i spadek wartości opałowej)¹². Istnienie biogazowni ułatwia zbyt płodów rolnych i zagospodarowania odpadów z produkcji rolnej¹³.

Wśród argumentów za użytkowaniem biomasy wyróżnić można te o charakterze: politycznym, energetycznym, ekonomicznym, ekologicznym oraz społecznym. Pierwszy wynika z polityki energetycznej krajów Unii Europejskiej, która określa udział odnawialnych źródeł energii w rocznym bilansie energetycznym. Aspekt energetyczny związany jest z potencjałem technicznym, a ekonomiczny z konkurencyjnym nośnikiem energii w porównaniu z tradycyjnym. Argument ekologiczny to przede wszystkim kwestie ograniczenia emisji dwutlenku węgla. W społecznym z kolei dużą rolę odgrywa społeczeństwo, które chce czystego powietrza i przez to akceptuje biopaliwa¹⁴.

Wadą biopaliw z takich surowców jak kukurydza czy trzcina jest to, że, są uprawiane na ziemi pod uprawę, która mogłaby być wykorzystana do produkcji żywności. Z tego względu prowadzone są badania nad surowcami, które nie musiałyby rosnąć na gruntach ornych. Obecnie jest opracowywana technologia, która polegałaby na wydobywaniu cukrów z wodorostów i przekształcania ich w paliwo. Byłaby to technologia przyjazna dla środowiska, nie trzeba by zajmować gruntów pod uprawę, ani dostarczać wody do ich wzrostu. 3 procent przybrzeżnych wód na całym świecie wystarczyłoby do wytwarzania wystarczającej ilości wodorostów, które zastąpiłyby 227 mld litrów paliw kopalnych rocznie¹⁵. Istotne jest to, że biopaliw nie można wytwarzać z surowców pochodzących

¹¹ *Biomasa*, http://energiaodnawialna.net/index.php?option=com_content&view=article&id=45&Itemid=50 (dostęp 21.11.2013).

¹² M. Stolarski, S. Szczukowski, J. Tworkowski, *Biopaliwa z biomasy wieloletnich roślin energetycznych*, http://elektroenergetyka.pl/upload/file/2008/1/elektroenergetyka_nr_08_01_e1.pdf (dostęp 21.11.2013).

¹³ A. Oniszk-Popławska, A. Curkowski, A. Haładyj, *Biogazownie przemysłowy wybór Co powinny wiedzieć władze samorządowe?*, Warszawa 2013, s. 6.

¹⁴ M. Jakubiak, W. Kordylewski, *Pelety podstawowym biopaliwem dla energetyki*, „Archiwum Spalania” 2008, vol. 8, nr 3-4, s. 2.

¹⁵ Ł. Sojczyński, *Wodorosty – opłacalne paliwo odnawialne*, „GLOBEnergia” 2012, nr 2, s. 7.

z lasów tropikalnych, z terenów wylesionych, odwodnionych torfowisk, mokradeł, a także terenów o wysokiej różnorodności biologicznej¹⁶.

Bariery ograniczające wykorzystanie biomasy jako paliwa można podzielić na trzy grupy. Pierwsze wynikają z właściwości fizykochemicznych takich jak niskie i zróżnicowane ciepło spalania, duże zróżnicowanie zawartości wilgoci zależne od rodzaju biomasy, wysoka zawartość części lotnych (problemy w kontrolowaniu spalania), duża powierzchnia składowania i trudności z transportem (wynikające z małej gęstości nasypowej), trudności w utrzymaniu jakości paliwa na stałym poziomie, niższa wartość opałowa, duża zawartość na przykład potasu, fosforanu (może prowadzić do osadów w kotle). Bariery ekonomiczne to: koszty pozyskiwania jednostki masy oraz koszty transportu. Wśród barier technicznych wyróżnia się odpowiednie technologie i rozwiązania techniczne dla indywidualnego zużywania biomasy¹⁷. Większość biogazowni jest usytuowana w bliskim sąsiedztwie dużych ferm hodowlanych, zakładów przemysłowych, co powoduje minimalizację kosztów transportu¹⁸.

W krajach wysokorozwiniętych gospodarczo występują nadwyżki surowców rolniczych spowodowane przede wszystkim pogorszeniem opłacalności, zmniejszeniem dochodów rodzin pracujących na roli, wzrostem odlogów i gruntów czasowo wyłączonych z produkcji rolniczej. Ograniczone rynki zbytu na produkty żywnościowej powodują, że pojawiają się nowe formy działalności, w tym rozwój biogazowni¹⁹.

Wśród technologii współspalania (biomasy z węglem) wyróżnić można: bezpośrednie współspalanie (najtańsza i najprostsza metoda wykorzystywania biomasy do produkcji energii w elektrowniach węglowych), współspalanie pośrednie (możliwe po zainstalowaniu generatora do konwersji biomasy stałej w gaz) oraz równoległe współspalanie (prowadzone poprzez zainstalowanie dwóch oddzielnych kotłów -jednego opalanego biomasa i drugiego węglem)²⁰.

Przy budowie biogazowni mogą pojawiać się konflikty między inwestorami, władzą publiczną, mieszkańcami, organizacjami ekologicznymi, instytucjami naukowymi, mediami. Mogą one wynikać z braku lub niewłaściwej informacji czy na przykład uprzedzeniach

¹⁶ Nowy system certyfikowania biopaliw, „GLOBEnergia” 2010, nr 4, s. 41.

¹⁷ K. Boral, *Analiza energetycznego wykorzystania biomasy*, <http://www.plan-rozwoju.pcz.pl/dokumenty/konferencja/artykuly/04.pdf> (dostęp 24.02.2014).

¹⁸ *Aktualny stan rozwoju rynku biogazowego w Polsce*, <http://gramwzielone.pl/bioenergia/4583/aktualny-stan-rozwoju-rynku-biogazowego-w-polsce> (dostęp 9.12.2013).

¹⁹ A. E. Gutowska, *Biomasa jako surowiec energetyczny*, http://paze.pl/pliki/Biomasa_jako_surowiec_energetyczny.pdf (dostęp 27.08.2015).

²⁰ M. Dzikuć, *Znaczenie wykorzystania współspalania biomasy w produkcji energii elektrycznej w Polsce*, „Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 361, s. 49-50.

do nowych technologii²¹. Wskazuje się iż realizacja inwestycji w sektorze odnawialnych źródeł energii w gospodarstwach rolnych mogłaby przyczynić się do zatrudnienia na terenach wiejskich lub tworzenia nowych miejsc pracy w rolnictwie²².

W polskim sektorze biogazowni głównym źródłem są oczyszczalnie ścieków i wysypiska śmieci. Mało powstaje biogazowni rolniczych. Polska charakteryzuje się dużą ilością gospodarstw rolnych, jak również dużą powierzchnią użytków rolnych, odłogów i ugorów, które stwarzają możliwości upraw roślin energetycznych. Pierwsze tego typu elektrownie budowano bez dostępu do specyficznej technologii oraz znajomości procesów biochemicznych. Wiązało się to z ryzykiem ograniczenia wydajności elektrowni. Z czasem dzięki odpowiednim regulacjom prawnym i stworzeniem możliwości otrzymania kredytów inwestycyjnych możliwe stało się korzystanie z nowoczesnych technologii²³.

Zwiększenie ilości biogazowni może przynieść wiele korzyści między innymi poprawę bezpieczeństwa energetycznego kraju, aktywizację mieszkańców wsi, zwiększenie zatrudnienia wśród społeczności lokalnej, rozwój lokalnej przedsiębiorczości, poprawę infrastruktury energetycznej, wzrost konkurencyjności polskiego rolnictwa, wykorzystywanie produktów ubocznych rolnictwa do produkcji energii, wzrost dochodów samorządów gminnych²⁴. Zgodnie z przewidywaniami do 2020 roku w każdej polskiej gminie powinna powstać przynajmniej jedna średnia biogazownia, która ma wykorzystywać biomasę pochodzenia roślinnego²⁵.

W 2012 roku przedstawiono raport dotyczący biogazowni. Na 196 biogazowni większość z nich funkcjonowała w bezpośrednim sąsiedztwie dużych farm hodowlanych lub zakładów przemysłowych. Projekty 378 biogazowni rolniczych zostały podzielone na kategorie:

- istniejących biogazowni – wpisanych do rejestru prowadzonego przez Prezesa Agencji Rynku Rolnego;
- w realizacji – projekty w trakcie rozruchu technologicznego, budowy lub w czasie postępowania przetargowego mającego na celu wyłonienie wykonawcy;
- zaawansowane projekty – projekty biogazowni, które uzyskały decyzję o środowiskowych uwarunkowaniach zgody na realizację przedsięwzięcia;

²¹ A. Oniszk-Popławska, A. Curkowski, A. Haładyj, *Biogazownie przemysłowe...*, s. 27.

²² *Wpływ energetyki odnawialnej na europejskich rolników. Tworzenie korzyści dla rolników i społeczeństwa obszarów wiejskich*, b.m., 2011, s. 8.

²³ A. Pilarska, M. Myszura, P. Boniecki, *Perspektywy i problemy rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce*, http://www.pimr.poznan.pl/trol4_2013/AP4_2013.pdf (dostęp 23.04.2016).

²⁴ *Kierunki rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce w latach 2010-2020*, Warszawa 2010, s. 4-5.

²⁵ M. Zubrzycka, A. Kupczyk, M. Sikora, J. Trajer, *Biogazownie rolnicze a ustawa o OZE*, „Energetyka” sierpień 2015, s. 541.

- planowane projekty – projekty biogazowni dla których złożono o wydanie decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach²⁶.

Agencja Rynku Rolnego opublikowała aktualizację rejestru biogazowni rolniczych działających w Polsce. Na dzień 11 stycznia 2013 roku w rejestrze znajdowało się 24 operatorów rolniczych. Liderem był Poldanor, która eksploatuje w Polsce biogazownie rolniczych zlokalizowanych w: Koczole, Pawłówku, Płaszczycy, Kujonkach, Naclawiu, Świetlinie oraz Giżynie²⁷.

Uruchomiona przez GDF Suez Polska Elektrownia Połaniec jest jednym z największych producentów energii odnawialnej w Polsce. Koszt inwestycji wyniósł 240 milionów euro. Ma produkować energię elektryczną wystarczającą do zaspokojenia potrzeb energetycznych 500 tysięcy gospodarstw domowych. Podstawową technologią służącą do produkcji prądu jest współspalanie biomasy pochodzenia rolniczego (pochodzącej z Lubelszczyzny) z węglem²⁸. Inwestycja ta jest przykładem tego, że sektor energetyki odnawialnej rozwija się. W ten sposób Polska będzie mogła zapewnić sobie bezpieczeństwo energetyczne i stać się w dużym stopniu niezależna od dostaw surowców energetycznych z innych krajów.

Ze względu na wyczerpywanie się tradycyjnych surowców energetycznych takich jak ropa naftowa, gaz ziemny, węgiel brunatny czy kamienny państwa będą musiały pozyskiwać energię z innych zasobów. Jednym z rozwiązań jest wykorzystywanie biomasy. Rozwój tego sektora przyczynić się może do wzrostu wykorzystywania nieużytków rolnych, a także wzrostu zatrudnienia wśród mieszkańców gmin, w których będą powstawać tego typu inwestycje.

Wykorzystywanie biomasy przynieść może wiele korzyści, między innymi wykorzystanie nieużytków rolnych, produktów ubocznych z hodowli oraz upraw, a przede wszystkim przyczynianie się do wzrostu bezpieczeństwa energetycznego kraju. Istotne jest, aby powstawało coraz więcej biogazowni, które dzięki stosowaniu coraz nowszych technologii stają się coraz mniej uciążliwe dla otoczenia.

²⁶ P. Kosiński, *Raport Biogaz 2012 Rynek biogazowni rolniczych w Polsce*, Warszawa 2012.

²⁷ *Liczba biogazowni rolniczych w Polsce na początku 2013*, <http://gramwzielone.pl/bioenergia/5030/liczba-biogazowni-rolniczych-w-polsce-na-poczatku-2013-r> (dostęp 9.12.2013).

²⁸ *W Polsce powstanie największa elektrownia biomasowa na świecie*, dostęp: <http://gramwzielone.pl/bioenergia/4065/w-polsce-powstala-najwieksza-elektrownia-biomasowa-na-swiecie> (dostęp 9.12.2013).

Bibliografia:

- Aktualny stan rozwoju rynku biogazowego w Polsce, <http://gramwzielone.pl/bioenergia/4583/aktualny-stan-rozwoju-rynku-biogazowego-w-polsce>
- Biomasa, http://energiaodnawialna.net/index.php?option=com_content&view=article&id=45&Itemid=50
- Biomasa, <http://sjp.pwn.pl/sjp/biomasa;2444838>
- Boral K., *Analiza energetycznego wykorzystania biomasy*, <http://www.plan-rozwoju.pcz.pl/dokumenty/konferencja/artykuly/04.pdf>
- Jakubiak M., Kordylewski W., *Pelety podstawowym biopaliwem dla energetyki*, „Archiwum Spalania” 2008, vol. 8, Nr 3-4.
- Curkowski A., Oniszk-Popławska A., Zowsik M., Wiśniewski G., *Biogazownia rolnicza*, Warszawa 2011.
- Dzikuć M., *Znaczenie wykorzystania współspalania biomasy w produkcji energii elektrycznej w Polsce*, „Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 361.
- EU ETS: Kursy cen uprawnień sprawiają, że obecnie jest najlepszy czas dla tradycyjnych źródeł energii, <http://www.ekologia.pl/wiadomosci/energia/eu-ets-kursy-cen-uprawnien-sprawiaja-ze-obecnie-jest-najlepszy-czas-dla-tradycyjnych-zrodel-energii,17899.html>
- Gawlik L., Uliasz-Boheńczyk A., Majchrzak H., Mokrzycki E., *Perspektywy węgla kamiennego i brunatnego w Polsce i UE*, <http://elektroenergetyka.pl/upload/file/2011/1/Gawlik.pdf>
- Gutowska A. E., *Biomasa jako surowiec energetyczny*, http://paze.pl/pliki/Biomasa_jako_surowiec_energetyczny.pdf
- Kierunki rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce w latach 2010-2020*, Warszawa 2010.
- Kosiński P., *Raport Biogaz 2012 Rynek biogazowni rolniczych w Polsce*, Warszawa 2012.
- Liczba biogazowni rolniczych w Polsce na początku 2013*, <http://gramwzielone.pl/bioenergia/5030/liczba-biogazowni-rolniczych-w-polsce-na-poczatku-2013-r>
- Nowy system certyfikowania biopaliw*, „GLOBEnergia” 2010, nr 4.
- Oniszk-Popławska A., Curkowski A., Haładyj A., *Biogazownie przemysłowy wybór Co powinny wiedzieć władze samorządowe ?*, Warszawa 2013.
- Pilarska A., Mysza M., Boniecki P., *Perspektywy i problemy rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce*, http://www.pimr.poznan.pl/trol4_2013/AP4_2013.pdf
- Przybył A., *Węgiel kamienny a bezpieczeństwo energetyczne Polski*, „Zarządzanie i Finanse Journal of Management and Finance” 2014, vol. 12, no. 3/1.
- Sojczyński Ł., *Wodorosty – opłacalne paliwo odnawialne*, „GLOBEnergia” 2012, nr 2.
- Stolarski M., Szczukowski S., Tworowski J., *Biopaliwa z biomasy wieloletnich roślin energetycznych*, http://elektroenergetyka.pl/upload/file/2008/1/elektroenergetyka_nr_08_01_e1.pdf
- Toruński J., *Możliwości wykorzystania odnawialnych źródeł energii w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach” 2010, nr 86.
- Wilczyński M., *Węgiel brunatny paliwem bez przyszłości*, Warszawa 2012.
- Wpływ energetyki odnawialnej na europejskich rolników. Tworzenie korzyści dla rolników i społeczeństwa obszarów wiejskich*, b.m., 2011.
- W Polsce powstanie największa elektrownia biomasowa na świecie*, <http://gramwzielone.pl/bioenergia/4065/w-polsce-powstala-najwieksza-elektrownia-biomasowa-na-swiecie>
- Zalety i wady*, <http://www.biomasa.org/index.php?d=artykul&kat=53&art=49>
- Zamorska –Wojdyła D., Hołtra A., Sitarska M., *Pozyskiwanie energii z fitomasy – teoria a polska rzeczywistość*, „Energetyka”, b.m., 2011.
- Zubrzycka M., Kupczyk A., Sikora M., Trajer J., *Biogazownie rolnicze a ustawa o OZE*, „Energetyka” sierpień 2015.

Zapewnienie bezpieczeństwa dzikich populacji ryb – na przykładzie sterleta

Streszczenie: Obecna kondycja ryb ze wszystkich populacji jesiotrów, występujących w środowisku naturalnym, jest na tyle zła, że tradycyjne metody ochrony gatunkowej z zastosowaniem sztucznego rozrodu, czy też efektywne działanie na rzecz poprawy warunków środowiska wodnego mogą okazać się niewystarczające w procesie odbudowy ginących populacji. Dlatego liczne grupy badawcze chcąc zapewnić bezpieczeństwo tym cennym rybam opracowują optymalne metody ochrony gatunków zagrożonych wyginięciem przy zastosowaniu innowacyjnych technik biotechnologicznych.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, sterlet, próby eksperymentalne, ryby.

Ensuring the safety of wild fish population – on the example of sterlet

Summary: The current condition of all sturgeon populations occurring in the natural environment is so bad that traditional methods of species conservation with the use of artificial reproduction, or effective action to improve the conditions of the aquatic environment may not be sufficient in the reconstruction process. Therefore, many research groups are developing optimal methods to protect endangered species using innovative techniques of biotechnology.

Keywords: safety, sterlet, experimental trials, fish.

Bezpieczeństwo ekologiczne

Istnieje kilka różnych, a zarazem niezależnych definicji bezpieczeństwa ekologicznego. Przez niektórych teoretyków za bezpieczeństwo ekologiczne zwykło się uważać zakres obowiązków władz publicznych¹. Przez Molvaera bezpieczeństwo ekologiczne określane jest jako system postulatów politycznych, w których wiele uwagi poświęconej jest zagadnieniom polityki ekologicznej państwa². Natomiast trzecia definicja mówi, iż bezpieczeństwo ekologiczne to koncepcja zrównoważonego rozwoju³.

Na podstawie wszystkich definicji możemy stworzyć jedną, ogólną mówiącą, iż bezpieczeństwo ekologiczne to trwały i ciągły proces zmierzający do osiągnięcia pożądanego stanu ekologicznego, zabezpieczający spokojną i zdrową egzystencję wszystkich elementów

¹ M. Borucka-Arctowa, *O społecznym działaniu prawa*, Warszawa 1967, s. 105.

² R.K. Molvaer, *Environmentally Induced Conflicts? A Discussion Based on Studies from the Horn of Africa*, „Bulletin of Peace Proposals” 1991, nr 2, s. 175.

³ J. Sommer, *Prawo a koncepcja zrównoważonego rozwoju*, „Zrównoważony rozwój”, s. 87.

ekosystemu, przy użyciu różnych środków zgodnych z zasadami współżycia wewnętrznego państwa i społeczności międzynarodowej⁴.

Odwołując się do definicji bezpieczeństwa ekologicznego jako koncepcji zrównoważonego rozwoju możemy w jej świetle stworzyć idee tzw. społeczeństwa konserwacyjnego. Społeczeństwo to za cel stawia sobie ograniczenie marnotrawstwa w procesach obróbki przemysłowej, osiągnięcie większej harmonii z naturą czy też podejmowanie decyzji z uwzględnieniem perspektyw czasowych. W myśl tego istnieją trzy alternatywne modele społeczeństwa konserwacyjnego. Pierwszy z nich kładzie nacisk na wzrost gospodarczy przy oszczędnym gospodarowaniu zasobami i opiera się na zasadzie produkować więcej, a zużywać mniej. Drugi model mówi o obfitości i stabilizacji, a jego zasadą jest produkować tyle samo, zaś zużywać mniej. Trzeci zaś odwołuje się do koncepcji postprzemysłowego społeczeństwa konserwacyjnego i wynika z zasady zarówno produkować mniej, jak i zużywać mniej. Jednocześnie zawsze warto produkować jeszcze coś innego. Tym samym widzimy, iż bezpieczeństwo ekologiczne opierające się na zasadzie zrównoważonego rozwoju powinno zaspokajać bieżące potrzeby społeczeństwa bez uszczerbku potrzeb przyszłych pokoleń⁵. Ponadto dostawcy żywności ekologicznej muszą dowieść nie tylko, że ich produkty są bezpieczne i wysokiej jakości, ale również szanują środowisko naturalne, inwestują w zrównoważone zarządzanie zasobami rybnymi oraz postępują zgodnie z normami społecznymi zapewniając tym samym bezpieczeństwo swojej załogi.

Celem artykułu jest omówienie kwestii bezpieczeństwa ekologicznego oraz wskazanie sposobów na zapewnienie bezpieczeństwa dzikich populacji ryb jesiotrowatych, a dokładnie przedstawiciela tej grupy – sterleta. Temu procesowi poświęcony został niniejszy tekst.

Ryba ta ze względu na swoje unikalne cechy zajmuje wysokie miejsce w światowej produkcji akwakulturowej i jest reprezentantem prehistorycznej grupy ryb znajdującej się na chwilę obecną w obliczu całkowitej zagłady.

Ryby jesiotrowate (*Acipenseridae*) należą do rzędu jesiotrokształtnych i stanowią jedną z najstarszych ewolucyjnie grup kręgowców. W związku z tym nazywane są „żywymi skamieniałościami”. Są to organizmy długożyjące (dożywają nawet 100 lat) oraz późno osiągnające dojrzałość płciową (między 5 a 30 rokiem życia w zależności od gatunku)⁶. Jednakże ich liczebność na przełomie ostatnich dwóch stuleci zaczęła drastycznie spadać. Wpływ na to miały niekorzystne zmiany warunków środowiska, czy też intensywna

⁴ Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Bezpieczestwo_ekologiczne (dostęp 15.08.2016).

⁵ P. Korzeniowski, *Bezpieczeństwo ekologiczne jako instytucja prawna ochrony środowiska*, Łódź 2012, s. 68.

⁶ E.K. Pikitch, P. Doukakis, L. Lauck, P. Chakrabarty, L. Erickson, *Status, trends and management of sturgeon and paddlefish fisheries*, „Fish and Fisheries” 2005, nr 6, s. 234.

eksploatacja rybacka. W związku z tym wszystkie gatunki ryb jesiotrowatych uznano za zagrożone wyginięciem i wpisano do Księgi Gatunków Zagrożonych Wyginięciem⁷. Spadek zasobów naturalnych populacji jesiotrów wywołał wzmożoną produkcję akwakulturową w Europie, Azji i Ameryce Północnej. Szczególne zainteresowanie zyskały gatunki, od których pozyskuje się wysokiej jakości ikrę służącą do produkcji kawioru oraz charakteryzujące się szybkim tempem wzrostu. Ryby jesiotrowate stanowią cenny obiekt hodowlany także ze względu na wysoką odporność na patogeny, jak również mięso, które nie posiada ości i charakteryzuje się wysoką zawartością wielonasyconych kwasów tłuszczowych⁸.

Charakterystyka gatunku

Sterlet – *Acipenser ruthenus* to jeden z 26 gatunków jesiotrów zagrożonych wyginięciem wg Czerwonej Listy Gatunków Zagrożonych Wyginięciem⁹, który postrzegany jest jako obiecująca perspektywa akwakultury ryb słodkowodnych na obszarach Europy środkowej i wschodniej ze względu na kilka unikalnych cech, których nie posiadają inne gatunki jesiotrów¹⁰. Tę wyjątkowość sterletowi zapewnia między innymi niewielki rozmiar ciała. Jest on najmniejszą rybą jesiotrowatą i uznawany jest za organizm modelowy wśród ryb jesiotrowatych głównie z powodu wczesnego osiągnięcia dojrzałości płciowej. W warunkach hodowlanych ma to miejsce między 3 a 4 rokiem życia sterleta. Z kolei w warunkach naturalnych samice tego gatunku dojrzałość płciową osiągają w wieku 5 - 8 lat, natomiast samce 3 - 5 lat¹¹.

Sterlet jest typowym organizmem bentosowym (związanym z dnem środowiska słodkowodnego) z otworem gębowym umieszczonym na brzusznej stronie ciała za pomocą, którego pobiera pokarm z dna zbiorników wodnych. W warunkach naturalnych odżywia się on larwami owadów, małymi mięczakami i bezkręgowcami. Jego dieta ulega zmianie w zależności od sezonu i zasobności rzek. Zasiedla on rzeki wpływające do Morza Kaspijskiego, Czarnego, Bałtyckiego, Białego, Barentsa oraz Morza Azowskiego¹².

⁷ M.O. Gessner, Ch.M. Swan, Ch.K. Dang, B.G. McKie, R.D. Bardgett, D.H. Wall, S. Hätenschwiler, *Diversity meets decomposition*, "Trends in Ecology and Evolution" 2010, nr 25(6), s. 373.

⁸ P. Bronzi, H. Rosenthal, J. Gessner, *Global sturgeon aquaculture production: an overview*, „Journal of Applied Ichthyology” 2011, nr 27, s. 170.

⁹ M. Kottelat, J. Freyhof, *Handbook of european freshwater fishes*, „Journal of Fish Biology” 2008, nr 72, s. 317.

¹⁰ P. Bronzi, H. Rosenthal, G. Arlati, P. Williot, *A brief overview of the status and prospects of sturgeon farming in Western and Central Europe*, „Journal of Applied Ichthyology” 1999, nr 15, s. 224.

¹¹ M. Hochleithner, J. Gessner, *The sturgeon and paddlefishes (Acipenseriformes) of the world: biology and aquaculture*, „AquaTech Publications”, Kitzbühl 1999, s. 165.

¹² L.S. Berg, *Ryby presnykh vod SSSR i sopredelnykh stran*, Moskwa. AN SSSR 1948, s. 467.

Formy dorosłe tego gatunku osiągają długość 1 m i maksymalnie masę 6,5 kg. W porównaniu do innych ryb jesiotrowatych sterlety charakteryzują się wolnymi przyrostami masy ciała. W pierwszym roku życia ryby te osiągają masę 50 gramów, w drugim 300 gramów, zaś w trzyletnim cyklu produkcyjnym ostatecznie uzyskują masę 1 kilograma¹³. Dodatkowo należy podkreślić, iż sterlet, z uwagi na małe rozmiary ciała, nie sprawia trudności podczas prac, związanych z rozrodem w warunkach kontrolowanych. W związku z powyższym jest często wykorzystywany w pracach eksperymentalnych. W akwakulturze ryb jesiotrowatych sterlet zajmuje trzecie miejsce pod względem częstości produkcji ryb jesiotrowatych, zaraz po jesiotrze syberyjskim (*Acipenser baerii*) i jesiotrze rosyjskim (*Acipenser gueldenstaedti*), będąc między innymi źródłem smacznego, białego mięsa. Niektórzy twierdzą, iż mięso sterletów poza walorami smakowymi, charakteryzuje się również najlepszym składem chemicznym i biologicznym. Ponadto jesiotry, a wśród nich i sterlet są źródłem ikry, z której produkuje się czarny kawior. Sterlet jest także powszechnie wykorzystywany w produkcji hybryd międzygatunkowych takich, jak bester (samica bieluga x samiec sterlet) i sterbel (samica sterlet x samiec bieluga)¹⁴. Warto podkreślić, iż produkcja sterleta w akwakulturze w 2006 roku wzrosła do 170 tysięcy ton w stosunku do 50 tys. ton w 2003 roku¹⁵.

Podchowry sterleta

W związku z dużym zainteresowaniem produkcją ryb jesiotrowatych oraz wzrastającym popytem na produkty pochodzenia jesiotrowego (głównie mięsa i kawioru) zaczęto prowadzić badania dotyczące optymalizacji chowu i hodowli tych ryb w akwakulturze. Hodowlę sterleta w warunkach kontrolowanych w 1986 roku po raz pierwszy zapoczątkował rosyjski naukowiec Ovsyannikov. Na chwilę obecną wszystkie dotychczas przeprowadzone badania nad doborem strategii podchowu larw sterleta uwzględniały w swojej procedurze żywieniowej stosowanie pasz komponowanych, żywego pokarmu w postaci: *Artemia sp.*, *Tubifex*, jak też kombinację obu wariantów. Efektywność stosowanych technik podchowu (z uwzględnieniem eksperymentalnych technik żywieniowych) określano najczęściej przy

¹³ D.H. Lee, C.S. Ra, Y.H. Song, K.I. Sung, J.D. Kim, *Effects of dietary garlic extract on growth, feed utilization and whole body composition of juvenile sterlet sturgeon (Acipenser ruthenus)*, „Asian-Australasian Journal of Animal Sciences” 2012, nr 25(4), s. 578.

¹⁴ R. Knöche, *Some problems and results of sturgeon breeding in Germany*, „Proceedings of Second International symposium on Sturgeons” 6-11.08.1993, s. 335.

¹⁵ C. Raymakers, *CITES, the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora: its role in the conservation of Acipenseriformes*, „Journal of Applied Ichthyology” 2006, nr 22, s. 53.

zastosowaniu analizy wskaźników hodowlanych: masa ciała, długość całkowita ciała, przeżywalność, współczynnik kondycji, oraz specyficzny współczynnik wzrostu¹⁶.

Badania

Obecna kondycja wszystkich populacji jesiotrów, występujących w środowisku naturalnym jest na tyle zła, że tradycyjne metody ochrony gatunkowej z zastosowaniem sztucznego rozrodu czy też efektywne działanie na rzecz poprawy warunków środowiska wodnego mogą okazać się niewystarczające w procesie odbudowy ginących populacji. Dlatego chcąc zapewnić bezpieczeństwo dzikim populacjom ryb, w tym też sterletowi liczne grupy badawcze opracowują optymalne metody ochrony gatunków zagrożonych wyginięciem przy zastosowaniu innowacyjnych technik biotechnologicznych, wśród których można wyróżnić m.in. manipulacje chromosomowe, czyli celowe manipulacje na chromosomach w celu ulepszenia zwierząt; tworzenie banków genów z wykorzystaniem kriokonserwowanego nasienia oraz prowadzenie selekcji stad przy zastosowaniu markerów molekularnych.

Z wspomnianych technik dużym zainteresowaniem u ryb jesiotrowatych w ostatnich latach cieszy się indukcja gynogenezy mejotycznej. Metoda ta pozwala badać mechanizm determinacji płci i uzyskiwać osobniki posiadające wyłącznie genom matczynej¹⁷. W odniesieniu do jesiotrów metoda ta jest szczególnie atrakcyjna z uwagi na fakt, iż otrzymywane w ten sposób samice wykorzystywane są do produkcji kawioru¹⁸. Z ekonomicznego punktu widzenia akwakultury produkcja stad samiczych jesiotrów na kawior jest znacznie bardziej opłacalna, w porównaniu do normalnych stad obupłciowych, w której normalny rozkład płci wynosi 1:1 (samice do samców)¹⁹.

Gynogeneza jest typem rozrodu płciowego, który polega na uzyskiwaniu organizmów, gdzie cały genom (czyli materiał genetyczny zawarty w zespole chromosomów – nośniku czynników dziedzicznych, jakimi są geny) pochodzi od matki²⁰. Pierwszym krokiem na drodze uzyskiwania ryb gynogenetycznych jest zniszczenie genomu plemników poprzez ich

¹⁶ A. Rónyai, T. Feledi, *Co-feeding as a weaning procedure in sterlet (Acipenser ruthenus L.) larvae*, „Aquaculture Research” 2013, nr 44, s. 1490.

¹⁷ D. Fopp-Bayat, M. Jankun, P. Woźnicki, R. Kolman, *Viability of diploid and triploid larvae of Siberian sturgeon and bester hybrids*, „Aquaculture Research” 2007, 38(12), s. 1301–1304.

¹⁸ D. Fopp-Bayat, *Spontaneous gynogenesis in Siberian sturgeon Acipenser baeri Brandt*, „Aquaculture Research” 2007, nr 38(7), s. 776.

¹⁹ T.J. Pandian, R. Koteeswaran, *Ploidy induction and sex control in fish*, „Hydrobiologia” 1998, 384, s. 168.; A. Felip, S. Zanuy, M. Carrillo, F. Piferrer F., *Induction of triploidy and gynogenesis in teleost fish with emphasis on marine species*, „Genetica” 2001, 111, s. 176.

²⁰ A. Mamcarz, *Gynogeneza u ryb i jej praktyczne wykorzystanie*, „Gospodarka rybna” 1984, nr 5, s. 3.

ekspozycję na promieniowanie UV. Genom plemnika zostaje zniszczony, jednak fizjologicznie taki plemnik może zaplemnąć jajo, uaktywnić je i wzbudzić rozwój zarodka. Plemnik pełni więc funkcję stymulatora rozwoju komórki jajowej, który nie dostarcza swoich genów powstającemu zarodkowi, a po przeniknięciu do komórki jajowej chromosomy męskie są eliminowane²¹. Cechą charakterystyczną gynogenezy jest to, iż rozwój embrionalny przebiega bez zapłodnienia. Natomiast powstająca zygota jest haploidalna, posiada jeden zestaw chromosomów (1n). Późniejsze zastosowanie udaru środowiskowego w mitozie pozwala na odtworzenie diploidalnego (2n) genomu gynogenetycznego, czyli posiadającego dwa identyczne zestawy chromosomów. Powstająca ryba nazywana jest gynogenotem, co oznacza, że zygota nie otrzymuje żadnych genów od ojca, a utworzone zestawy chromosomów (genomy) zygoty pochodzą wyłącznie od matki²².

Wnioski

Lista współczesnych zagrożeń dla środowiska jest bardzo obszerna. Pozostają one też w wyraźnych, wielowątkowych powiązaniach i zależnościach. Do najpoważniejszych zagrożeń należą: zmiany klimatyczne, zanieczyszczenie wód i powietrza, a także wymieranie gatunków zwierząt i roślin oraz inwazja gatunków niepożądanych.

Warunkiem bezpieczeństwa sterleta, jak i innych gatunków ryb jesiotrowatych w ich naturalnym środowisku występowania w dobie intensywnego rozwoju jest zaspokojenie potrzeb gospodarki na mięso i kawior tychże ryb. Oferowane techniki oraz liczne próby badawcze prowadzone w celu wypracowania optymalnych warunków podchowu larw oraz form młodocianych tego gatunku przyczyniają się do gwarancji bezpieczeństwa. Tym samym zapewniają również utrzymanie różnorodności biologicznej oraz zasobów środowiska naturalnego na względnie stałym poziomie. Wszystkie dotychczasowe działania człowieka są więc nakierowane na zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego środowiska wód.

Zapewnienie bezpieczeństwa dzikich populacji ryb jest możliwe tylko w pewnym stopniu. Trudno jest na chwilę obecną przewidzieć skutki zmian klimatycznych i środowiskowych. Zmiana jednego parametru dotyczącego środowiska często w sposób lawinowy pociąga za sobą zmiany wielu innych czynników. Raz uruchomiony proces skomplikowanych przemian trudno jest zatrzymać. Ponadto wszystkie gatunki jesiotrów,

²¹ M. Łuczyński, K. Ocalewicz, *Biotechnologia a gospodarka wędkarska – banki nasienia i androgeniza jako narzędzia ochrony i odnowy cennych stad i zagrożonych gatunków ryb*, „Scientific Annual of the Polish Angling Association” 2008, nr 21, s. 7.

²² B.I. Cejko, T. Czarkowski, R.K. Kowalski, K. Targońska, *Rozród ryb w warunkach akwakultury zrównoważonej i organicznej*, Olsztyn 2014, s. 49.

w tym też sterlet wpisane są na Czerwoną Listę Gatunków Zagrożonych Wyginięciem i występowanie ich w środowisku naturalnym jest bardzo ograniczone. Natomiast techniki wychowu w warunkach kontrolowanych nie zostały jeszcze w pełni opracowane. Ryby te stanowią zaś niebywale cenny zasób środowiska wodnego głównie ze względu na niepowtarzalne walory smakowe i jakościowe mięsa, jak również są źródłem najbardziej ekskluzywnego produktu spożywczego jakim jest czarny kawior. Poza tym unikalne cechy sterleta czynią go niezwykle atrakcyjnym na tle innych jesiotrów i zapewniają trzecie miejsce w światowej produkcji akwakulturowej ryb jesiotrowatych.

Bibliografia:

- Agellon L.B., Emery C.J., Jones J.M., Davies S.L., Dingle A.D., Chen T.T., *Promotion of rapid growth of rainbow trout (Salmo gairdneri) by a recombinant fish growth hormone*, „Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences” 1988, nr 45, s. 146-151.
- Berg L.S., *Ryby presnykh vod SSSR i sopredelnykh stran*, Moskwa. AN SSSR, 1948.
- Borucka-Arczowa M., *O społecznym działaniu prawa*, Warszawa 1967.
- Bronzi P., Rosenthal H., Arlati G., Williot P., *A brief overview of the status and prospects of sturgeon farming in Western and Central Europe*, „Journal of Applied Ichthyology” 1999, nr 15, s. 224-227.
- Bronzi, P., Rosenthal, H. and Gessner, J., *Global sturgeon aquaculture production: an overview*, „Journal of Applied Ichthyology” 2011, nr 27, s. 169-175.
- Cejko B.I., Czarkowski T., Kowalski R.K., Targońska K., *Rozród ryb w warunkach akwakultury zrównoważonej i organicznej*. Olsztyn 2014.
- Felip A., Zanuy S., Carrillo M., Piferrer F., *Induction of triploidy and gynogenesis in teleost fish with emphasis on marine species*, „Genetica” 2001, nr 111, s. 175-195.
- Fopp-Bayat D., *Spontaneous gynogenesis in Siberian sturgeon Acipenser baeri Brandt*, „Aquaculture Research” 2007, nr 38(7), s. 776-779.
- Fopp-Bayat D., Jankun M., Woźnicki P., Kolman R., *Viability of diploid and triploid larvae of Siberian sturgeon and bester hybrids*, „Aquaculture Research” 2007, nr 38(12), s. 1301-1304.
- Gessner M.O., Swan Ch.M., Dang Ch.K., McKie B.G., Bardgett R.D., Wall D.H., Hätenschwiler S., *Diversity meets decomposition*, „Trends in Ecology and Evolution” 2010, nr 25(6), s. 372-380.
- Hochleithner M., Gessner J., *The sturgeon and paddlefishes (Acipenseriformes) of the World: Biology and Aquaculture*, „AquaTech Publications”, Kitzbühl 1999, s. 165.
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Bezpieczestwo_ekologiczne.
- Knöcher R., *Some problems and results of sturgeon breeding in Germany*, „Proceedings of Second International symposium on Sturgeons” 6-11.08.1993, s. 333-341.
- Korzeniowski P., *Bezpieczeństwo ekologiczne jako instytucja prawna ochrony środowiska*, Łódź 2012.
- Kottelat M., Freyhof J., *Handbook of European freshwater fishes*, „Journal of Fish Biology” 2008, nr 72, s. 315-321.
- Lee D.H., Ra C.S., Song Y.H., Sung K.I., Kim J.D., *Effects of dietary garlic extract on growth, feed utilization and whole body composition of juvenile sterlet sturgeon (Acipenser ruthenus)*, „Asian-Australasian Journal of Animal Sciences” 2012, nr 25(4), s. 577-583.
- Łuczyński M., Ocalewicz K., *Biotechnologia a gospodarka wędkarska – banki nasienia i androgeniza jako narzędzia ochrony i odnowy cennych stad i zagrożonych gatunków ryb*, „Scientific Annual of the Polish Angling Association” 2008, nr 21, s. 5-22.
- Mamcarz A., 1984. Gynogeneza u ryb i jej praktyczne wykorzystanie. „Gospodarka rybna” 1984, nr 5, s. 1-84.
- Miandare H.K., Farahmand H., Akbarzadeh A., Ramezani pour S., Kaiya H., Miyazato M., Rytkönen K.T., Nikinmaa M., *Developmental transcription genes putatively associated with growth in two sturgeon species of different growth rate*, „General and Comparative Endocrinology” 2013, nr 182, s. 41-47.
- Molvaer R.K., *Environmentally Induced Conflicts? A Discussion Based on Studies from the Horn of Africa*, „Bulletin of Peace Proposals” 1991, nr 2, s. 175-188.
- Pandian T.J., Koteeswaran, R., *Ploidy induction and sex control in fish*, „Hydrobiologia” 1998, nr 384, s. 167-243.

Picha M.E., Turano M.J., Beckman B.R., Borski R.J., *Endocrine biomarkers of growth and applications to aquaculture: a minireview of growth hormone, insulin-like growth factor (IGF)-I, and IGF-binding proteins as potential growth indicators in fish*, „North American Journal of Aquaculture” 2008, nr 70, s. 196-211.

Pikitch E.K., Doukakis P., Lauck L., Chakrabarty P., Erickson L., *Status, trends and management of sturgeon and paddlefish fisheries*, „Fish and Fisheries” 2005, nr 6, s. 233-265.

Raymakers C., *CITES, the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora: its role in the conservation of Acipenseriformes*, „Journal of Applied Ichthyology” 2006, nr 22, s. 53-65.

Rónyai A., Feledi, T., *Co-feeding as a weaning procedure in sterlet (Acipenser ruthenus L.) larvae*, „Aquaculture Research” 2013, nr 44, s. 1489-1491.

Reinecke M., Bjornsson B.T., Dickhoff W.W., McCormick S.D., Navarro I., Power D.M., Gutiérrez J., *Growth hormone and insulin-like growth factors in fish: where we are and where to go*, „General and Comparative Endocrinology” 2005, nr 142, s. 20-24.

Riley L.G., Richman N.H., Hirano T., Gordon G.E., *Activation of the growth hormone/insulin-like growth factor axis by treatment with 17 α -methyltestosterone and seawater rearing in the tilapia, Oreochromis mossambicus*, „General and Comparative Endocrinology” 2002, nr 127(3), s. 285-292.

Sommer J., *Prawo a koncepcja zrównoważonego rozwoju*, „Zrównoważony rozwój”, s. 87-88.

Yang B.J., Greene M., Chen T.T., *Early embryonic expression of the growth hormone family protein genes in the developing rainbow trout, Oncorhynchus mykiss*, „Molecular Reproduction and Development” 1999, nr 53, s. 127-134.